T A R T U R I I K L I K Ü L I K O O L

NSV LIIDU AJALOO KATEEDER

A. Juksaar

RAHVAKOOL EESTIS 1870 - 1885. A.

Diplomitöö

Juhendaja: E. Jansen
ajalooteaduste
kandidaat

NSV Liidu ajal. kat.
inv. nr. 1873

Tallinn 1965

SISSEJUHATUS

Kapitalistlike suhete kiire arenemise tingimustes kujunesid 19. saj. II poolel paljud tsaari-Venemaa ääremaade rõhutud rahvad kodanlikeks rahvusteks. Rahvuste arenemine Baltimaadel oli eriti vaevarikas. Nad kannatasid tsarismi rõhumise ja oma peavaenlaste saksa mõisnike ja suurkodanluse surve all. Balti aadli võimu kindlustas tsaarivalitsus, mõisnike klassihuvide kaitsja. Teiselt poolt balti aadel oli tsaarivalitsusele kindlaks toeks. Balti aadlil oli suur mõju õukonnas ja kõrgema ametnikkonna hulgas. Kapitalismi arenemisega kaasnesid siiski uued nähtused, nagu balti erikorra kriitika vene üldsuses, hõõrumised balti aadli ja tsaarivalitsuse vahel.

Kapitalistlike suhete arenemine 19. saj. II poolel Eestis tõi koos eesti rahvuse kujunemisega kaasa ka eesti rahvusliku kultuuri arengu. Hoogsalt arenes rahvuslik kirjandus, rahvaluule, laienes eestikeelse ajakirjanduse väljaandmine. Arvuliselt kasvas rahvuslik haritlaskond, kelle enamus oli kihelkonnakooli lõpetanud maakoolide õpetajad ja vallakirjutajad. Järjest rohkem eestlasi sai hariduse Tartu ülikoolis.

Maa majanduslikku ja poliitilist arengut pidurdas aga mõisa pärisorjuslik võim, Venemaast erinev seadusandlus. Baltimaadel oli kohalik võim tegelikult balti aadli ja osalt

suurkodanluse käes. Eesti lihtrahvas maal ja linnas, tekkiv haritlaskond olid õigusetus olukorras. Eriline koostöö saksa aadli, suurkodanluse ja kiriku vahel ilmnes haridus- ja kultuurielus, mis oli nende monopoliks. Kirik pimestas rahvamasse eelkõige rahvakooli kaudu.

Võitlus juurdepääsu eest haridusele ja kultuurivaradele haaras sel ajal laiu rahvahulki. Samal ajal kujunes eesti rahvuslik liikumine, mis oli suunatud eelkõige pärisorjusliku korra igandite vastu. Üldemokraatliku sisuga eesti rahvusliku liikumise arenemise aeg oli feodalismi ja absolutismi kokkuvarisemise aeg Venemaal. Sellele ajajärgule oli Lenini sõnade järgi omane "rahvuslike liikumiste ärkamine, neisse talurahva kui kõige arvukama ja kõige "raskemini liikuma pandava" elanike kihi kaasatõmbamine seoses võitlusega poliitilise vabaduse eest üldse ja rahvuse õiguste eest eriti."[1] Selline iseloomustus kehtis ka eesti rahvusliku liikumise kohta.

Reaktsiooniliste klasside vastase rinde moodustas eesti talurahvas. Talupojad ja talurahva hulgast võrsunud intelligents olid põhilisteks jõududeks ka eesti rahvuslikus liikumises. Kuid vastavalt talurahva enda diferentseerumisele ei olnud rahvuslik liikumine ise ühtne: selles kujunes kaks suunda. Esimene neist, demokraatlik suund, taotles mõisnike pärisorjusliku võimu täielikku hävitamist ja rahvusliku kultuuri vaba arengut. Teine, klerikaalne suund, läks mõneti kokkuleppele mõisnikega ja pidas võimalikuks rahvusliku kul-

---

[1] V.I. Lenin, Teosed 20. kd., Tallinn, 1953, lk.368-369.

tuuri arendamist kiriklikel alustel.

Eesti rahvuslik liikumine saavutas edu 60-ndate aastate lõpul, 70-ndate aastate algul. 1869.a. oli I üldlaulupidu. Sai alguse eestikeelse kõrgemat tüüpi rahvakooli rajamise üritus. 1871.a. alustas tööd Eesti Aleksandrikooli peakomitee ja hakati asutama abikomiteesid. 1872.a. alustas tööd Eesti Kirjameeste Selts.

Üheks rahvusliku liikumise keskuseks oli 60-ndatel aastatel Tartu. 1864-ndast aastast peale andis J.V. Jannsen Tartus välja ajalehte "Eesti Postimees". Ligi poolteist aastakümmet oli see tähtsaim eesti ajaleht. "Eesti Postimees" tegi palju rahva valgustamiseks. Ta kõneles hariduse tähtsusest, propageeris uute koolide asutamist, andis ülevaateid rahvahariduse olukorrast. Kuigi otsustavat väljaastumist kooliolude parandamise alal takistas balti sakslaste poolt teostatav tsensuur, oli "Eesti Postimees" ka omapoolsetes nõudmistes väga mõõdukas, hoidus mõisnikke ja kirikut süüdistamast, esines ebakindlalt, arglikult.

Alates 1865-ndast aastast avaldas "Eesti Postimees" C.R. Jakobsoni kaastöid, milles viimane kritiseeris teravalt rahvakooli viletsat olukorda, astus välja ilmaliku emakeelse hariduse eest.

Balti sakslaste silmis muutus Jakobson kardetavaks kujuks. 1871. aastast alates sulges Jannsen mõisnike ja pastorite nõudmisel oma ajalehe veerud Jakobsonile ja võttis vastu mõisnike poolt kahjutasuks pakutud raha, sest oli karta ajalehe tellijate vähenemist.

Jakobsoni ja Jannseni koostöö katkemine näitab, et eesti rahvusliku liikumise tegelaste hulgas tekkinud kaks voolu olid võtnud 70-ndate aastate algul küllaltki selgepiirilise kuju, mis viis nendevahelise konfliktini. Samal ajal kasvas pidevalt Jakobsoni mõju ja autoriteet rahva hulgas.

Järjekordse tõusu ajaks ideelis-poliitilises võitluses kujunes 70-ndate ja 80-ndate aastate vahetus, ülevenemaalise revolutsioonilise situatsiooni periood. Siis võtsid uuesti hoogu tsaarivalitsuse tsentraliseerimispüüded. Sellele vastukaaluks algasid uued katsed eestlasi ja lätlasi saksastada või, nagu balti sakslased kirjutasid, "üheks rahvaks" sulatada. Innukalt tegutsesid balti mõisnike huvide kaitsmisel ja rahva saksastamisel pastorid. Eestikeelsed mõisnike ajalehed "Ristirahva Pühapäeva Leht", "Tallinna Sõber" ja Riias ilmuv "Kündja" aitasid propageerida mõisnike ideoloogiat. Oma võimu kaitsmiseks oli balti saksa aadel ja kodanlus rakendanud kõik vahendid.

Eesti rahvusliku liikumise märkimisväärne elavnemine ilmnes 1878.a. paiku. 1878.a. märtsikuust hakkas tuntud rahvusliku liikumise tegelase, selle liikumise demokraatliku suuna esindaja C.R. Jakobsoni toimetusel Viljandis ilmuma ajaleht "Sakala". See ajaleht erines järsult teistest eestikeelsetest ajalehtedest, seda just oma võitleva hoiaku poolest. Ta alustas süstemaatilist pärisorjuse igandite kriitikat. "Sakala" võitles tõelise rahvahariduse eest. Balti parunid ja pastorid pidasid vallakooli ülesanded täidetuks, kui õpilased oskasid lugeda, kirjutada, arvutada ja palvetada. Tolleaegne eesti eesrindlik pedagoogiline mõte pidas aga se-

da alles töö alguseks ja võitles usuõpetuse tuupimise vastu. Et vallakool oli tolleaegsete piiratud tingimuste ja maarahva põhiliste hulkade äärmise vaesuse tõttu tegelikult iseseisvaks, aga mitte ettevalmistavaks õppeasutuseks, pidi ta õpilastele andma mingisugusegi lõpetatud hariduse. Seetõttu olid C.R. Jakobsoni tähelepanu keskpunktis rahvakooli õppetöö sisulised küsimused.

1879.a. saavutasid mõisnikud "Sakala" sulgemise kahekssaks kuuks.[1] 1880.a. jätkas ajaleht ilmumist. 1882.a. suri ootamatult C.R. Jakobson.

"Sakala" ilmumise ajaks oli "Eesti Postimees" läinud veelgi enam mõisnike mõju alla. Ka J. Hurt "kui tõeliselt rahvuslikult mõtlevate haritlaste" juht teatas 1878.a. avalikult oma lahkulöömisest "Sakalast". Sellest ajast hakkasid Hurt ja tema poolehoidjad ühinema Jannseni ringkonnaga. "Eesti Postimees" muutus kirikliku ideoloogia jutlustajaks, toetas põhimõtteliselt mõisnike saksastamispüüdeid, arendas mõtteid ühisest "balti rahvast". Sama suunda jätkas Ado Grenzstein, kes 1881.a. oli "Eesti Postimehe" toimetajaks. Selle aasta leht pakub huvi korrektse toimetajatöö tõttu. Hariduselu kohta sel aastal küll palju rohkem ei kirjutatud, kuid artiklid ja teated olid paigutatud süstemaatilise plaani järgi. Nii oli lehes rangelt kinni peetud jaotustest - juhtkiri, kodumaalt, võõralt maalt, kool, kirjandus jne. Vastava pealkirja alt on kerge leida antud küsimuse kohta käivaid kirjutisi.

---

[1] Vt. lähemalt E. Jansen, Kuidas kirik "Sakalat" taga kiusas. Rmt.: Religiooni ja ateismi ajaloost Eestis II, Tallinn 1961, lk. 225-252.

1882.a. asus "Eesti Postimehe" toimetajaks K.A. Hermann. 1882.-1885.a. ajalehe humbrites ilmneb teatud määral julgem esinemine hariduselu kajastavates artiklites, eriti õppetöö sisusse puutuvates küsimustes. Seda võib osaliselt seletada riigivalitsuse suurema huviga Baltimaade vastu, aga ka sellega, et K.A. Hermannile kui eesti rahvusliku liikumise kodanlik-klerikaalse suuna traditsioonide jätkajale, oli, nagu varem J.W. Jannsenilegi, omane püüd toetada rahvusliku kultuuri ja eelkõige rahvahariduse arengut.

Kapitalismi areng XIX saj. II poolel tõi kaasa ka rahvahariduse arenemise. Rahvakool oli saavutanud tolleaegse taseme küllaltki kaua kestnud arengu tulemusena.

Maakoolide[1] esialgseks korraldamiseks Eestis võib lugeda kindralkuberner Skytte ja kohaliku superintendendi Samsoni tegevust 17. saj. I poolel. Sellest alates umbes 200 a. jooksul kord tõusude, kord mõõnadega läks hariduselu maal äärmiselt aeglaselt edasi. 17. ja 18. saj. asutati mitmes kohas lugemiskoole.

1764.a. tegi keisrinna Katariina II kindralkuberner Browne'ile ülesandeks, et viimane esitaks maapäevale ettepaneku talurahva seisukorra ja koolide parandamiseks. Maapäeval vastu võetud üksikasjalises otsuses nähti ette mõisakoolide asutamine 5 ehk rohkema adramaaga[2] mõisates. Nendesse koolidesse suunati kirikuõpetaja käsul need lapsed, kelle vanemad ei suutnud neile lugemist ja väikest katekismust

---

[1] Järgnevalt ja kogu käesolevas töös on vaatluse all Eesti rahvakoolid maal.

[2] adramaa - vanaaegne maapinnamõõdu- ja maksustamisühik Eestis.

õpetada. Need talupojad, kes olid ise võimelised oma lastele nõutud õpetust andma, võisid kirikuõpetaja loal lapsi kodus ise õpetada. Kihelkonnakoolidesse võeti neid lapsi, kes mõisakoolis või kodus lugemise ja katekismuse selgeks olid õppinud. Maapäeva otsused avaldati 18.IV 1765.a. patendina.[1] Sellega loodi uus koolitüüp - mõisa- ehk talupojakoolid.

1783.a. maapäeval otsustati ka Saaremaal küla- ja kihelkonnakoole asutada. Eestimaa rüütelkonna maapäeval 1803.a. oli kõne all jälle koolide küsimus. Otsustati, et igas mõisas, kus seni veel talupojakoole ei ole, tuleb need aasta jooksul asutada. Kuid erilisi tulemusi nimetatud otsuste vastuvõtmine Saaremaal ega mandril ei andnud. Kooliolude paranemist takistas raske pärisorjuslik rõhumine, talupoegade vaesus, raamatute puudus ja kooliõpetajate madal harisuslik tase. Mõisnikke ei huvitanud talupoja-tööloom juurdepääs haridusele.

Ka pärisorjuse nimeline kaotamine (Põhja-Eestis 1816.a. ja Lõuna-Eestis 1819.a.) ei toonud murrangut kooliellu maal. Eestimaa kubermangu kohta sisaldas talurahvaseadus üldise ja puuduliku määruse, millega koolide asutamine ja ülalpidamine määrati mõisakogukonna kohustuseks. Iga 1000 mõlemast soost hinge kohta tuli asutada üks kool.

1819.a. loodi Eestimaa kubermangus alaline komitee külakoolide asutamiseks ja valitsemiseks. Komitee koosseisu kuulusid aadli ja vaimuliku seisuse esindajad. Koolide ülalpidamise küsimused jäid esialgu täpsustamata. Alles palju hiljem jõuti kokkuleppele, et Eestimaa rüütelkond annab koolide

---

[1] P. Põld, Eesti kooli ajalugu. Redigeerinud H. Kruus, Tartu 1933. Akadeemiline Kooperatiiv, lk. 52.

jaoks harimiskõlblikud maatükid.

Liivimaa kubermangu 1819.a. talurahvaseadus sisaldas võrdlemisi üksikasjalisi määrusi nii valla- kui ka kihelkonnakoolide kohta. Endised mõisakoolid muudeti vallakoolideks. Iga vald, või ka mitu valda koos, kelle meeshingede koguarv ei ulatunud üle 500, oli kohustatud kooli ja tublit kooliõpetajat ülal pidama. Kooliõpetaja töölevõtmise õigus kuulus mõisnikule ja pastorile. Otseseks järelevaatajaks koolide üle oli pastor. Kõik kulud koolide ülalpidamisel jäid valla kanda.

Sama seadus nägi ette igas 2000 meeshingega kihelkonnas kihelkonnakoolide asutamise. Selle kooli majandusliku külje eest pidid hoolitsema kihelkonna mõisnikud pastori kaastegevusel. Kihelkonna mõisnikest koosnev koolikonvent otsustas igal kevadel kõik tähtsamad koolidesse puutuvad küsimused.

Alles Liivimaa 1849. ja Eestimaa 1856.a. talurahvaseadustega loodi koolile kindlam alus. Luteriusulised vallakoolid tunnistati kiriklikeks asutusteks ja jäid kirikuvõimude hoole alla.

Liivimaa Ülemmaakoolivalitsus andis 1851.a. üksikasjalise instruktsiooni luteriusu maakoolide õppetöö korraldamise kohta. Nähti ette koduõpetuse andmine lugemises, katekismuses, tarvilike koraalide laulmises, piiblilugudes ja valitud piiblisalmides. Selleks soovitati asutada pühapäevakoole. Vallakoolides oli ette nähtud arusaamisega lugemise, katekismuse, piiblilugude, kirikulaulu, kirjutamise ja arvutamise õpetamine. Kooliaega pikendati neljalt kuult kuue kuuni.

Kihelkonnakoolide õppeained olid samad, mis vallakoolideski, kuid neid käsitleti laiemalt ja sellise arvestusega, et kooli lõpetajad neid teistele edasi oskaks õpetada. Kihelkonnakoolid valmistasid ette vallaametnikke, eriti vallakooli õpetajaid.

Valga köstrite seminar tunnustati ametlikult rüütelkonna seminariks. Seal valmistati ette organiste ja kihelkonna kooliõpetajaid.

Eestimaa 1856.a. talurahvaseaduse järgi pidi iga 300 mõlemast soost hinge kohta vallakool asutatama. Kihelkonnakoolidest ei olnud seaduses juttugi. Vallakooliõpetajate ettevalmistamiseks töötas kaks seminari - Kuudal eestlaste ja Paslepas rootslaste jaoks.

Saaremaa koolide kohta oli juba 1845. aastal üksikasjalisem plaan välja antud. Seal oli ette nähtud asutada kool iga 100 meeshingega kogukonnas. Õppekavades oli arvutamise ja kirjutamise õpetamine vallakoolides võimaluse asjaks jäetud.

19. saj. 70-ndate aastate alguseks jäi rahva hariduslik tase madalaks. Põhilise hariduse omandasid talulapsed vallakoolides. Lugemisraamatutena kasutati peamiselt piiblit ja lauluraamatut. Koolide arv oli väike. Kus need hoopis puudusid, seal piirdus haridus koduse õpetusega.

Rahvakooli arengule aitas kaasa eesrindlike kooliõpetajate, tolleaegse intelligentsi parimate esindajate ja talurahva võitlus hariduse leviku eest. Küllaltki palju materjali 19. sajandi 70-ndate ja 80-ndate aastate alguse koolioludе kohta võib leida tolleaegsest ajakirjandusest.

Käesoleva tööga tahetakse anda ülevaade Eesti rahvakooli

tasemest a. 1870-1885 ajalehtede "Eesti Postimees" ja "Sakala" ning mõnede teiste allikate andmetel, näidata, missuguse arengu tegi rahvakool läbi sel ajavahemikul. Et nimetatud ajalehed olid mõeldud talurahvale, siis kajastasid nad rohkem talurahvast huvitavaid küsimusi, sealhulgas rahvakoolide tööd maal. Kuna linnades eestikeelsed rahvakoolid täiesti puudusid, siis on antud töös käsitletud ainult maakoole s.o. valla-, mõisa- ja kihelkonnakoole ning õpetajate seminare.

Rahvakooliga seoses olevate küsimuste ring on küllaltki lai, mistõttu ei ole võimalik siin kõigil neil peatuda. Autor on seadnud endale ülesandeks käsitleda põhjalikumalt rahvakooli ja kooliõpetajate majanduslikku olukorda, õppetöö taset koolides, kooliõpetajate ettevalmistamist, koolide järelvalve korraldust ja võitlust koolide ülevenemaalisele haridusministeeriumile allutamise eest.

Töös on kasutatud rohkesti ajalehtede "Eesti Postimees" ja "Sakala" materjale. Eriti palju leidub neis koolide ja kooliõpetajate majanduslikku olukorda käsitlevaid sõnumeid ja ülevaateid. Statistilise materjali saamiseks on kasutatud töös Liivimaa maapäeva kolleegiumi andmeid koolide kohta[1] ja 1911. aasta 18. jaanuari üle-Venemaalise algkoolide loenduse andmeid.[2] Viimane on mikrofilmi kujul saadaval Eesti NSV TA Keskraamatukogus.

---

[1] Materialien zur Kenntniss des evangelisch-lutherischen Landvolksschulwesens in Livland. Veröffentlicht von dem livländischen Landraths-Collegium, Riga 1884.

[2] Однодневная перепись начальныхъ школъ въ имперіи произведенная 18 января 1911 года. Рижскій Учебный Округъ. С.-Петербургъ 1914.

Eesti kooli ajaloo küsimusi on käsitletud varem mitmetes väljaannetes. Antud töö koostamisel tuli vältimatult nendega tutvuda.

1936.a. ilmus Tartus balti-saksa ajaloolase Helmut Speeri ulatuslik ülevaade Eestimaa talurahvakoolist XVIII saj. lõpust kuni 1880-ndate aastate keskpaigani.[1] Nimetatud uurimus oli suunatud kohaliku rüütelkonna ja balti luteri usu kiriku tegevuse ülistamisele ja õigustamisele ning 60--80-ndate aastate kodanlike reformide vastu, mis kärpisid balti saksa valitseva ladviku privileege. Speer tegi meelevaldse järelduse, et eesti rahvakool saavutas oma arengu kõrgpunkti enne "venestusseadusi", s.o. ajal, mil rahvakooli juhtisid veel rüütelkonna ja kiriku esindajad. Speer on läbi töötanud suure hulga arhiivimaterjale, perioodikat ja muid allikaid. Suhtudes kriitiliselt autori poolt tehtud meelevaldsetesse järeldustesse võib tänapäeval seda uurimust faktilise materjali osas edukalt kasutada kuna ta annab hea ülevaate Põhja-Eesti koolioludest umbes 100 aasta jooksul.

1933.a. ilmus P. Põllu "Eesti kooli ajalugu",[2] mille on redigeerinud ja trükiks ettevalmistanud H. Kruus. Ülevaade on koostatud prof. Põllu loengute ja tema poolt kogutud muu materjali põhjal. Teose ülesandeks oli anda "kokkuvõtlik ülevaade Eesti kooli mineviku kohta" ja tutvustada "avalikkusele osagi kadunud koolimehe poolelijäänud töö tulemusist" - märkis toimetaja saates. Selle ülesande on teos täitnud. Vaa-

---

[1] H. Speer, Das Bauernschulwesen im Gouvernement Estland won Ende des achtzehnten Jahrhunderts bis zur Russifizierung, Tartu 1936.

[2] P. Põld, Eesti kooli ajalugu. Redigeerinud Hans Kruus, Tartu 1933. Akadeemiline Kooperatiiv.

tamata teose kodanlik-natsionalistlikule suunitlusele, annab see ülevaate eesti linna ja maakoolide arengust, korraldustest koolialal, uutest õppekavadest ning on arvestatavaks käsiraamatuks omal ajal veel tänapäevalgi.

Varematel aegadel on ilmunud ülevaateid üksikute maakondade koolielust.[1]

Hea ülevaate kihelkonnakooli asutamisest, ülalpidamisest, õppetööst saab brošüürist "Wäike-Maarja kihelkonnakool praegune algkool 1873-1923."[2] See on ilmunud kooli 50. aastapäevaks juubeliväljaandena arvatavasti väikeses tiraažis, mistõttu sellest võib leida ainult üksikhid eksemplare.

Õpetajate seminaride kohta on ilmunud kirjutisi ja ka lühiülevaateid. Saaremaa Kaarma seminari tööst 1871-1896.a. on antud ülevaade Eesti Üliõpilaste Seltsi albumis. Kirjutise "Kaarma seminaar Saaremaal"[3] autoriks (F.E.) oli arvatavasti tolleaegne seminari direktor F. Ederberg.

Tartu Eesti vallakooliõpetajate seminari tööst saab ülevaate J. Kivisaare koostatud raamatust.[4] See väljaanne on koostatud endiste seminari kasvandike mälestuste põhjal ja on kirjutatud väga huvitavalt. Kuna autoril J. Kivisaarel ei

---

[1] /K. Raedlin/, Liiwimaa rahwakooli ja iseäranis Pärnu kreisi maakoolide ajalugu. Tori õpetaja kõne Pärnu kreisi koolmeistrite konverentsil peetud Tori kihelkonna koolimajas 18. Juunil 1886.a, Tartus 1887; A. Soom, Saaremaa rahvakool 19. sajandil, Tartus 1931. Äratrükk "Ajaloolisest Ajakirjast" nr. 4, 1930.

[2] Wäike-Maarja kihelkonnakool praegune algkool 1873-1923, Rakweres /1923/.

[3] F. E/derberg/, Kaarma Seminaar Saaremaal. Eesti Üliõpilaste Seltsi Album. Neljas leht. Jurjewis (Tartus) 1899, lk. 101-108 ja J. Kirotar, Kaarma seminar kui Eesti Kultura tegur 1871-1901. Eesti Kultura I, 1911, lk. 37-86.

[4] J. Kivisaar, Tartu Eesti vallakooliõpetajate (Hollmanni) seminar 1873-1887, Tartu 1932.

olnud ülevaate koostamisel võimalust seminari arhiivimater.-jale kasutada, on ülevaade statistilise allikana puudulik. Nimetatud väljaande põhjal saab siiski ülevaate õppetöö ja pedagoogilise praktika korraldusest seminaris.

Nõukogude Eestis ei ole koolide ajaloo kohta põhjalikku uurimust veel ilmunud. Selle küsimusega on rohkem tegelnud E. Laul, kelle sulest on "Eesti NSV ajaloo" II köites kooli ja rahvaharidust käsitlevad ülevaated.[1] Sama autor on avaldanud üldkäsitluse "Kirik ja kool XIX ja XX saj. vahetusel Eestis."[2] R. Põlvmäe on uurinud C.R. Jakobsoni "Kooli lugemise raamatu" I osa sünni- ja levikulugu ja avaldanud selle eri kirjutisena.[3] C.R. Jakobsoni tegevust õpikute koostamisel on uurinud varem juba A. Elango.[4] Koolis ajaloo õpetamisega seoses olevaid küsimusi on käsitlenud K. Kotsar mitmes artiklis. Nendes antakse ülevaade Eesti rahvakooli õpetajate ajalooalasest ettevalmistusest, ajaloo õpetamise metoodikast ja Eesti ajaloo õpetamisest Oktoobrirevolutsiooni-eelses eesti rahvakoolis.[5]

Läti NSV TA poolt on A. Drizulise toimetusel ilmunud

---

[1] Eesti NSV ajalugu II kd., Tallinn 1963. VI ja XIV pt.

[2] E. Laul, Kirik ja kool XIX ja XX sajandi vahetusel Eestis. Rmt.: Religiooni ja ateismi ajaloost Eestis II, Tallinn 1961, lk. 254-284.

[3] R. Põldmäe, Materjale Jakobsoni "Kooli lugemise raamatu" I osa sünni ja levikuloo kohta, „Keel ja Kirjandus" N-10. 1962, lk. 591-602.

[4] A. Elango, C.R. Jakobson õpikute koostajana. Rmt.: C.R. Jakobson ja tema ajastu, Tallinn 1957, lk. 105-127.

[5] K. Kotsar, Eesti ajalugu Oktoobrirevolutsiooni-eelses rahvakoolis, „Nõukogude Kool" nr. 1, 1962, lk. 71-75; K. Kotsar, Ajaloo õpetamise metoodika eesti rahvakoolis (kuni 1917.a.), „Nõukogude Kool" nr. 3, 1962, lk. 229-235; K. Kotsar, Eesti rahvakooli õpetajate ajalooalane ettevalmistus, „Nõukogude Kool" nr. 4, 1962, lk. 314-319.

teos "Manasseini revisjon".[1] Selles on avaldatud senaatori ettekanne tema juhtimisel Liivimaa ja Kuramaa kubermangudes 1882. ja 1883.a. läbi viidud revisjoni kohta. Siin leidub materjali ka Lõuna-Eesti koolide kohta, just õppetöö sisulisse külge puutuvaid teateid.

Kõiki töös viidatud raamatuid, ajakirju ja ajalehti on kasutatud Fr.R. Kreutzwaldi nimelises Eesti NSV Riiklikus Raamatukogus Tallinnas.

---

[1] Manaseina revizija. Materjali Latvijas PSR Vīstures Pītīšannai. RedigējīsA. Drīzulis. Latvijas Valsts Izdevniecība, Riga 1949.

I peatükk

RAHVAKOOLIDE ARV JA MAJANDUSLIK OLUKORD

1. Koolide ja õpilaste arv

Andmed koolide ja õpilaste arvu kohta on ajalehtedes toodud koolivalitsuse kõrgemate organite aruannete põhjal. Nimetatud andmed avaldati kubermangude kohta ja see raskendab ülevaate saamist Lõuna-Eesti koolioludest, mis kuulus Liivimaa kubermangu koosseisu. Alates 1874-ndast aastast on "Eesti Postimees" andnud korrapäraselt ülevaateid koolide ja õpilaste arvu kohta.

1874.a. oli Liivimaa kubermangus üldse 918 valla- ja 117 kihelkonnakooli[1], Eesti osas 567 valla- ja 45 kihelkonnakooli.[2] 1875.a. oli samas kubermangus 924 valla- ja 115 kihelkonnakooli.[3] Liivimaa kubermangu Eesti osa koolide arvu kohta andmed kasutatud allikates puuduvad kuni 1881/82. õppeaastani. Sel aastal oli Liivimaa kubermangus 959 valla- ja 126 kihelkonnakooli,[4] sealhulgas Eesti osas 563 valla- ja

---

[1] "Eesti Postimees" nr. 29, 18. VII 1879.

[2] P. Põld, Eesti kooli ajalugu. Redigeerinud H. Kruus, Tartu, 1933, lk. 126.

[3] "Eesti Postimees" nr. 44, 3.XI 1876.

[4] Materialien zur Kenntniss des evangelisch-lutherischen Landvolksschulwesens in Livland, Riga 1884, tabelid 1 ja 2, lk. 2-13.

51 kihelkonnakooli.[1]

Kui võrrelda Liivimaa kubermangu koolide arvu 1874 ja 1882.a., siis selgub, et koolide arv pidevalt kasvas. Lõuna-Eestis oli vallakoolide arv vähenenud 4 võrra (1874.a. 567, 1882.a. 563 kooli), kihelkonnakoolide arv samal ajavahemikul aga suurenenud 45-lt 51-ni. Vallakoolide arvu vähenemine Lõuna-Eestis ei saanud pidurdada hariduselu arengut, kuna samal perioodil vanade koolide sulgemise kõrval avati ka uusi koole. Enamus Lõuna-Eesti koolidest, nimelt 289 kooli, oli asutatud enne 1849. aastat,[2] 1849-60.a. asutati 54, 1861-70. - 40, 1871-80. - 54, peale 1880 s.o. 1880-1882. aastani asutati juurde 10 kooli. 167 Lõuna-Eesti kooli asutamise kohta andmed puuduvad. Tuleb arvata, et aeg-ajalt suleti vanu koole, mõned koolid vahel seisid kooliõpetajate puudumise tõttu jm. põhjustel.

Eestimaa kubermangus oli 1868.a. 388 kooli[3], 1871/72. õppeaastal juba 451 kooli.[4] 1874/75. õ.-a. oli siin 476 vallakooli ja 9 kihelkonnakooli.[5] Varasematel aastatel kihelkonnakoolide kohta arvulisi andmeid ei õnnestunud leida. 1875/76. õ.-a. töötas juba 13 kihelkonnakooli.[6] Järgnenud kolmel õppeaastal töötas 12 kihelkonnakooli.[7] 1880-1882. aas-

---

[1] Materialien zur Kenntniss des evangelisch-lutherischen Landvolksschulwesens in Livland, Riga 1884, tabelid 1 ja 2, lk. 2-13.

[2] Koolide juureasutamise kohta tabel lk. 41.

[3]

[4] P. Põld, Eesti kooli ajalugu, lk. 126.

[5] "Eesti Postimees" nr. 11, 14.III 1873.

[6] "Eesti Postimees" nr. 10, 5.III 1875 ja "Eesti Postimees" nr. 25, 18.VI 1875.

[7] "Eesti Postimees" nr. 5, 2.II 1877.

"Eesti Postimees" Lisaleht nr. 11, 17.III 1879; "EP" nr. 28. 12.VII 1878; "EP" nr. 3, 16.I 1880.

tani töötas jälle 13 kihelkonnakooli.[1] Vallakoolide arv kasvas 1880. aastaks 517-ni.[2] 1881/82.a. töötas 514 vallakooli.[3] 1884/85. õppeaastal töötas Eestimaa kubermangus 522 valla- ja 11 kihelkonnakooli.[4]

1880.a. koolide loenduse andmeil[5] enamus sel ajal Põhja-Eestis töötanud koolidest olid asutatud enne 1861. aastat. 517-st Eestimaa kubermangu vallakoolist oli enne 1861. aastat asutatud 202, 1861-63.a. - 40, 1864-1868.a. - 98, 1869-1873.a. - 87 ja 1874-1880.a. - 52 kooli. 38 vallakooli asutamise kohta andmed puudusid. Seega 1870-ndast kuni 1885-nda aastani oli Eestimaa kubermangus valla- ja kihelkonnakoolide arv kasvanud 426-lt 533-le, s.o. 107 kooli võrra.

Liivimaa maapäeva kolleegiumi materjalides maakoolide kohta ei ole andmeid Saaremaa koolidest. 1872.a. oli Saaremaal 10 kihelkonna- ja 113 vallakooli.[6] 1878.a. oli siin juba 12 kihelkonnakooli.[7] 1882.a. töötas juba 134 valla- ja 12 kihelkonnakooli.[8]

Õpilaste arvu jälgimisel tuleb meeles pidada, et vaadeldaval perioodil eristati maal kolme liiki õpilasi. Enne

---

1 Однодневная перепись начальныхъ школъ въ имперiи произведенная 18 января 1911 года, lk. 1 ja "Eesti Postimees" nr. 24, 15.VI1883.

2 P. Põld, Eesti kooli ajalugu, lk. 126.

3 "Eesti Postimees" nr. 24, 15.VI 1883; *kaart lk.20.*

4 "Eesti Postimees" nr. 41, 9.X 1885.

5 Однодневная перепись начальныхъ школъ в имперiи произведенная 18 января 1911 года, lk. 3.

6 "Eesti Postimees" nr.

7 "Eesti Postimees", Lisaleht nr. 44, 1.XI 1878.

8 Manaseina revizija, Riga 1949, lk. 186.

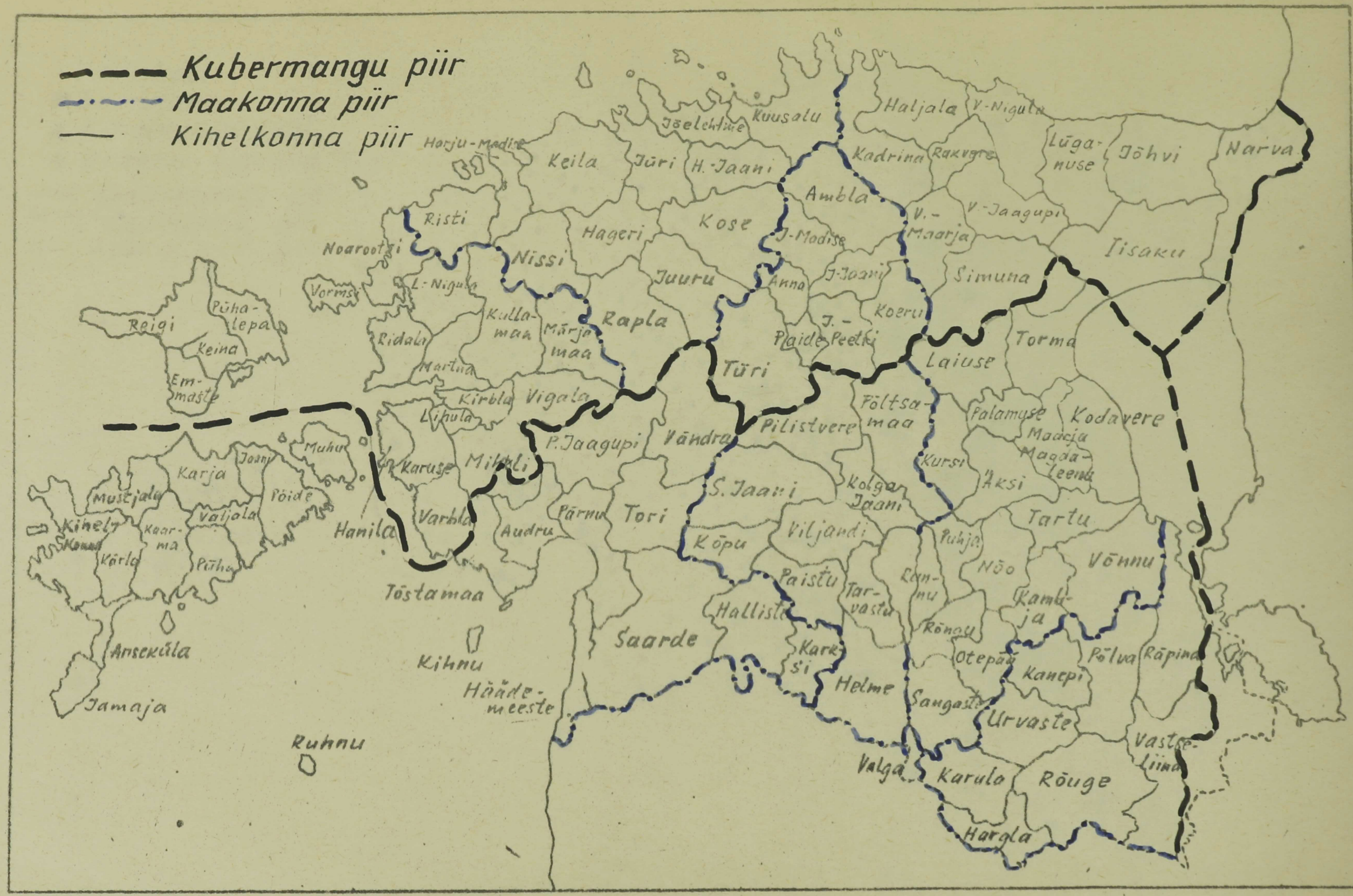

Eesti administratiivne jaotus XX sajandi algul.

„Kommunist". Tell. nr. 2063. 5000. 1960.

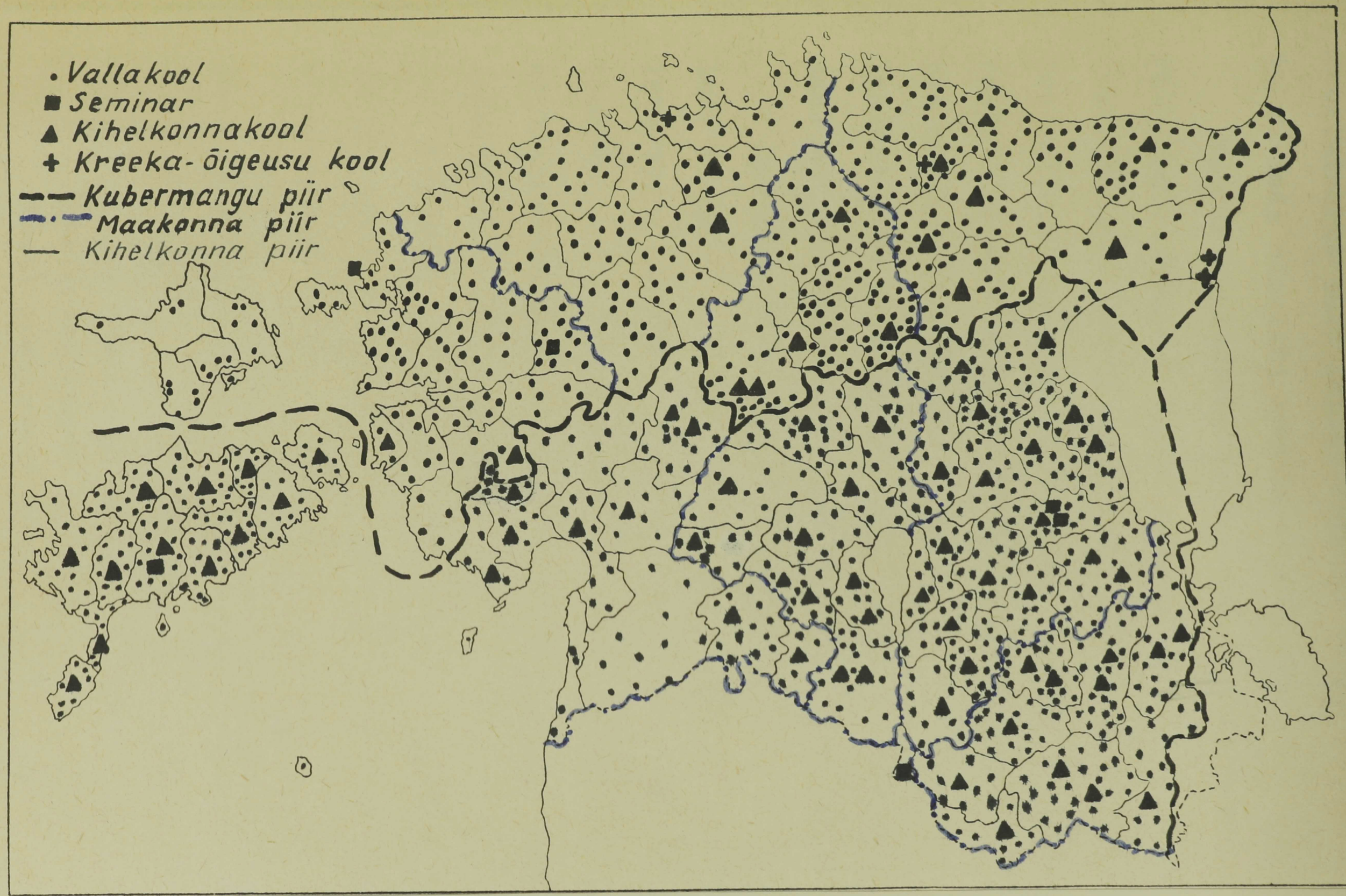

Rahvakoolide paigutus Eestimaal 1882.a.

1) Põhja-Eesti koolid vt. H. Speer, Das Bauernschulwesen in Gouvernement Estland, lk. 499.
2) Lõuna-Eesti koolid vt. Materialien zur Kenntniss des evangelisch-lutherischen Landvolksschulwesens in Livland, Riga 1884, lk. 2-21.
3) Saaremaa koolid vt. „Eesti Postimees" Lisaleht nr. 44, 1. XI 1878; „Eesti Postimees" nr. 44, 2. XI 1883.
4) Saaremaa ja Lõuna-Eesti õigeusu koolide kohta andmed puuduvad.

kooliminekut said lapsed esimese õpetuse kodus oma vanematelt. Seda nimetati koduõpetuseks ehk kodukooliks.[1]

Koolikohuslasteks loeti 10 - 13-aastaseid lapsi. Pidevalt koolis käijaid lapsi kutsuti sel ajal päriskoolilasteks. Antud juhul huvitab meid just päriskoolilaste hulk. Kes vallakoolis vajalikud teadmised olid omandanud, need vabastati koolisundusest. Ainult vähene protsent talulapsi õppis edasi kihelkonnakoolides või linnakoolides. Vallakooli lastest said korduslapsed. Nad pidid käima kuni leeriajani igal aastal kindel arv päevi koolis kordusõppustel.

Eestimaa kubermangus käis 1870/71. õppeaastal 26 379 last koolis.[2] 1871/72. õppeaastal oli õpilasi 27 548[3], 1874/75. - 29 710[4], 1875/76. - 31 000[5], 1878/79. - 33 058[6], 1884/85. - 35 103 õpilast.[7] Viimati nimetatud aastal oli koolikohustuslikke lapsi 36 472. Sel aastal käis igast 100-st lapsest 96 last koolis.

Liivimaa kubermangu Eesti osas käis 1874. aastal koolis 18 925 last.[8] Paljude aastate kohta õpilaste arvulised and-

---

1 E. Laul, Kirik ja kool XIX ja XX sajandi vahetusel Eestis. In: Religiooni ja ateismi ajaloost Eestis. Artiklite kogumik II, Tallinn 1961, lk. 254-284.

2 P. Põld, Eesti kooli ajalugu, lk. 126.

3 "Eesti Postimees" nr. 11, 14.III 1873.

4 "Eesti Postimees" nr. 10, 5.III 1875.

5 "Eesti Postimees" nr. 5, 2.II 1877.

6 "Eesti Postimees" nr. 3, 16.I 1880.

7 "Eesti Postimees" nr. 41, 9.X 1885.

8 P. Põld, Eesti kooli ajalugu, lk. 126.

med puuduvad. 1877/78. õppeaastal õppis Lõuna-Eesti kihelkonnakoolides 1471 õpilast.[1] 1879/80. õppeaastal oli siin 21 464 valla- ja 1561 kihelkonnakooli õpilast. 1880/81. õppeaastal oli vastavate koolide õpilaste arv 20 885 ja 1650 ning 1881/82. õppeaastal 21 089 ja 1667.[2] 1879-1882. aastani vallakoolide õpilaste arv väheneS, samal ajal kihelkonnakoolide õpilaste arv suurenes. Liivimaa kubermangu Eesti osa koolilaste kohta rohkem arvulisi andmeid ei ole. Vallakooliõpilaste arvu vähenemine Eesti osa koolides nimetatud aastatel ei tähista tagasiminekut hariduselus. Liivimaa kubermang jäi üheks haridusliKult enamarenenud alaks Venemaal. 1886.a. 126 414 koolieälisest lapsest käis valla- ja kihelkonnakoolis 49 775, koduõpetust said 34 759, kordamisõpetusel käis 33 034 last, kokku 117 563, ehk 93% koolieälisest elanikkonnast.[3]

Koolide juureasutamine ja õpilaste arvu kasv tagasid rahva haridusliku taseme tõusu. 1881.a. rahvaloenduse andmetel oli Eestimaa kubermangus üle 14 aasta vanuste laste hulgas täiesti kirjaoskamatuid 6%, ainult lugeda oskajaid 53,6% ja täielikult kirjaoskajaid 40,4%. Liivimaa kubermangu eestlaste hulgas oli kirjaoskamatuid 5,6%, täielikult kirjaoskajaid 44,6%.[4]

---

[1] "Eesti Postimees" nr. 20, 14.V 1880.

[2] Materialien zur Kenntniss des evangelisch-lutherischen Landvolksschulwesens in Livland, lk. 30-40; tabel lk. 23.

[3] P. Põld, Eesti kooli ajalugu, lk. 126.

[4] Eesti NSV ajalugu II, lk. 225; P. Põld, Eesti kooli ajalugu, lk. 126

Vallakoolide õpilaste arv *) Liivimaa kubermangu Eesti osas 1)

	Maakonna nimetus	Õpilaste arv					
		1879-1880		1880-1881		1881-1882	
		P.	T.	P.	T.	P.	T.
1	Tartu	3833	3983	3852	38[illegible]5	3941	3984
2	Võru	2692	2922	2613	2787	2580	2744
3.	Pärnu	1299	1214	1314	1191	1328	1[illegible]88
4	Viljandi	2774	2747	2666	2596	2614	2610
Kokku Liivimaa kubermangu Eesti osas		10598	10866	10445	10440	10463	10626
Kokku Liivim[illegible]a kubermangus		21129	20628	20927	19941	20901	20283

Kihelkonnakoolide õpilaste arv *) Liivimaa kubermangu Eesti osas 2)

1	Tartu	462	50	473	68	511	81
2	Võru	228	38	213	44	224	79
3	Pärnu	112	12	127	15	122	13
4	Viljanc'i	559	100	589	121	537	100
Kokku Liivimaa kubermangu Eesti osas		1361	200	1402	248	1394	273
Kokku Liivimaa kubermangus		3594	1021	3735	1102	3622	1091

*) Ilma nn. korduslasteta

1) Materialien zur Kenntniss des evangelisch-lutherischen Landvolksschulwesens in Livland, Riga 1884, tabel 5, lk. 30.

2) Samas tabel 6 lk. 40.

2. Koolimajade ehitamine

Koolimajade seisukorrast võimaldavad saada ülevaate kirjasaatjate sõnumid. Paljudes neist on juttu kehvadest koolimajadest, mis olid laste ja kooliõpetajate "... terwise rikkujad, pimedad, kitsad, halwa õhuga, niisked jne."[1]

Eriti halb lugu koolimajadega oli Põhja-Eestis, mis Ado Reinwaldi sõnade järgi "... meie kuulsate kultuurlaste auks või häbiks otsekui tükk möödaniku musta ööd kesk edasilendavat ja haritud Euroopat seisab ja kaua ehk veel tulevale põlvele mälestuseks seisma saab."[2] 1877.a. oli siin 81 koolimaja, mis lagunenud, kitsad, pimedad ja muude puudustega, et enam koolipidamiseks kuidagi ei sobinud.[3] Harjumaal Jõelähtme kihelkonna M/aardu/ valla kooliõpetaja tuba oli nii vilets, et seal külmal ajal üksnes kasuka ja mütsiga võis olla.[4] Läänemaal oli olukord eriti raske. Sealt kirjutati, et mitmes kihelkonnas olid valla koolimajad enam talu-
lauda kui koolimaja moodi.[5]

Paljudes kohtades ei olnud vajalikul arvul koolimaju.

---

[1] "Eesti Postimees" Jututuba nr. 15, 11.IV 187; nr.16, 18.IV 1879.

[2] Talurahvakoolid Lõuna-Eestis 1870-ndail aastail. Eesti NSV ajaloo lugemik, II köide, Tallinn, 1964, lk. 216.

[3] "Eesti Postimees" nr. 5, 2.II 1877.

[4] "Sakala" nr. 10, 29.IV 1878.

[5] "Sakala" nr. 19, 10.V 1880.

NIITSAADU VALLAKOOLIMAJA PLAAN *)

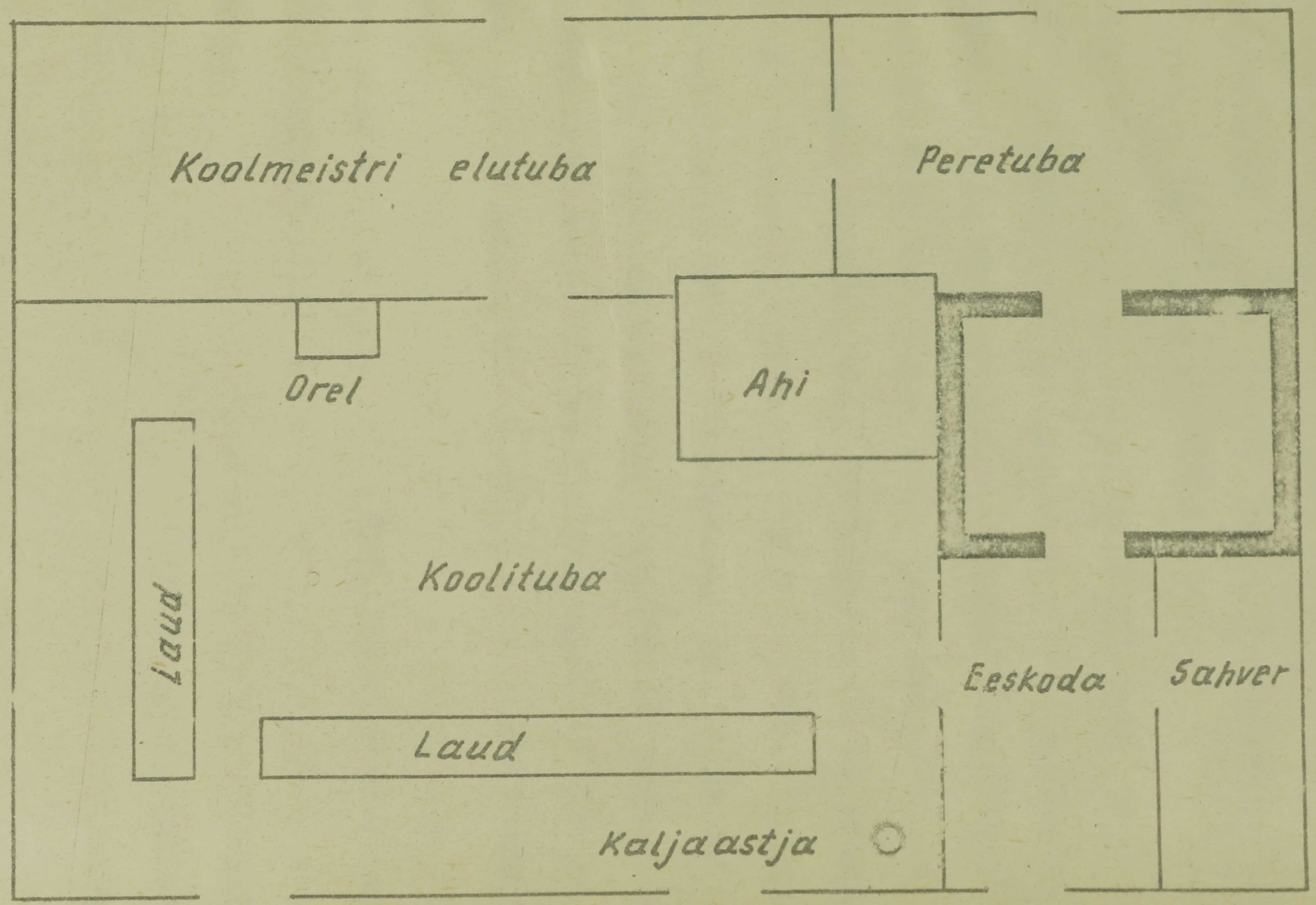

*) A. Kitzberg, Valitud teosed II kd., Tallinn 1955, lk. 367.

Seal käis koolipidamine üüritud tubades. "Lapsi õpetati kuskil talutoa nurgas, kus ruumi maja elanikkudest üle jäi. Selles ruumis oliwad siis kõik toimetused ühes koos: sääl kopiti kangast, witsutati wanu puunõuusid, tehti rattaid, wankrid ja regesid, karistati witsaga wäikeseid wallatuid lapsi ja õpetati ka suuremaid."[1]

Äärmiselt vilets oli koolimajade olukord ka Saaremaal. Nende kohta kirjutati selle perioodi ajakirjanduses kõige rohkem. 1872.a. oli Mustjala kihelkonnas 1 kihelkonna- ja 11 vallakooli. Neli koolimaja olid heas seisukorras, kuid 7 maja olid kitsad suitsutared, pimedate saunade sarnased. 1873. aastaks ehitati 4 uut koolimaja juurde, 3 maja olid ikka veel viletsad[2]. Kärla kihelkonnas oli kaks kõlblikku koolimaja, üks wajas parandamist, ülejäänud seitse külakooli peeti üüritud kambrites ja talutaredes.[3] 1879.a. teatest nähtub, et selles kihelkonnas oli 11 kooli, aga ainult 5 koolimaja.[4]

Kihnu saarelt teatati, et pehme talvega oli saarel küttepuudus. Kooliõpetajad olid klassis kahe paari saabastega, "topitud paltoo" ja kasukatega. Koolilastel olid kehvad riided, harilikult "troid"[5] ja nad pidid külma pärast valu tundma, sest kooliõpetajad ei lubanud neil kinnastega kirju-

---

[1] F. E/derberg/, Kaarma seminaar Saaremaal. Eesti Üliõpilaste Seltsi album. Neljas leht, Tartu 1899, lk. 103.

[2] "Eesti Postimees" nr. 49, 5.XII 1873.

[3] "Eesti Postimees" nr. 33, 18.VIII 1876.

[4] "Eesti Postimees" nr. 3, 17.I 1879.

[5] troi - üle pea tõmmatav kampsun.

tada.[1]

Lõuna-Eestis arenesid kooliasjad alati paremini kui Eestimaa kubermangus. Siin teati olevat terveid kihelkondi, kus eriti halbu koolimaju ei olnud.[2] Kuid ajalehtedes ilmus ka teateid, et kõikjal asjad siiski nii korras ei olnud. Sõnumitest nähtub, et vaadeldaval perioodil peeti heaks koolimajaks niisugust, millel katus terve, ahi korras, seinad küllalt soojapidavad, klassiruumis paras jagu valgust ja kus oli võimalik ruumi tuulutada.

Kus koolimaja juba üsna lagunema hakkas ja koolilaste ning õpetaja tervisele ohuks oli, alles neid maju peeti kooli jaoks kõlbmatuteks. Asjata kaebusi esines väga harva. Kolga-Jaani kihelkonna Lätküla koolimaja oli vilets, "koolituba olla ... wäike..., seinad wiltu, niisked ja külma läbi laskjad, ahi nagu kivihunnik, katus sant ja kõik maja wäga puuduline."[3] Hiljem küll õiendati seda sõnumit - kriitika pidi käima peamiselt kreeka õigeusuliste koolimajade kohta. Nad üürisid vallakooli jaoks peremeeste käest toa. Kooliõpetajal ei olnud enda jaoks elutubagi.[4]

Isegi muidu nii eesrindlikus Viljandi maakonnas oli suuremal osal vallakoolidest üksainus tuba, kus ka söödi ja magati, kuigi seal käisid poisid ja tüdrukud koos.[5] Rannu vallas olid koolimajad vanad, väikesed, enamasti 18 a. tagasi

---

1 "Eesti Postimees" nr. 7, 13.II 1875.
2 "Eesti Postimees" nr. 8, 22.II 1884.
3 "Eesti Postimees" nr. 52/53, 22.XII 1882.
4 "Eesti Postimees" nr. 2, 12.I 1883.
5 "Sakala" nr. 17, 26.IV 1880.

ehitatud. Kooliõpetaja kasutada oli üks tuba 2,5 - 3 sülda[1] iga pidi suur. See oli köök, elutuba, söögituba ja magamistuba, kus ei olnud ahjugi sees.[2] Seega oli õigus Ado Reinvaldil, kui ta 1880.a. oma tähelepanekute põhjal kirjutas, et ta Liivimaal "... suurema jao koole nii viletsas korras" leidnud olevat "kui ei kuskil mujal maailmas, kus kooli nimi olemas on."[3]

Ajakirjanduses anti juhiseid, missuguseid koolimaju tuleks ehitada. Küllap vist sellepärast, et lehelugejate hulgas selle ala spetsialiste ei olnud avaldati 1871.a. suvel saksa ajakirjandusest tõlgitud artikkel "Mis on koliehhitamise jures tähhelepanna, et laste terwis mitte rikkutud ei sa?"[4] Selles selgitati Würtembergi kiriku ja kooli ministeeriumi poolt koolide ehitamiseks esitatud nõudeid. Koolimaja tuleks ehitada kuiva, päikesepaistelisse, vaiksesse kohta, kuhu saaks rajada ka mängimise ja "turnimise" platsi. Koolimajades ei tohi muid ruume peale kooli - ja kooli töötajate jaoks vajalike ruumide olla. Segakoolis tuleb poiste ja tüdarlaste "koolitoad iseäraliste uste ja vööruste" abil teineteisest eraldada. Klassiruumi pikkus võib ulatuda 12 meetrini, kõrgus vähemalt 3,4 meetrini. Klassiruum olgu ruudukujuline. Põranda materjalina tuleks tamme eelistada männile. Seinad peavad olema ühevärvilised, kas sinakas- või rohekas-

---

[1] süld umbes 2,1 m .

[2] "Eesti Postimees" nr. 48, 28.XI 1884.

[3] Talurahvakoolid Lõuna-Eestis 1870-ndail aastail. Eesti NSV ajaloo lugemik II, lk. 216.

[4] "Eesti Postimees" nr. 26, 30.VI 1871.

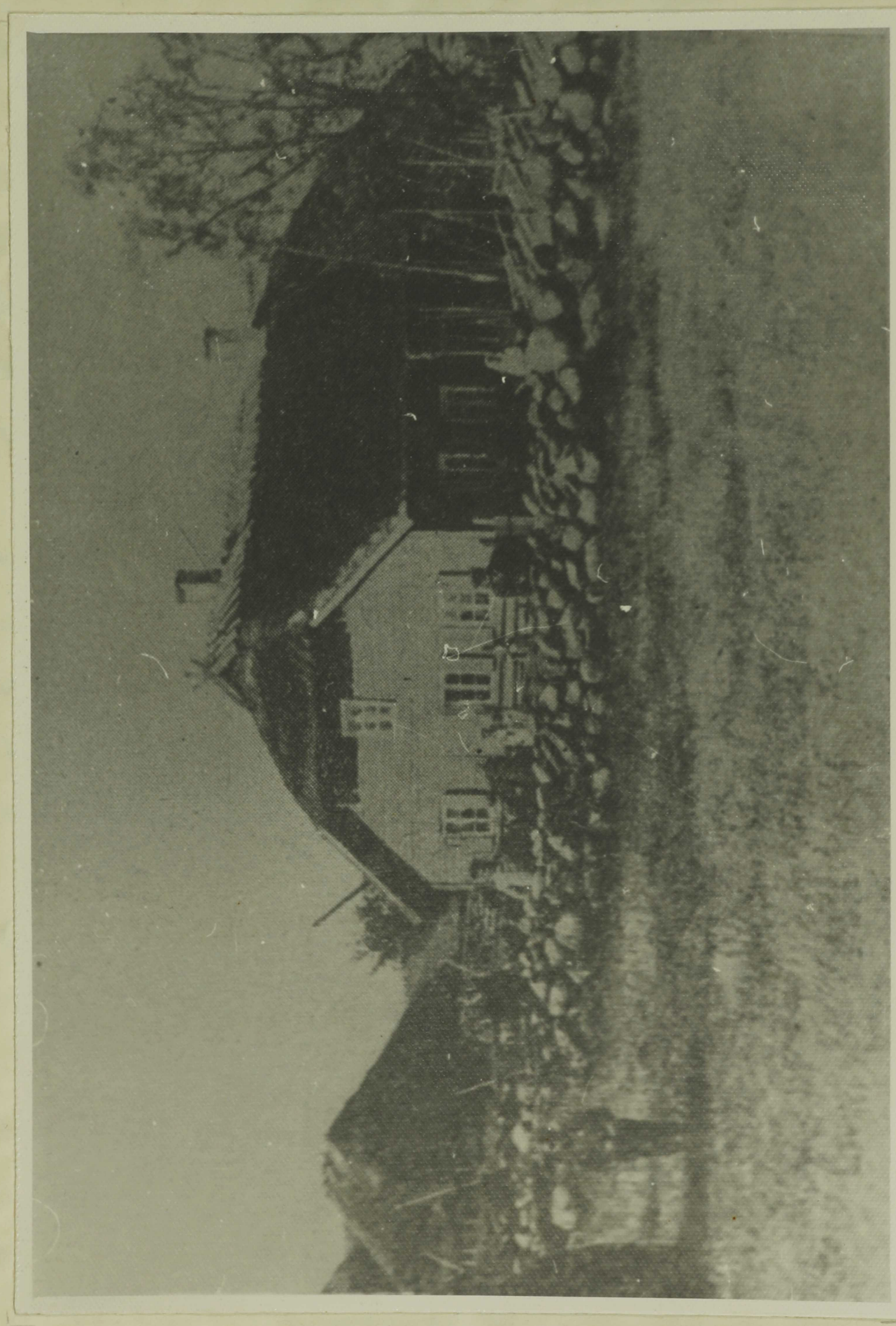

Koolimaja Eestis 1900. a.

hallid. Soovitati katta seinu õlivärvidega ja immutada põrandaid linaseemneõliga. Valgus peab seesolijatele langema vasakult poolt. Aknad peavad täielikult avatavad olema, s.o. nad peavad hingedel olema.

Suuremates koolides soovitati tsentraalkütmist (õhu-, vee- ehk aurukütet). Soovitati ka saviahje, kui keskkütet ei ole võimalik ehitada. Suuremates koolimajades pidid olema järgmised ruumid peale klassiruumide: raamatu-, mineraalide-, taimedekogu, mänguriistade, kooli konvendi tuba. Õpperuumide valgustamiseks lubati kasutada ainult klaastoruga õlilampe.

Kirjutis lõppes väga omapärase pöördumisega lugejate poole: "Eestirahvas! kas kannad sina oma laste eest·koolides ka nõnda hoolt! Ja kui mitte, kas on siis sino laste waimo ja iho terwis odawam kui Würtembergi rahwal?"[1] Tegelikult olid eesti rahvakoolide hooned esitatud loomulikest nõuetest veel kaugel.

Veel teatas "Eesti Postimees" ühest huvitavast üritusest. Võnnu linnas toimuvale põllumajanduse näitusele soovitati viia ka koolimajade plaane ning koolitarbeid, et seal avada kooliasjade näitus.[2] Eesti kooliõpetajatel soovitati näitust külastada ja saadud muljetest ajalehele kirjutada. Rohkem selle ürituse kohta enam sõnumeid ei leidunud, kuid näituse korraldamise mõte kõneles juba ise enese eest.

Viljandi Põllumeeste Selts oli varematel aastatel kuulutanud välja võistluse paremate talumajade plaanide saamiseks. "Eesti Postimehe" kirjasaatja soovitas korraldada sama-

---

[1] "Eesti Postimees" nr. 26, 30.VI 1871.
[2] "Eesti Postimees" nr. 26, 28.VI 1872.

suguse võistluse koolimajade plaanide saamiseks. Uute koolimajade ja nende ümbruse planeerimisel soovitas ta arvestada järgmisi nõudeid: otstarbekat ruumide jaotust majas, kõrvalhoonete hulka ja paigutust, hoovi, kaevu ja rohuaia kohta. Koolimaja ja kõrvalhoonete vahemaa ei tohtinud liig pikk olla, sest kooliõpetaja pidi oma põhitöö kõrval enamasti ise kõik oma maja asjad talitama, kuna koha vähese sissetuleku tõttu ta teenijaid ei jõudnud palgata.[1]

Käsitletaval perioodil 1870-1885. aastani ehitati palju uusi koolimaju. Koolide pidulikku avamist e. sisseõnnistamist kirjeldasid paljud artiklid. Eriti rohkesti oli sisseõnnistamise pidude kohta teateid sügiskuudel - septembris, oktoobris, novembris, s.o. enne või vahetult õppetöö algul. Need teated olid tendentsliku iseloomuga. Räägiti pikalt ja täpselt sellest, missugused tähtsamad isikud olid kohal, millest nad seal kõnelesid. Koolimaja suurus, ehituskulud, ruumide jaotus ja muud tänapäeval huvipakkuvad andmed olid antud muuseas või sageli hoopis märkimata jäänud.

Olemasolevatest kirjeldustest saame teada, et sel ajal ehitati peamiselt 1-kordseid puumaju. 1870-ndate aastate algul ehitati üksikute suuremate koolimajade kõrval sageli ka üsna väikseid. Nii on teada Rõngu koolimaja mõõtmed 9 x 5 sülda[2], Võru maakonnas Tiksi koolimaja 9 x 5 sülda[3], Tartumaal Kurista valla koolimaja 8 x 5 sülda,[4] Saaremaal Eikla

---

1 "Eesti Postimees" nr. 35, 25.VIII 18882.
2 "Eesti Postimees" nr. 1, 3.I 1873.
3 "Eesti Postimees" nr. 27, 21.XII 1873.
4 "Eesti Postimees" nr. 52, 18.XII 1874.

valla kool 6 x 4 sülda[1], Virumaal Savala kool 8½ x 4½ sülda.[2] 70-ndate aastate keskpaigast alates võib harva leida teateid nii väikeste koolimajade ehitamise kohta. Nii oli Urvaste valla koolimaja suurus 13 sülda 4 jalga x 5 sülda 4 jalga[3], kooliõpetaja jaoks oli seal kaks tuba, köök, "käsikammer ja kiwikeller". Orava valla koolimaja mõõtmed olid 12 x 5 sülda[4], Vändra koolimajal 16 x 5 sülda.[5] Üks suuremaid ehitusi oli Pärnu maakonnas Vana-Pornuse koolimaja 17 x 6 sülda.[6]

Palju kiitvaid sõnu oli kirjasaatja avaldanud 1880.a. valminud Vändra kihelkonna koolimaja kohta (mõõtmed 16 x 5 sülda, kõrgus põrandast laeni - 12 jalga[7]). Kooli mööbel s.o. lauad olid leenpinkidega ja igast toast läksid õhupuhastuse klapid korstnasse. Leenpingid e. seljatugedega koolipingid said üha rohkem eluõigust.[8] Tartu maakonna Rõngu kihelkonna-kooli uues majas olid ka uued koolipingid, kus lapsed istusid ühel pool laudade taga. Kooliõpetaja jaoks oli kõnetool e. kateeder.[9]

Kooli mööblina olid vanemates koolides ülekaalus pikad

---

1 "Eesti Postimees" nr. 11, 13.III 1874.
2 "Eesti Postimees" nr. 49, 4.XII 1874.
3 "Eesti Postimees" nr. 51, 18.XII 1874.
4 "Eesti Postimees" nr. 4, 22.I 1875.
5 "Eesti Postimees" nr. 47, 19.XI 1880.
6 "Eesti Postimees" nr. 51/52, 19.XII 1884.
7 jalg - 30,479 cm .
8 Vaata foto lk. 34.
9 "Eesti Postimees" nr. 7, 18.II 1876.

nn. pulmalauad ja pikad pingid kummalgi pool lauda. Klassi-tahvel oli sel ajal haruldane. Isegi Väike-Maarja kihelkonna-koolile muretseti tahvel alles 1883. või 1884.a. paiku, s.o. umbes kümme aastat pärast kooli avamist.[1] Selleks ja muude õppevahendite ostmiseks saadi raha kooli heaks korraldatud kontsertide ja loteriide sissetulekutest.

Jälgides koolimajade avamise pidustusi hakkab silma sel ajal laialt levinud tava: üks või teine juhtiv tegelane tegi ettepaneku teha kooli oreli, raamatukogu, koolipinkide muretsemiseks korjandus. Sel viisil koguti väike summa. Edaspidi korraldati kontserte, loteriisid ja näitus-müüke, mille sissetulekud läksid koolile. See oli teatud määral Aleksandri-kooli abikomiteede tegevuse järgimine. Orelid telliti Saksamaalt. On küll teada, et Virumaal oli orelimeistreid, kelle valmistatud orelid oma väärtuselt Saksamaa omadest maha ei jäänud, ainult hinnalt olid nad tunduvalt odavamad.[2]

Nendel "sisseõnnistamise" pidustustel kinkisid jõukamad inimesed koolidele laelampe, lauluraamatuid, küünlajalgu, pühapilte, lava eesriideid jm.

Mõnedes koolides, nagu Tori vallakoolis ja Põltsamaa kihelkonnakoolis, olid kooliõpetajad ise ehituse alal enam-vähem asjatundjad. Tori valla uue koolimaja kohta oli märgitud: "Maja ehitus sündis koolmeistri oma ja tema venna juhatuse all, seepärast ka igal tükil oma täius ja nägu on."[3]

---

[1] Väike-Maarja kihelkonnakool praegune algkool 1873-1923, Rakweres /1923/, lk. 17.

[2] "Eesti Postimees" nr. 48, 28.XI 1884.

[3] "Eesti Postimees" nr. 43, 26.X 1877.

Vallakooli klassituba Peningil Harju-Jaanis XIX sajandi lõpul.

Põltsamaa kihelkonnakooli juhataja "hr. Beermann on osav ehitusmeister. Ta on juhatanud külakoolide, Aleksandrikooli, kirikute ehitust."[1]

Vanade lagunenud koolimajade kõrval oli juttu ka halvasti ehitatud hoonetest. Mitmes sõnumis oli mainitud, et ka uutes koolimajades oli kooliõpetaja jaoks ainult 1 tuba määratud.[2] Eriti palju puudusi leiti Räpina uue kihelkonna koolimaja juures. Maja oli küll 2-kordne, kivist, "kuid plaan ei kõlvanud kuhugi" - nagu ütles kirjasaatja. Uksed olid madalad; klassiruumidesse pääses läbi magamistubade. Põrandalaudade vahel olid laiad praod, mis "neelasid" laste pliiatseid, raha, nuge jne. Kooliõpetaja töötuba oli suur, kuid pime, sest seda valgustas üks väike aken. Kirjutis lõppes nii: "Kes näha tahab saada, kuidas uuemal ajal koolimaju mitte ehitama ei pea, mingu Räpinasse vaatama ja õppigu säält."[3]

Koolimajade hulk kasvas iga aastaga. Et domineeris puuehitus, sageli õlgkatusega, siis esines sel ajal palju tulekahjusid. Algelise tulekustutamise tehnika tõttu ei suudetud enamasti tuld peatada. Paljudel juhtudel pääses tuli valla korstnast või parandamata ahjust. Oli ka juhtumeid, kus õpilased kuritahtlikult süütasid koolimaju ja kõrvalhooneid. Nii on teada koolimajade põlemised 1878.a. Pandiveres Virumaal, Pilistveres 1882.a., Põltsamaal 2.X 1885.a., Rõuges 7.II 1883.a., Tarvastus 1883.a., Suure-Kongutas 12.XII 1885.a.

---

1 "Eesti Postimees" nr. 45, 31.X 1884.
2 "Eesti Postimees" nr. 1, 2.I 1885.
3 "Eesti Postimees" nr. 20, 20.V 1880.

ja mujal.

Enamus külakoole olid oma põhiplaanilt Niitsaadu kooli-maja sarnased.[1] Sellel koolil olid olemas kõik hädavajalikud ruumid: eeskoda, külm sahver, klassituba, kus ka söödi ja magati; köök, kooliõpetaja elutuba ja peretuba. Sooja andis suur ahi nurgas. See soojendas tervet maja. Kirjutiste järgi ajalehtedes ilmneb, et ehitati juba suuremaid vallakoole, kus oli eraldi magamistuba ja kooliõpetaja jaoks ka rohkem ruume.

Kõige eesrindlikumaks oma aja kohta peeti Vändra kihelkonnakoolimaja. See oli kahtlemata üks kõige moodsam selle aja koolimajadest.[2] Maja plaani koostamisel oli arvestatud kõiki nõudeid. Kõikide klasside jaoks olid eraldi ruumid. Poeg- ja tütarlaste jaoks olid eraldi magamistoad. Oli suur saal, söögituba, ruumid vähemalt kahe kooliõpetaja ja nende perekondade jaoks. Isegi loodusõpetuse kabineti jaoks oli eraldi ruum. Nimetatud plaani avaldamisel kirjutati "Olevikus", et soovijad võivad Vändrast niisuguse koolimaja plaani tasuta saada. Plaanide valmistamine tellimise peale pidi väga kallis olema.[3]

Kokkuvõttena võib öelda, et koolimajade ehitamisel oli palju puudusi. Ehitustest jäid valitsema õlg-, vahel ka sindlikatusega puumajad.[4] Ainult üksikuid teateid oli kivimajade ehitamise ja katuse kiviga katmise kohta.[5] Eriti halb oli

---

1 Niitsaadu koolimaja plaan lk. *25.*
2 Vändra kihelkonnakoolimaja I ja II korruse plaan lk.*37-38.*
3 "Olevik" Lisaleht nr. 12, 21.III 1883.a.
4 Vaata foto lk. *80.*
5 "Eesti Postimees" nr. 52, 27.XII 1872.

Vändra kihelkonnakoolimaja = plaan *)
Alumine korrus

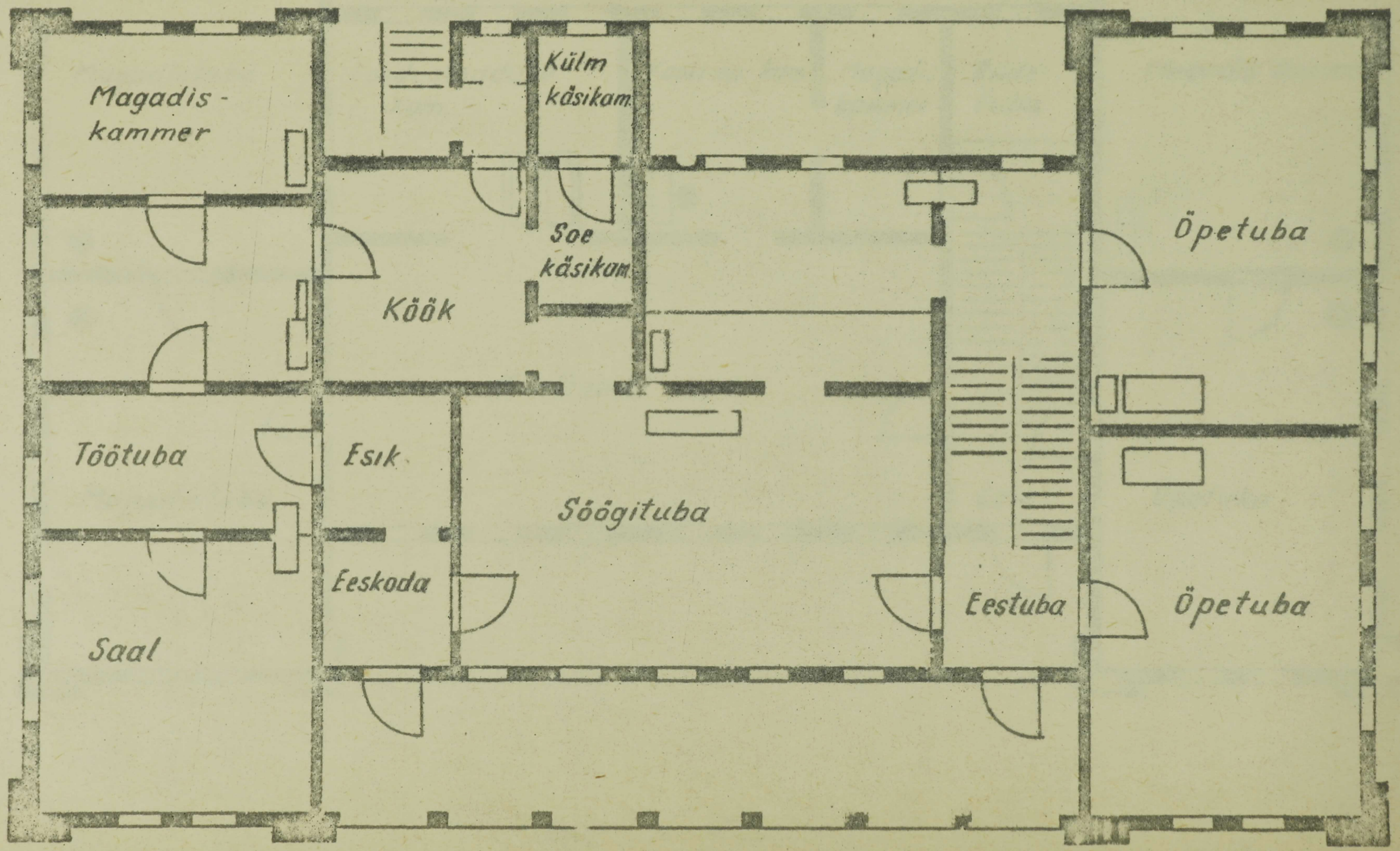

*) „Olevik" Lisaleht nr. 11, 17.03.1883.

Vandra kihelkonnakoolimaja = plan

Päälmine (töine) elukord

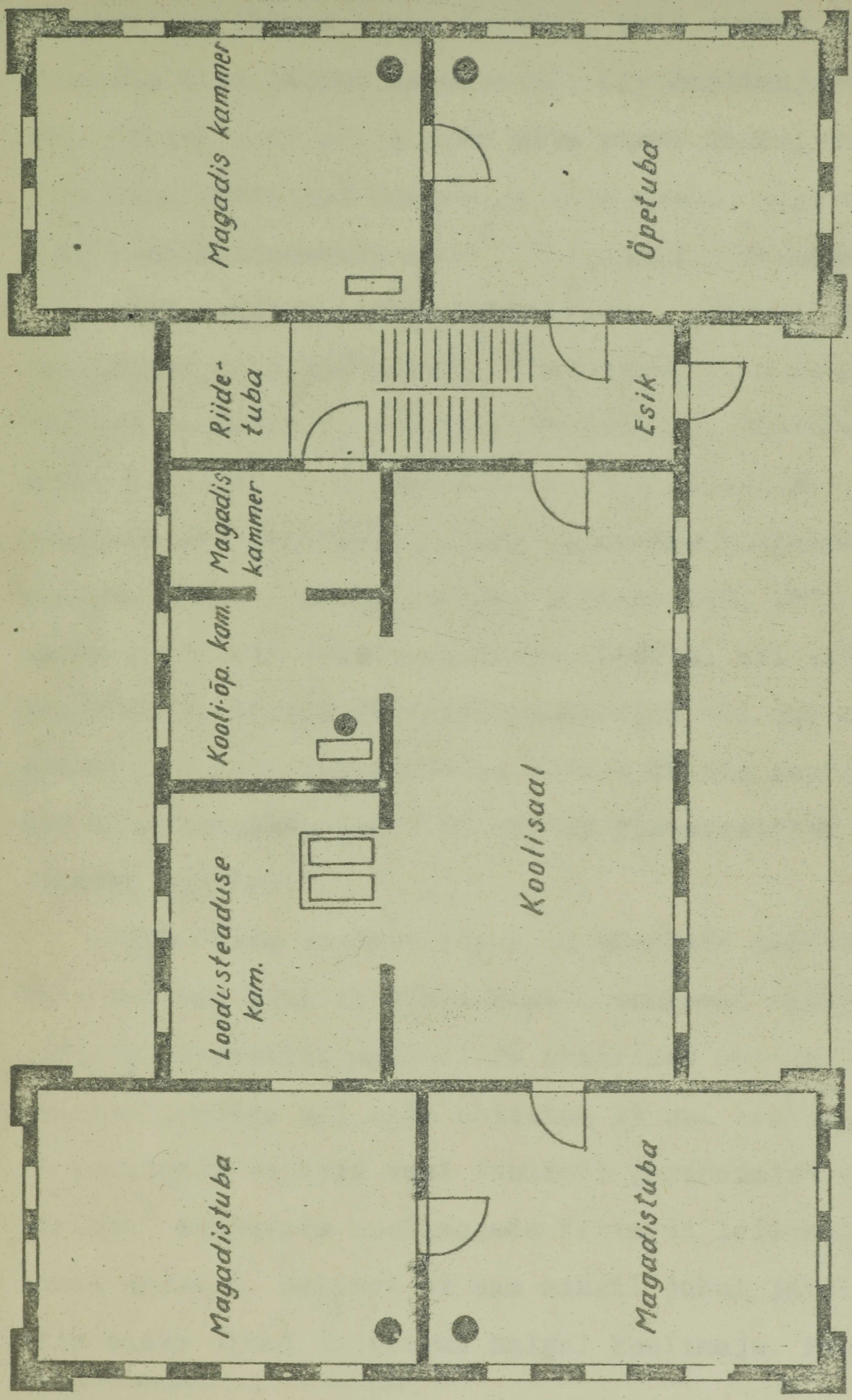

*) „Olevik" Lisaleht nr. 12, 21. 03. 1883.

vallakoolide olukord. Paljud koolimajad olid küll ehitatud viimase paarikümne aasta jooksul, kuid enamus neist olid plaanita üles laotud hoonekesed, mis koolimajaks ei kõlvanud. "Eesti maal sõida enne mitu päewa ümber, kui sa tahad ühte õige kõlbulist koolimaja näha saada, olgu siis mõni uuem kihelkonna=koolimaja"[1], kirjutati Järvamaalt.

1882. aastal töötas Lõuna-Eestis 563 vallakooli. Oma koolimajad olid 530 koolil. Ülejäänud 33-st koolist töötasid üüritud hoonetes 3, kogukonna majades 2, pastoraatides 4, mõisa hoonetes 13 ja teistes majades 11 vallakooli. Eriti hoogsalt oli siin koolimajade ehitamine kulgenud peale 1861. aastat. 1861 - 70-nda aastani ehitati 140, 1871 - 80-nda aastani 227 uut valla koolimaja. 1882.a. oli siin 51 kihelkonnakooli. Ainult 26 kihelkonnakoolil oli oma maja. Nendest enamus, 18 maja oli ehitatud 1871 - 80-nda aastani. Ülejäänud kihelkonnakoolidest 20 töötas pastoraatides ja 5 kooli teistes majades.[2]

1870-ndate aastate lõpul ja 80-ndate aastate algul hakati ehitama küll ka Põhja-Eestis senisest rohkem koolimaju. 1884/85. õppeaasta maakoolide aruandest nähtub, et võrreldes eelmise aastaga oli siin ehitatud 15 uut koolimaja. Umbes 70 koolimaja vajasid veel tublisti parandamist või uute ehitamist.[3] Puuduvate koolimajade kohta ei leidunud Põhja-Eesti kohta andmeid. Sellest ei saa mingil juhul järeldada, et siin oleks olnud vajalikul hulgal koolimaju. Põhja-Eesti oli

---

1 "Eesti Postimees" nr. 22, 1.VI 1883.
2 Tabel lk. *41*.
3 "Eesti Postimees" nr. 41, 9.X 1885.

koolioludelt Lõuna-Eestist tükk maad taga, sellepärast julges Ado Reinwald öelda, et "Tallinnamaa seisab kultuurlaste auks wõi häbiks kesk ... haritud Euroopat."[1]

Saaremaal oli 1882.a. 119 vallakooli ja 12 kihelkonnakooli. Ainult 78 vallakoolil oli oma maja, millest 61 olid kõlblikud; 11 koolile oli uut maja tarvis, 6 maja tuli parandada. 41 vallakooli jaoks olid majad üüritud. Ka nendest 24 maja olid kooli jaoks täiesti kõlbmatud.[2]

---

1 Lk. *24* tsiteeritud Eesti NSV ajaloo lugemikust.
2 "Eesti Postimees" nr. 44, 2.XI 1883.

Vallakoolide arv ja nende paigutus Liivimaa kubermangu Eesti osas [1]

	Maakonna nimetus	Vallakoolide arv	Vallakoolid asutati						Vallakoolidest asusid																			
									oma hoonetes																			
									Oma koolimajade arv	millises ehitati						Ehituskulud koos krundi ja kõrvalhoonetega		ühe koolimaja keskmine maksumus		Keskmine õpilaste arv koolis	Üüritud hoonetes	üürisumma aastas		Keskmine üür ühe kooli kohta		Kogukonna majas	Pas.orandis	Mõisa hoonetes	Teistes majades
			enne 1849	1849-60	1861-70	1871-80	peale 1880	Andmed puuduvad		enne 1849	1849-60	1861-70	1871-80	peale 1880	Andmed puuduvad	Rbl	Kop.	Rbl.	Kop.	Õpilased		Rbl.	Kop.	Rbl.	Kop.				
1	Tartu	229	123	15	6	13	1	71	224	18	28	61	82	16	19	227934	40	1273	38	50	1	38	-	38	-	-	1	2	1
2	Võru	131	34	6	1	14	4	66	121	5	10	29	61	11	5	154194	11	1364	55	55	1	19	-	19	-	2	-	3	4
3	Pärnu	71	30	16	11	9	-	5	63	4	4	11	36	5	3	84688	-	1435	39	46	-	-	-	-	-	-	2	4	2
4	Viljandi	132	83	8	11	7	3	20	122	4	10	39	48	18	3	276882	17	2428	79	58	1	?	?	2	?	-	1	4	4
	Kokku	563	270	45	35	43	8	162	530	31	52	140	227	50	30	743698	68	1625	53	52	3	57	-	29	-	2	4	13	11

Kihelkonnakoolide arv ja nende paigutus Liivimaa kubermangu Eesti osas [2]

1	Tartu	18	9	4	-	1	1	3	9	-	-	2	6	-	1	23300	-	2912	50	54	-	-	-	-	-	-	8	-	1.
2	Võru	12	6	2	-	2	1	1	6	-	-	-	4	2	-	19945	42	3324	24	58	-	-	-	-	-	-	4	-	2
3	Pärnu	7	3	-	1	3	-	-	3	-	-	-	3	-	-	10600	-	3533	33	49	-	-	-	-	-	-	4	-	-
4	Viljandi	14	1	3	4	5	-	1	8	-	1	2	5	-	-	33600	-	4125	-	66	-	-	-	-	-	-	4	-	2
	Kokku	51	19	9	5	11	2	5	26	-	1	4	18	2	1	87445	42	3473	77	57	-	-	-	-	-	-	20	-	5

---

[1] Materialien zur Kenntniss des evangelisch-lutherischen Landvolksschulwesens in Livland. Riga 1884, tabel 1, lk. 2-3.

[2] Samas tabel 2, lk. 12-13.

3. Koolide majanduslik olukord

Koolide edenemist takistas nende majanduslik nõrkus. Vallakoolide ülalpidamine ja asutamine oli jäetud vallakogukondade hooleks. Vald pidi koolimaju ehitama, neid korras hoidma ja ka tarvilikud küttepuud kohale vedama. 1875. aasta "Ajutistes määrustes" Eestimaa kubermangu kohta oli juttu ka koolimajade ehitamisest. Nähti ette, et maa koolimaja alla ja ehituspalgid annab mõisnik. Peremehed pidid materjalid kohale vedama ja töölised andma. Ülejäänud kulud kandis kogukond.[1] Mõisakoolid olid täielikult mõisnike ülalpidamisel.

Kihelkonnakoolide asutamise ja ülalpidamise kulud kandis kihelkond s.o. vallad. Vahel mõisnikud abistasid. Osa kihelkonnakoolide ülalpidamiskuludest saadi õppemaksudest. Õpetajate seminarid Kuudal, Kaarmal, Valgas, Tartus, Paslepas olid rüütelkonna ülalpidamisel. Tartu vene seminar sai riigi poolt toetust.[2]

Kooliõpetaja palgana oli ette nähtud koolimaa kasutamine. Selle maa rentis või vahel ka ostis mõisalt kogukond. Tasuta maa kasutamine oligi kooliõpetaja palk. Peale selle oli tal prii korter ja ahjuküte. Valgustuseks rasvaküünlad ja lambiõli muretses harilikult vald. Koolimajade parandamine, kaevude, kooli kõrvalhoonete ehitamine ja nende parandamine oli vallakogukondade ülesandeks.

Kooliõpetajate kasutuses olevate maatükkide suurus ja

---

1 P. Põld, Eesti kooli ajalugu, lk. 117.
2 "Postimees" nr. 54, 7.III 1903.
3 "Eesti Postimees" nr. 6, 9.II 1872.

väärtus oli erinevates kohtades väga erinev. Seadusega olid kehtestatud küll kooliõpetajate palgamäärad, kuid nendest ei peetud kaugeltki kinni. Saaremaal oli 1845.a. seadusega vallakooliõpetajale ette nähtud kasutamiseks 1-3 vakamaad[1] põldu, mis aastas 6-12 rubla sisse tõi. Iga koolieälise lapse kohta sai ta vilja - kõikide laste pealt aastas umbes 6 vakka.[2] See palk laekus väga korratult. Rüütelkonna kassast anti igale kooliõpetajale aastas 3 rubla abipalka. Autasustamise rahadena anti kõigi valdade peale 200 rbl.[3]

Lõuna-Eesti kooliõpetajate palgad määrati kindlaks 1871. a. Iga 200-meeshingeline kogukond pidi oma vallakooli õpetajale andma kasutamiseks 7 taalri[4] väärtuses maad või maksma aastas vähemalt 100 rbl. palka. Vald, kus oli üle 200 meeshinge, pidi maksma 150 rbl. või andma maad 10 taalri väärtuses.[5] Peale palga või maa oli kooliõpetajal veel tasuta korter ja ahjuküte.

1875.a. kooliseadusega oli Eestimaa kubermangus kooliõpetaja palgaks 500 mees- ja naishingelise kogukonna poolt 100 rubla ja tasuta korter. Iga 100 hinge pealt üle 500 tuli palgale 10 rbl. lisaks.[6]

Kihelkonnakooliõpetajate palkadest oli ajalehtedes vähem juttu. Need määrati kokkuleppel, seepärast oli nende suurus erinev. Siiski on märgitud, et kihelkonnakooliõpetajate

---

[1] vakamaa - vana pinnamõõt. Tallinna vakamaa - 0,18 ha, Riia vakamaa - 0,37 ha .
[2] vakk - vanaaegne viljamõõdu ühik, 1 tallinna v. = 44,277 l. 1 riia vakk = 66,416 l.
[3] "Eesti Postimees" nr. 6, 9.II 1872.
[4] taaler - hõbemünt .
[5] "Eesti Postimees" nr. 25, 23.VI 1871.
[6] "Eesti Postimees" nr. 9, 3.III 1876.

palgad olid 150-600 rbl.[1] Väike-Maarja kihelkonnakooli õpetaja sai mõisnike ja valla poolt 300 rubla palka. Peale selle maksis iga laps 10 rubla aastas õppemaksu. Saadud raha eest ostis kooliõpetaja koolile isegi õppevahendeid ja palkas abilise.[2]

Kihelkonnakooliõpetajad olid ühtlasi köstrid. "Koolmeistrite" konverentsidel oli korduvalt kõne all kihelkonnakooliõpetaja ja köstri ameti lahutamine. 1875.a. Liivimaa kubermangu "koolmeistrite" konverentsil nõudsid kihelkonnakooliõpetajad töökoormuse vähendamist. Ühe põhjusena tõid nad, et kirikuasjad võtavad palju aega ära. Konverentsil jõuti otsusele, et need ametid peavad ühte jääma, sest et "koolmeistril" "...neid töösi oma pääle wõtta sääduslikult ... kohus olla."[3] Et aga kooliõpetajate tööd kergendada lubati samal konverentsil kihelkonnakoolidesse abiõpetajad määrata. 1881.a. konverentsil esines samal teemal üks kooliõpetaja. Läbirääkimistel ettekande kohta leiti nende ametite ühes pidamiseks veelgi suurem õigustus, sest "mis Jumal (?) ühte on pannud, ei pea inimene mitte lahutama."[4] Nende ametite lahutamine oleks esimene samm kooli lahutamiseks kirikust, mida aga pastoritest ja mõisnikest koosnev koolivalitsus just igati tõkestada püüdis.

Lõuna-Eestis oli 1882.a. ainult 8 kihelkonnakooli, kus kooliõpetaja 200 rbl. ehk vähem palka sai. 69 kihelkonnakoo-

---

[1] "Eesti Postimees" nr. 29, 18.VII 1879.
[2] Wäike-Maarja kihelkonnakool praegune algkool 1873-1923, lk. 13-17.
[3] "Eesti Postimees" nr. 34, 20.III 1875.
[4] "Eesti Postimees" nr. 28, 15.VII 1881.

lis sai kooliõpetaja üle 500 rbl. palka.[1] Saaremaal oli kihelkonna kooliõpetaja palgaks 70 rbl. väärtuses maad, 1 külimit luteri adra[2] pealt vilja, 17 rbl. rüütelkonna poolt, 50 rbl. rüütelkonna kassast saksa keele õpetamise eest.[3]

Seminari õpetajatelt nõuti kõrgemat haridust. Nad olid majanduslikult enam kindlustatud. Tartu Eesti vallakooliõpetajate seminari juhataja pastor Hollmann sai aastas 2000 rbl. palka. Sellele lisandusid veel kasvandike õppemaksud 125 rbl. õpilase pealt.[4] Seminari lihtõpetajate palgad olid kahtlemata madalamad, kuid võimaldasid neil korraliku äraelamise.

Vallakooliõpetajate maatükkide kasutamise näol saadava palga suurus oli kohati väga erinev. Viljandi maakonna Hummuli kooli jaoks oli vald ostnud 23 taalrit maad. Pool maad oli kooliõpetaja, pool vallakirjutaja palgaks.[5] Kooliõpetaja võis sel ajal köster, orelimängija jm. ametite peal olla. Kuid selle eest pidi ta eraldi tasu saama. Paljud kooliõpetajad pidasid vallakirjutaja ametit. Nende kahe ameti pidamine küll keelati, sest kooliõpetaja oli sel kombel sageli muu tööga üle koormatud ja koolitöö jäi tahaplaanile. Keelule vaatamata jäi enamikus kohtades see amet endiselt kooliõpetajale, kes sel teel teenis palgalisa.

Viljandi maakonna O. külas oli kooliõpetaja kasutada 5 vakamaad puru lahjat metsamaad. Sellele lisaks lubati 15 rbl.

---

1 /K. Raedlin/, Liiwimaa rahwakooli ja iseäranis Pärnu kreisi maakoolide ajalugu, lk. 32.
2 mõeldud adramaad.
3 "Eesti Postimees" nr. 6, 9.II 1872.
4 J. Kivisaar, Tartu Eesti vallakooliõpetajate (Hollmanni) seminar 1873-1887, lk. 15.
5 "Eesti Postimees" nr. 48, 2.XII 1870.

aastas rahapalka: kuna koolmeistri kasutada olev maa palga ulatuses saaki ei andnud, pidi vald puuduva osa rahas juurde maksma. See raha oli aga juba kaks aastat maksmata.[1] Võrumaa Kaagjärve koolile ostis vald 10 taalri väärtuses maad.[2] Hurmi vallas oli ammust ajast koolimajal 10 taalrit mõisa maad tasuta kasutada ja mõisnik andis igal aastal 10 sülda küttepuid.[3] Virumaal Kohala vallas oli koolikohaks 3-päeva krunt, mis 80 rbl. renti väärt oli. Vald maksis rendi.[4] Põltsamaa kihelkonna Annikvere küla koolimaja juurde kuulus 18-taalrine koht.[5] Järva maakonna P. vallakooli kasutada olev põllumaa oli liivanõmm, kus tuul liivahanged kokku ajas ja vett ei olnud kuskilt saada. Koolil ei olnud kaevugi.[6] Ulila lähedal riigimõisa vallas oleva kooli maad olid majast ligi 2 versta kaugusel teiste põldude taga.[7]

Saaremaa kihelkonnakooliõpetaja ja köstri palk oli keskmiselt 150 rbl., vallakooliõpetaja palk 25 rbl. 79 kop. aastas. 119 vallakoolist 1882.a. oli 55 maaga, 64 ilma maata.[8] Sellepärast paluski "Sakala", et mõni Saaremaa kooliõpetaja kirjutaks, kuidas seal niisuguse palgaga ära elatakse.[9]

Koolide ülalpidamisel ei arvestatud sageli maa headust. Koolimaa taaler loeti kallimaks kui talukohtade maa taaler.

---

1 "Eesti Postimees" nr. 9, 1.III 1872.
2 "Eesti Postimees" nr. 1, 2.I 1874.
3 "Eesti Postimees" nr. 3, 16.I 1874.
4 "Eesti Postimees" nr. 49, 3.XI 1875.
5 "Eesti Postimees" nr. 48, 24.XI 1882.
6 "Eesti Postimees" nr. 13, 28.III 1879.
7 "Eesti Postimees" nr. 32, 8.VIII 1884.
8 "Eesti Postimees" nr. 44, 2.XI 1883.
9 "Sakala" nr. 48/49, 23.XII 1878.

Seega polnud mandri kooliõpetajate palgad tegelikult palju suuremad Saaremaa omadest.[1] Kuna kooliõpetaja palgaks oli põllutööst saadud sissetulek, siis kulus kõik koolitööst vaba aeg põllutööle, majapidamise korrashoidmiseks. Et aga kõrgelt hinnatud, sageli lahjalt maalt ülalpidamist saada, pidi kooliõpetaja eriti hoolas põllumees olema. Ka A. Kitzberg meenutab: "Pöögle koolikoht oleks tublit põllumeest tarvitsenud, meest kes sinna tööjõudu ja kapitali oleks sisse pannud. Maa kõva, savine pind oli välja imetud."[2]

Selle perioodi ajalehtedest võib leida palju teateid, et kooliõpetajad elasid suures viletsuses. Kitzberg on lasknud kooliõpetaja vennal, väiksel koolipoisil öelda: "... minu ninaesine perelauas väga hää ei olnud, enamiste rasvaga keedetud supp, ehk koorega keedetud kartulid, räimed ja leib; vaatasin ma ju sagedasti küllalt koolitoas ablaste silmadega päält, kui talulapsed liha ja võid sõid - koolmeistri pere oli suur..."[3]

Hollmanni seminarist tulnud kooliõpetajad olid õpetajakutse kõrval koolis saanud ka "väikese ettevalmistuse püksirihma pingutamiseks, sest seminari toit oli lahja ja tekitas kasvandikes suurt nurinat. J. Kivisaar meenutab: "Kui arvestada tolleaegse õpetaja palgaga - umbes 100 rbl. aastas - siis ei lubanud see pärastpoole ametis palju paremini süüa."[4]

---

1 "Eesti Postimees" nr. 32, 8.VIII 1884.
2 /A. Kitzberg/, Ühe vana "tuuletallaja" noorpõlve mälestused, Tartu 1924, lk. 80.
3 Samas.
4 J. Kivisaar, Tartu Eesti vallakooliõpetajate (Hollmanni) seminar 1873-1887, lk. 14.

Üks Virumaa kooliõpetaja näitas arvude varal, kuidas õpetaja elas. Ta võrdles kooliõpetaja tulusid-kulusid ühe talupoja tulude-kuludega. 4-päevase koha sissetulek oli 343 rbl. 20 kop. Sama koha väljaminekud olid 483 rbl. 46 kop. Neist arvudest järeldub, et peremehel tuli veel 140 rbl. puudu. Kooliõpetaja sissetulek oli 171 rbl. 60 kop. Väljaminekud olid järgmised:

" 12 tshw[1] rukkid	96	rbl.	- kop.
3 tshw 3 tshwrt[2] odre	21	rbl.	75 "
8 " kaero lomadele	32	"	- "
1 hobbuse, 2 lehma, 5 lamba heinad...	62	"	- "
Jama ja kirrikomaksud	2	"	- "
Raud, ohjad, köied, hobbuse riistad, wankri märe, silmavalgus ja tarbepuud kokko	8	"	90 "
Sullase ja tadruku palgaks ja rideks	80	"	44½ "
Ta omma, naese ja laste rideks	50	"	- "
Temmal kullub siis ärra	338	rbl.	95½ kop.
Temma saak olli	171	rbl.	60 kop.
Mis ärrapudub, ei olle ennam kui	167	rbl.	35½ kop."[3]

Puuduva rahasumma saamiseks pidid kooliõpetajad külas käsitööd tegema. Mõned võtsid koolikoha kõrvale veel rendikoha.

Selle arvutuse järgi näeme, et nii küla peremeestel kui ka kooliõpetajatel oli küllalt tegemist, et ots-otsaga välja

---

1 tšetvert (õõnesmõõt) - 8 tšetverikku.
2 tšetverik (õõnesmõõt) - 26,2377 liitrit.
3 "Eesti Postimees" nr. 46, 18.XI 1870.

tulla. Talupoegadel oli karta rendi suurendamist. Lühikesed rendilepingud ei tiivustanud talupoegi oma kohti parandama.

Huvitav on jälgida mõttevahetust, mis see kirjutis esile kutsus. Oli ju üldiselt teada, et kooliõpetajate palgad olid liig madalad ja sellega oli raske ära elada. Ometi süüdistasid mõned kirjasaatjad kooliõpetajaid laiskuses, ebapraktilisuses, selles, et nad ei oska ise, ega sunni ka oma teenijaid hoolsasti töötama.[1] Süüdistajad unustasid peamise, et kooliõpetaja põhitöö oli koolis, põllutöö oli kõrvaltööks. "Koolmeister oleks essimene hea mees, kui ta tuulest wõiks ellada ehk päikese wisil ilma hinnata walda tenida, aga et ta teiste inimeste wisil ka ommast tööst ja waewast peatoidust ja ihhokattet nõuab, see on mõnne wannema silmas temma hirmus wigga."[2]

Kooliõpetaja peab tubli ja terve olema. Kuid selliste elumurede kandmisel ei olnud tal tublidust ja tervist kauaks. Juba 10-15-aastane töötamine muutis ta tervise kiduraks, elumured tegid ta pahuraks, sest palk oli "suremiseks liig suur, aga elamiseks naese ja lastega liig wäike."[3] Seadusega oli kooliõpetaja palk vähemalt 100 rbl. Seda ei peetud sel ajal paljuks. Hea sulane sai peale toidu ligi 100 rbl. palka. Kirjasaatjad rõhutasid korduvalt õpetajaameti tähtsust ja vastutusrikkust, milleks "... palju... õppimist ... tarwis läheb."[4] Paljud kirjasaatjad nõudsid, et kooliõpetajate palgad peaks vähemalt 200 rublani ulatuma.

---

1 "Eesti Postimees" nr. 2, 13.I 1871.
2 "Eesti Postimees" nr. 9, 1.III 1872.
3 "Eesti Postimees" Jututuba nr. 47, 23.XI 1877.
4 Samas.

Tegelik olukord oli aga niisugune, et 1878/79. õppeaastal oli Eestimaa kubermangus 132 kooliõpetajat, kelle palk rahasse ümber arvestatuna veel 100 rublani ei ulatunud.[1] 1881/82. õppeaastal sai seal 108 kooliõpetajat alla 100 rubla palka. Ainult 23 kooliõpetaja palk oli üle 200 rbl. Virumaal oli 6 ja Läänemaal 1 kooliõpetaja palk isegi alla 50 rubla.[2] 1884/85. õppeaastal oli Eestimaa kubermangus 50 kooliõpetaja palgad veel alla 100 rubla.[3]

Lõuna-Eesti kooliõpetajate palkadest saab ülevaate Liivimaa kubermangu kihelkonna- ja vallakoolide ülalpidamiskulude võrdlustabelist.[4] Kuna koolide ülalpidamiskuludest arvatavasti suurem osa läks kooliõpetaja palgaks, siis võib selle tabeli ja ajakirjanduses ilmunud viidete järgi otsustada, et Liivimaa kubermangu kooliõpetajad olid paremates tingimustes. Kui 1874/75. õppeaastal arvestati Lõuna-Eestis 290 vallakooli ülalpidamiskuluks kooli kohta alla 100 rbl., siis 1881/82. õppeaastal oli niisuguseid koole veel 9.[5] Tori pastor on 1886.a. Pärnu maakonna kooliõpetajate konverentsil maininud, et 1882. aastal oli Lõuna-Eestis 9 vallakooliõpetaja palk 100 rbl. ja 772 vallakoolis 200 rbl. ehk suurem.[6]

Koolide majanduslik kindlustamatus oli tingitud sellest, et peaaegu kõik koolide ülalpidamiskulud olid jäetud rahva kanda. Mõisnikud võtsid koolide ülalpidamisest vabatahtli-

---

1 "Eesti Postimees" nr. 3, 16.I 1880.
2 H. Speer, Das Bauernschulwesen in Gouvernement Estland wom Ende des achtzehnten Jahrhunderts bis zur Russifizierung. Tartu, 1936, lk. 373-374; tabel käesolevas töös lk. *51*.
3 "Eesti Postimees" nr. 41, 9.X 1885.
4 Vt. lk. *52*.
5 Vt. lk. *52*.
6 /K. Raedlin/, Liiwimaa rahwakooli ja iseäranis Pärnu kreisi maakoolide ajalugu, lk. 32.

Vallakooliõpetajate palgad Eestimaa kubermangus 1882. aastal [1]

Palga suurus rublades	Virumaal	Harjumaal	Järvamaal	Läänemaal
Kuni 50	6	-	-	1
50 - 74	16	-	8	5
75 - 99	45	16	7	4
100 - 119	53	36	77	45
120 - 149	25	46	13	33
150 - 199	1?	23	2	14
üle 200	9	5	-	9
Kokku				
alla 100 rbl.	67	16	15	10
üle 100 rbl.	104	110	92	101

1) H. Speer, Das Bauernschulwesen in Gouvernement Estland vom Ende des achtzehnten Jahrhunderts bis zur Russifizierung, Tartu 1936, lk. 373 - 374.

Tartu Ülikooli Raamatukogu
ARHIIVKOGU

Liivimaa kubermangu kihelkonnakoolide ülalpidamiskulud [1]

Kulude suurus rublades	1867/68	1874/75	1881/82
Kuni 100	10	5	2
100 - 200	20	22	6
201 - 300	19	26	16
301 - 400	19	19	13
401 - 500	6	16	18
701 - 1000	-	7	25
1001 - 1500	5	2	15
üle 1500	2	1	5
Kokku			
alla 200 rbl.	30	27	8
üle 500 rbl.	23	24	69

Liivimaa kubermangu vallakoolide ülalpidamiskulud

Kuni 50	120	43	-
50 - 100	392	247	9
101 - 150	129	250	50
151 - 200	39	159	149
201 - 300	28	129	294
301 - 600	17	64	32³
601 - 1000	5	6	87
üle 1000	1	-	18
Kokku			
alla 100 rbl.	512	290	9
üle 100 rbl.	51	199	722

[1] Materialien zur Kenntniss des evangelisch-lutherischen Landvolksschulwesens in Livland, Riga 1884, lk XVIII - XIX

kult osa ja võisid sellest abist soovi korral lahti öelda. Siis pidi vald suuremat kulu kandma või kooliõpetaja vähema palgaga leppima nagu see juhtus Väike-Maarja kihelkonnakoolis 1884.a., kui Vao mõisnik Rennenkamff ei tahtnud enam kooliõpetaja palgaks 15 rubla maksta.[1] Ado Reinvaldi arvates oleks mõis pidanud senisest rohkem koolide ülalpidamisest osa võtma, sest "... et 3.-4. jagu valla rahvast tihti mõisas elab ja mõisat teenib, kelle lapsed aga valla koolides koolitatakse." Ta ei pea seda õigeks, "... et vald mõisa töörahva lapsi armu ja hirmu poolest peab koolitama, niisamuti kui ta selle osa vaeseid või sante tänini on toitnud, kes mõisat orjates oma tervist ja rammu lõpetasid."[2]

Talurahvast süüdistati trükisõnas koolide kasu mittetundmises ja paljus muus. Need süüdistajad ei tahtnud aru saada, et talurahva vaesus ja poolpärisorjuslik seisund ei võimaldanud neil koolide eest palju rohkem hoolt kanda. Seetõttu pidi enamus koolidest töötama halbades tingimustes.

Kooliõpetaja kohuseks oli iga päev teatud arv (umbes 5-6 t.) koolitunde anda. Et vallakoolis üks õpetaja oli, pidi see tegelema üksi ühes ruumis 3 jao e. meie mõistes 3 klassi õpilastega. Seepärast kasutati laialdaselt nooremate laste õpetamist suuremate laste poolt, sest kooliõpetaja ei suutnud kõigile vajalikke asju selgitada. Lõuna-Eesti vallakoolide keskmine õpilaste arv oli 1882.a. 52 õpilast[3], Põhja-Eestis ligi 60 õpilast kooli kohta[4]. 1882.a. oli Põhja-Ees-

---

[1] Wäike-Maarja kihelkonnakool praegune algkool 1873-1923, lk. 17.

[2] Talurahvakoolid Lõuna-Eestis 1870-ndail aastail. Rmt.: Eesti NSV ajaloo lugemik II kd., lk. 217.

[3] Vt. tabel lk. *41.*

[4] Однодневная перепись начальныхъ школъ въ имперiи произведенная I8 января I9II года.

tis arvukalt üle 100 õpilasega koole. 1873. aastal tuli Hiiumaal Suuremõisas ühe kooli kohta 793 last. Muidugi ei saanud need kõik koolis käia. Mitme kooliga valdu oli Eestimaa kubermangus 1877.a. 36.[1]

Sellest, kuidas vanasti suure hulga lastega kitsukeses Niitsaadu koolimajas[2] ühe kooliõpetaja juhatuse all kooli peeti, kirjutas August Kitzberg: "Koolimaja... oli neljakandiline, vist oma neli sülda pikk ja neli lai.

Kui eeskoja lävest sisse astusid, ... oli selle põrand kaasatoodud lumest alati lödine ja sulailmaga päris poritiik, seda enam veel, et eeskoda ühtlasi ka näopesemisruum oli... Sealsamas kõrval, eeskojast lauakestega lahutatud ruumis, oli koolmeistri sahver ja ühtlasi ka neljakümne kuni viiekümne koolilapse söögikottide hoiuruum... Leib, liha ja kartulipuder... see külmas seal enamasti kivikõvaks... Et asi vähegi hõlpsam oleks, viidi söögikotid ööseks koolituppa sulama; seal nad seisid üksteise otsas riidas.

Eeskoja taga see must ruum... See oli nõndanimetatud köök, roovialune, alt laia õõnega, ülevalt kitsaks minev korsten. Seal rippus raudkonksu otsas koolmeistri keedukatel, suits ja paja aur läksid püsti üles. Soojus muidugi ka. Ruum oli alt oma tubli ruutsüld lai, seinad läikisid paksust nõekorrast... ometi tuli seal igal hommikul enne valget juba ära käia - toobrist pesuvett toomas, sest sealsamas pesema oleks meist kõigest neli kuni viis mahtunud.

Kui eeskojast läbi koolituppa tahtsid minna - ega see kerge ei olnud: kartsas, redel oli põigiti tee peal ees. See

---

[1] H. Speer, tsit. teos, lk. 364-366.
[2] Niitsaadu koolimaja plaan lk. 25.

kartsas viis pööningule, kus koolmeistri hobuse talvine heintetagavara ja - meie magadiskotid seisid. Nüüd mõtelge enestele seda sõda ja seda tolmu, kui õhtul magama minnes kotte ülevalt alla pilluti...

No nüüd viimaks saame koolituppa. See oli vist oma kaks ja pool sülda igapidi suur ja tublisti oma kaheksa jalga kõrge. Neljanda jao ruumi võttis temast ilmatu suur ahi nurgas ära. Soojaks seda kergesti ei saanud, aga kui ta kord soe oli, siis ka soendas.

Siin koolitoas nüüd oli peale väikese oreli, mis natuke suurem oli kui kummuli käänatud viljavakk ja peale... kaljakastja - kaks pikka koolilauda. Nende ümber pidi neli-viiskümmend last ära mahtuma, ja mahtusid ka. Kui lugesime, olime ikka kahelt realt laua ümber. Esimesed istusid, teised seisid selja taga püsti ja vaatasid üle esimeste õlgade. Kirjutustunnis mahtusid need, kes paberile kirjutasid, kõik laudade ümber; kes tahvlile kirjutasid, neil oli ju igal pool mujal mahti kükitada küllalt. Rehkendustunnis tuli muidugi püstijalu keset tuba seista.

Nendesamade kahe pika laua peal ka söödi. Õhtul valgustasid kummagi laua kohal kaks koolmeistri enese kastetud rasvaküünalt tuba.

Kõige lõbusam oli muidugi magamisega. Siis tõsteti koolilauad ja -pingid üksteise otsa. Kahel jalal seistes jätkus meile maad ikka kõigile, aga pikaliheitmiseks oli enam ruumi vaja. Üle terve põranda ja laudade all magasime meie, nii et seal siis enam maad ei olnud jalaga astuda. Halva õhu peletasime meie vähemasti kaks korda päevas kadakate suitsetamisega toast välja."

Peale kadakate metsast toomise lõbu oli talve jooksul veel üldisi lõbusid: "1) Üldine juustelõikamise pidu, kus koolmeister oma käega kõigi koolipoiste pead pügas, mis paar korda talve jooksul ette võeti. 2) Suur sügeliste puhastamise pidu, kus koolmeister terve kooli jaoks salvi keetis ja igale lapsele potiga kaasa andis. Siis haises terve vald kadaka-, loorberimarjade ja väävli järele. Suur koolikatsumise pidu ... peeti kevadel kooli lahtilaskmise ajal kiriku käärkambris."[1]

Niisugune oli koolielu umbes 100 aastat tagasi.

---

[1] A. Kitzberg, Valitud teosed II kd., Tallinn 1955, lk. 366-370.

4. Kooliõpetajate pensioni küsimus

Üheks valusamaks küsimuseks oli kooliõpetajate vanaduspäevade kindlustamatus. "Koolmeister ei ole mitte kroonu, waid kogukonna ametnik ja sellepärast ei ole temal ka pärast armuleiba mitte oodata ... seeläbi on koolmeister alati selle kartuse all, et haiguses wanaduses e.c. temale kerjamine waraks wõib jääda."[1]

Kooliõpetajate palgad olid nii väikesed, et nad sellest midagi vanaduspäevadeks tagavaraks ei saanud jätta. Ajalehtedes on palju sõnumeid kooliõpetajate 25, 30 ja isegi 35-aastase tööjuubelite puhul. Niisugused päevad olid harilikult kogu vallale pidupäevaks. Sel puhul tehti kooliõpetajale kingitusi - kingiti lauluraamat, piibel või muud sellist ja soovitati seda hoolega kasutada. Piiblilugemisest üksi oli vähe, et vanaduspäevad muretud oleks. Üksikud sõnumid teatavad, et "... kirjasaatja näinud ka üht paberi pakikest õpetaja peust koolmeistri peusse libisevat, kus mõnerublalised keiserlikud paberid sees olnud."[2]

Õigusega öeldakse "Eesti Postimehe" toimetuse sõnumis: "Meie koolmeistrite wigaduse ehk wanaduse põli seisab kõik alles selle okkase põhja pääl. Ükspäinis leiwast ei wõi küll ristiinimene mitte elada, ega - ükspäinis kooliameti mälestusest ka mitte ... Lastewanemate, kooli- ja wallawalitsuste asi on, selle wastu nõu ja abi leida."[3]

---

1 "Eesti Postimees" Lisaleht nr. 13, 31.III 1879.
2 "Eesti Postimees" nr. 8, 20.II 1874.
3 "Eesti Postimees" nr. 23, 6.VI 1873.

Koolielus oli nii palju lahendamata küsimusi, et isegi Eestimaa rüütelkonna maapäevadel oli sellest tihti juttu olnud. Juba 1875.a. maapäeval kõneldi kooliõpetajate kehvadest palkadest. Rüütelkonna volinikud Eestimaa kubermangu Ülemkoolikomisjoni soovi kohaselt otsustasid siis anda 25 a. ametis olnud kooliõpetajatele 25 rubla aupalka ja kiituskirja. 1874.a. oli 6 Põhja-Eesti kooliõpetajat niisugust aupalka juba saanud.[1] Kuid see oli ühekordne toetus. Kooliõpetajate vanaduspäevade kindlustamiseks ei võetud midagi otsustavamat ette.

1878.a. tõi "Eesti Postimees" teate, et Kuramaal asutatakse kooliõpetajate armuleiva-, leskede- ja vaeslaste kassad.[2] Ka see jäi ainukeseks teateks sellest üritusest. Alles 1884.a. suvel levis teade, et Liivimaa rüütelkonna maapäeval Riias on arutatud kooliõpetajatele vanaduspensioni sisseseadmise küsimust. Selleks oli põhikirigi juba olemas. Põhikirja järgi kuulusid pensionisaajate hulka need, kes kooliõpetaja ametit pidades vanaks ja tööjõuetuks olid jäänud. Et aga vanas eas pensioni saada, pidi õpetaja ametiaastatel kindlat aastamaksu maksma. Liivimaa rüütelkond oli pensioni põhikapitaliks eraldanud 5000 rbl. Kihelkonnakooliõpetajate pensioni ülemmäär oli 100 rbl., vallakooliõpetajatel 60 rbl. aastas.[3]

Põhikiri esitati riigivalitsusele kinnitamiseks. Ajalehe "Eesti Postimees" toimetus avaldas kahetsust, et kooli-

---

1 "Eesti Postimees" nr. 10, 5.III 1875.
2 "Eesti Postimees" nr. 27, 5.VII 1878.
3 "Eesti Postimees" nr. 26, 27.VI 1884.

õpetajad ise ei saanud kaasa rääkida pensioni sisseseadmise küsimuses.[1]

* * *

Kooliõpetajate viletsaid palku, kehvi kooliolusid kritiseerisid nii "Eesti Postimees" kui "Sakala" mõlemad üht-viisi julgelt. "Eesti Postimehe" suhteliselt pikema ilmumis-aja tõttu on ka käesolevas töös selle ajalehe materjale roh-kem kasutatud.

Põhjus, miks koolide majandusliku külje kohta käivates sõnumites ka "Eesti Postimees" nii otsustavalt puudusi pal-jastas peitub selles, kellele see kriitika oli suunatud. Koolid olid peaaegu täielikult kogukondade ülalpidamisel. Kiriku ja mõisa poolt antud abi oli vabatahtlik, mida tuli kiita ja millele ajakirjanduses palju tänu avaldati. Kui koo-liasjad olid korrast ära, koolimajad viletsad, kooliõpetaja-tel näljapalk - siis sai selles otseselt süüdistada ainult rahvast.

Nii ei peitunud koolide majandusliku olukorra kriitikas erilist ohtu "Eesti Postimehe" toimetajatele sattuda teravas-se konflikti mõisnike ja pastoritega. Teiseltpoolt tuleb siiski arvestada ka seda, et J.W. Jannsenile oli ikka olnud omane - tema ajakirjandusliku tegevuse algusest peale - sii-ras püüe rahvaharidust edasi viia. Lisaks pidi "Eesti Posti-mehe" toimetus arvestama ka kirjasaatjate soove ja nõudeid. Nendel kirjasaatjatel, kelle hulgas oli palju kooliõpetajaid, olid kooliasjad ikka tõsiselt südamel.

---

[1] "Eesti Postimees" nr. 26, 27.VI 1884.

II peatükk

ÕPPETÖÖ RAHVAKOOLIDES

1. Õppekavad

19. sajandi 70-ndate aastate algul töötati Eestimaa koolides 1851. aasta määruste põhjal laiendatud õppekavade alusel. Säilis koduõpetus. Vallakoolides õpetati "arusaamisega" lugemist, katekismust, piiblilugu, kirikulaulu, kirjutamist ja arvutamist. Tütarlapsed olid kahe viimase aine õppimisest vabastatud ja neil olid samal ajal käsitöö tunnid. Kihelkonnakoolides olid põhiliselt samad ained, neid õpiti seal ainult laiemalt. Kihelkonnakoolides lisandus saksa keel. Koolides oli lubatud õpetada ka teisi aineid, kui selleks aega jätkus ja õpilased toime tulid.

Et õppetöö korraldamise sisuline külg sel perioodil oli üsna algeline s.o. õppeainete hulk ja nende õpetamise ulatus täpselt määratlemata, leiame tolleaegses ajakirjanduses elavat mõttevahetust koolielu ümber. Rüütelkond ja pastorid ainuvõimutsesid hariduselu juhtimisel. Selle tulemusena enamus niigi lühikesest kooliajast kulutati usuõpetuse ja saksa keele õppimiseks, kusjuures õpetajate endigi saksa keel oli tihtilugu vigane. Teiste ainete, nagu ajaloo, geograafia, loodusõpetuse õpetamiseks, mis 1851.a. määrustega olid lubatud, ei jäänud enam aegagi.

Milliste tulemusteni vallakoolides jõuti meenutas A. Kitzberg: "... kui ikka "koolitare juures" oma kolm neli talve ära olid käinud, siis mõistsid sa mõistusega lugeda ja... oma mõtteid üles kirjutada... Ka võisid neli rehkenduse peajagu "nimega numbritega" tarvitada, teadsid natuke "geograhvijat" ja - katekismus ja piiblilugu olid eluajaks peas. Teretada, jumalaga jätta ja ülepea natuke viisakas olla mõistsid sa kah."[1]

Eesrindlikumad inimesed, eeskätt eestlastest haritlased ei olnud rahul feodalismi ajast pärineva koolisüsteemiga, kehtivate õppekavadega. 60-ndate aastate keskpaigast alates avaldas "Eesti Postimees" C.R. Jakobsoni kirjutisi. Jakobsoni arvukate kritiseerivate artiklite ilmumise järel algas mõttevahetus aegunud õppekavade üle.

Kirjutises "Kust tuli mullu nähtud wäljaränd amise tuju eesti talupoegadele ja kuidas oli seesugune hul tuju üleültse wõimalik?" selgitas C.R. Jakobson, et väljarändamise põhjuseks oli rahva raske majanduslik olukord, millest nad väljapääsu otsisid. Harimatu rahvas arvas Kaukaasiamaa Narva taga olevat, kuhu paari päevaga võis jõuda.[2] Seega süüdistas C.R. Jakobson väljarändamise ühe põhjustajana ka meie viletsaid rahvakoole. Olemasolevatest üle 700-st rahvakoolist pidas Jakobson 50 kooli selle nime väärilisek s. Isegi Viljandi maakonnas, kus, tema arvates, pidid kõige paremad rahvakoolid olema, oli õppeplaan usuõpetusega üle koormatud. Ka seal ei olnud võimalik geograafiat, loodusõpetust, ajalugu, arvu-

---

1 A. Kitzberg, Valitud teosed II kd., lk. 370.
2 "Eesti Postimees" nr. 21, 27.V 1870.

tamist ja õigekirjutust õpetada.

Õppetöö sisu selline kriitika tähendas rahvakooli üle-muste - mõisnike ja pastorite huvide riivamist. "Erapoole-tust" taotlev "Eesti Postimees" avaldas küll Jakobsoni ar-tikli. Et aga "süüd" enda pealt ära veeretada, mainis toi-metus kirjutise lõpus - tema arvates on selles kirjas nii mõndagi viltu ja kutsus lugejaid asja parandama.

Jakobsoni artikli "õiendamiseks" haarasid sule paljud, keda riivas kooliolude kriitika. Puhkes tuntud "suur sule-sõda". Jakobsoni süüdistati koolielu mittetundmises, nimeta-ti viletsaks rehkendajaks, kuna ta oli kokku liitnud usuõpe-tuse tundide arvud ja saanud kaunis suure tulemuse. Oma ar-vamuste kinnitamiseks pidi Jakobson korduvalt vastuseid kir-jutama selle tõestamiseks, "... et hirmus häda sunnib meie rahvast välja rändama, et nad aga seda nii hullul kombel on teinud, siis langeb see meie puudulike külakoolide süüks."[1]

Pastorite "sõjakäiku" Jakobsoni vastu toetasid ka mõis-nikud. J.V. Jannsen võttis vastu talle mõisnike poolt paku-tud raha ja keeldus nii populaarse kirjasaatja, nagu seda oli Jakobson, kaastöid avaldamast. "Suurest sulesõjast" ju-tustab ka pilkelaul, mille arvatavaks autoriks ja levitajaks peetakse C.R. Jakobsoni.[2] Jannseni äraostmisest kõneldakse seal nii: "Tuhat kaks nii kokku kanti

Samson saadikuks siis panti,

Et ta kingituse suure

Kannaks Postipappa juure. -"

---

[1] "Eesti Postimees" nr. 27, 8.VII 1870.
[2] Vrd. Ü. Tedre, C.R. Jakobson ja rahvaluule. Rmt.: C.R. Jakobson ja tema ajastu, lk. 144-182.

"Eesti Postimeest" kujutati pärast "sulesõda" järgmiselt: "Rasva läind ta, hammas nüri,

Nagu mõisa jahi Muri,

Kes veel talupoegi haugub

Muidu ahju taga paugub,"[1]

1874.a. pandi Liivimaa Kubermangu Ülemmaakoolivalitsuse poolt maksma "Liivimaa Lutheri usu Maakoolide õpetuse plaanid", millega valla- ja kihelkonnakoolidele anti võrdlemisi ajakohased õppekavad[2]. Vallakooli õppeainetena võeti plaani, lisaks endistele, veel laulmine, geograafia, vene keel, poistel võimlemine, tütarlastel käsitöö, saksa keel.[3] Õppekavade seletuskirjas olid märgitud üksikute ainete õpetamise eesmärgid, ulatus ja anti juhiseid nende käsitlemiseks. Õppeained olid jaotatud kontsentritesse, mida aasta-aastalt laiendati. Nii said õpilased igast osast mingi ülevaate.

Erilist tähelepanu oli uutes õppeplaanides pööratud õppetöö didaktilisele küljele. Oli rõhutatud kooliõpetajate õppetundideks ettevalmistamist, õppetundides selgete ja teaduslike teadmiste andmist, õppetöö näitlikustamist, õppetöö õppematerjali kasvatuslikku osa, selle jõukohalisust.

Rida nõudmisi oli püstitatud kooli sisekorra - laste kiitmise ja karistamise, kooli korrapidamise, tunnikorra ja kooliruumide suhtes. Oli loetletud kooli inventar, õppevahen-

---

[1] C.R. Jakobson ja tema ajastu, lk. 169-170.
[2] Materialien zur Kenntniss des evangelish-lutherischen Landvolksschulwesen in Livland, lk. 155.
[3] Vt. lk. 64.

Vallakooli tunnikava [1]

	I jaos	II jaos	III jaos
Usuõpetus	5 tundi	5 tundi	5 tundi
Emakeel	12	10	8
Rehkendamine	6	6	6
Laulmine	3	3	3
Võimlemine poistel Näputöö tüdr.	3	3	3
Geograafia	-	2	2
Saksa keel	-	-	2
Vene keel	-	-	2
Kokku	29	29	31

Kihelkonnakooli tunnikava [2]

	II klassis tunde	I klassis tunde
Usuõpetus	4	4
Emakeel	5	2
Saksa keel	5	6
Vene keel	3	3
Rehkendus	5	4
Geograafia	2	2
Ajalugu	2	2
Looduslugu	-	3
Laulmine	2	2
Võimlemine	2	2
Aiatöö	2	2
Joonistus	1	2
Kokku	33	34

1) Materialien zur Kenntniss des evangelisch-lutherischen Landvolksschulwesens in Livland, Riga 1884, lk. 147.
2) Samas, lk. 155.

did. Täpsustati kordusõppuste korraldamist.[1]

Kihelkonnakooli õppeplaanis oli tähtsamal kohal saksa keel - 5-6 tundi nädalas. Vene keelt oli 3 tundi nädalas. Ka olid ette nähtud geograafia, ajalugu, loodusõpetus, joonistamine, laulmine, võimlemine, aiatöö.[2]

1875.a. ajutiste määrustega laiendati Eestimaa kubermangu koolide õppekava vene keele (pidi sisse viidama 5 a. jooksul), geograafia ja ajalooga. Ülemkoolikomisjon andis 1878.a. välja "Koolipidamise seaduse". Võrreldes seda Liivimaa kubermangu maakoolide seadusega, oli õpetuse didaktiline külg alles palju nõrgem.

Talurahva jaoks olid 4 liiki koolid. Kõige alamad sunduslikud koolid olid 3-aastase õppeajaga vallakoolid 10-13-aastastele lastele. Neid koole, nagu juba varem näidatud, pidas ülal kogukond.

80-ndatel aastatel leiame külakoolide kõrval uue koolitüübi - mõisakooli. Need rajati üksikute suuremate mõisate algatusel. Mõis pidas kooli ülal, sest seal õppisid mõisateenijate lapsed. Seaduse järgi kuulusid need lapsed küll vallakoolis õpetamisele. Mõisakoolide rajamine oli mõisniku eraasi. Need koolid kuulusid maakoolide võrku nagu vallakoolidki.[3]

Talurahva lastele kättesaadavaks kooliks oli ka kihelkonnakool. Need olid vabatahtlikud ja seetõttu maksulised koolid. Kihelkonnakoolid pidid lapsi keskmise astme kooli-

---

1 "Eesti Postimees" Lisaleht nr. 12, 24.III 1879.
2 Vt. lk. 64.
3 Speer, tsit. teos, lk. 412.

desse ette valmistama s.o. saksa koolidesse astumiseks, sest eestikeelseid kõrgemaid koole veel ei olnud. Käisid ettevalmistused Aleksandrikooli asutamiseks, millest pidi tulema kõrgem eestikeelne rahvakool. Kihelkonnakooli kursus oli 2--aastane, kusjuures II klassis õpiti kõik ained peale usuõpetuse saksa keeles. Rahvakooliõpetajate ettevalmistamiseks olid asutatud seminarid.

Järgnevalt püüame selgusele jõuda, kuivõrd uute õppekavade sisseviimine koolielus progressiks oli ja millisel määral neid ellu viidi. Uues olukorras asus "Eesti Postimees" kaitsepositsioonidele. Ta võttis oma kaitse alla pastorid ja mõisnikud, kes ka uusi seadusi oma huvides "parandasid" ja keda "Eesti Postimehes" saksa keele ja usuõpetusega liialdamises süüdistati. Selline kriitika käis ka Põlva kihelkonnakooli kohta. Põlva pastor G. Schwarz avaldas ajalehes kihelkonnakooli õppeplaani.[1] Selles oli geograafia ja looduslootunde vähendatud. Joonistamine, laulmine ja aiatöö puudusid hoopis. Pastor Schwarz märkis seal küll, et varem oli õpetatud saksa keelt palju rohkem, mistõttu teda nüüd alusetult süüdistatakse saksa keelega liialdamises.

Samas numbris avaldas "Eesti Postimees" kirja Viljandimaalt. Selles astuti välja kiriku "kui meie kooli ema" kaitseks ja nimetati neid laimajateks, kes julgesid öelda, "... et kool olla kiriku sunduse all, et kirik takistavat ristiusu õpetuse läbi rahwa koolitamist."[2]

Üks kirjasaatja näitas, et süüdistused Põlwa kihelkonnakooli aadressil pidasid paika. Seal õpiti nädalas 6 tundi

---

[1] "EP" nr. 37, 8.IX 1882.
[2] Samas.

saksa keelt. Peale selle õpiti 4 tundi piiblilugu, arvutamist, palveid, laulmist - saksa keeles. Saksa keele õpetamise tase oli üsna madal. Üks kooliõpetaja ei saanud ise sugugi saksa keelest aru ja õpetas "segatud keeli". Samal ajal eesti keelt õpetati ainult 3 tundi nädalas.[1] Õpilased ei saanud muidu hakkama, kui õppisid tundideks materjali pähe. Eesti keele kasutamine oli kõvasti keelatud. Neile, kes keelust üle astusid, määrati mitmesuguseid karistusi, nagu näiteks koolitoa pühkimine, ahjukütmine, pika maa tagant vee toomine.[2]

Ka "Eesti Postimehe" toimetus arvas, et kihelkonnakoolis tuleb õppida võõraid keeli. Kuid võõras keel ei tohiks õppekeeleks muutuda, "eesti keel peab kihelkonnakoolis täies puhtuses kõlama ja temas peab õpetatama."[3] Üldiselt aga näib, et "Eesti Postimees" ei taha selliste küsimuste arutamisega tegelda. Üks kirjasaatja on avaldanud pahameelt puhkenud mõttevahetuse üle. Tema sõnad võiksid olla ka "Eesti Postimehe" hoiaku iseloomustamiseks: "... kritiseerimine pädagogika ehk laste=kaswatamise..., kui ka see üle, kui palju suurem ehk wähem kahju saksa keele õppimine lastele saab, Teie asi pole. See jätke meeste hoolde, kes seda asja tunnewad, ja Teie jääge see juurde, mis Teie selgeste tunnete!"[4] Seetõttu ei leia me "Eesti Postimehest" asjalikku hinnangut uutele õppekavadele.

Hoopis teisiti suhtus antud küsimusesse "Sakala". Ta

---

1 "Eesti Postimees" nr. 46, 10.XI 1882.
2 "Eesti Postimees" nr. 37, 8.IX 1882.
3 "Eesti Postimees" nr. 3, 19.I 1883.
4 Samas.

nõudis ilmalikku, emakeelset haridust, astus välja saksa keelega liialdamise vastu. Sageli kasutas Jakobson vahedat satiirirelva. "Sakala" laskis Nalja Märdil ja Kalja Pärdil vahetada kogemusi piiblisalmide õppimise üle. Kalja Pärt rääkis: kui tema poeg piiblisalme pähe ei õppinud, pani Pärt pojale kolgi kaela. Kolgi peal aga oli eesel. Eesel oli Saksamaa veoloom ja kõik, kes saksa keelt ei õpi, jäävad saksa veoloomadeks.[1]

Tuues ära "Golosi" järgi teate usumäratsejate peksmisest Lihula Vanamõisas, näitas "Sakala", miks meie maal usumäratsemine nii levinud oli. Seal käisid lapsed nädalas 5 päeva vallakoolis, kus iga nädal oli 13 tundi usuõpetust ja iga päev veel 1 tund koraalide õppimist. "Mõelgu iga mõistlik: 3 tundi päevas usuõpetust, 1 tund usulaulmist ja kui laps kirjutab, kõlawad kõrwalt jälle needsamad usuõpetused tema kõrwa, keda siis tõise klassiga läbi wõetakse. Kas siis imeks on panna, kui seesugusel noorel inimesel, kes koolist wälja tuleb, küll piibli lood, katekismused ja lauluraamatud pääs on, aga mille tuumast ta mitte osa oma südamele ja mõistusele ei ole saanud. Ja kuidas wõib seda pahaks panna, kui siis pärast seesugune inimene usumäratsejate kilda langeb ja ebausu tempa õigeks elawaks usuks peab?"[2]

Jakobson avaldas isegi mõtte, et usuõpetusega liialdamine oli kiriku ja mõisnike poolt koolidele peale surutud. Ta tõi näiteks Soome, kus rahvakoolid olid kirikust lahutatud- oli hariduselus tunduvat edu saavutanud.[3] Ühtlasi näitas

---

1 "Sakala" Lisaleht nr. 27, 26.VIII 1878.
2 "Sakala" nr. 38, 20.IX 1880.
3 "Sakala" Lisaleht nr. 3, 18.III 1878.

"Sakala", et Eestimaal polnud lootustki niipea koolielus edasi jõuda.

Propageerides ilmlikku õpetust, näitas Jakobson, et sellest on üksi vähe, kui õppeplaanis on nimeliselt loodusõpetus. "Sakala" astus välja mõisnike jahiõiguse kui feodaaligandi vastu ja näitas, millist kahju tekitas see talupoegade majapidamistele. Siis süüdistas "Revalsche Zeitung" "Sakalat", et see kihutavat rahvast mõisnike vastu üles ja kirjutas, et eesti rahvas armastavat ainult niisugust loodust, sealhulgas ka metsa, kust pimeduskatte varjus koorma puid võib varastada. Sellele vastas "Sakala" "kui Eesti rahvas tõesti nii hirmus oleks, kui "Revalsche Zeitungi" kaastööline teeb, siis oleks see küll kõige suuremaks häbiks meie maa sakslastele, et nad rahwast 700 aasta sees paremini ei mõistnud kasvatada."[1] Ja pole imegi, et rahvas niisuguseks on kasvanud, sest loodusõpetuse tundides ei õpetatud neid loodust tundma ja armastama, vaid räägiti sellest "... kuidas Israeli rahwas kõrbes nii palju wuttisid maha lõiwad, et nende suud haisema hakkasiwad, ja kuidas Simson tule rebaste sappa pani."[2]

Sellepärast pidas Jakobson alati kõige tähtsamaks "omi koolisid maal wõimalikult edendada ja just ilmaliku tarkuse poolest".[3] Kus aga maakoolid vajalikul kõrgusel ei olnud, või kus kihelkonnakoolid hoopis puudusid, seal soovitas ta vanematel lapsi linnas koolitada.

Sakala kaitses emakeelset õpetust, mõistis hukka saksa

---

1 "Sakala" nr. 2, 10.I 1881.
2 Samas.
3 "Sakala" nr. 43, 25.XI 1878.

keele õppimisega liialdamise. Juba "Eesti Postimehes" Jakobsoni poolt avaldatud mõte - et rahva harimatus põhjustab viletsuse - leidis edasiarendamist ka "Sakalas". Selles, et rahva hulgas leidus vargust ja muid kuritegusid, süüdistas "Sakala" alghariduse puudulikkust linnas. Linnalapsed õppisid mõne aasta võõrkeelses elementaarkoolis. Et esimene õpetus oli antud võõrkeeles, jäi laste vaim harimata.[1]

Jakobson soovitas laiendada kihelkonnakoolide õppeprogramme, anda õpilastele kasulikke teadmisi majapidamisest ja vallaametite pidamisest. Siis ei "oleks enam võimalik meie küla poissa ilma aegu nii palju Saksakeelega wintsutada kui praegu".[2] Kirjasaatja teatas, kuidas lapsi alandati saksa keele pärast. Põltsamaa kihelkonnakoolis oli saksa keel ainus keel, "Eesti keele rääkimise... eest pannakse süüalusele (!) laud kolk kaela ümber, kelle peale pitka kõrvadega Eesel on maalitud ... ehk sunnitakse teda 10 kop. trahvi maksma."[3]

Ka Halliste külakoolides oli hakatud saksa keelt õpetama ja nimelt sellepärast, et "ära on tuntud, et saksa keelt õppides ka maakeele" lugemine selgemaks on saanud. Kirjasaatja teatas, et kogu kihelkond kartvat, et laste kooliharidus hakkab alla minema.[4]

Ado Grenzstein avaldas "Sakalas" pikema kirjutise "Koolid ja keeled", kus astus välja emakeele kaitseks. Ta näitas, et seal kus emakeel õpetuskeel ei olnud, oli rahvaharidus kammitsais. Ta tõi näiteks meie "kadaka saksad" ja "saks-ka-

---

1 "Sakala" nr. 4, 25.III 1878.
2 "Sakala" nr. 10, 28.IV 1878.
3 "Sakala" nr. 28, 26.VIII 1878.
4 "Sakala" nr. 28, 26.VIII 1878.

dakad". Kõneldes sellest, et Austria valitsus ei sundinud ungarlasi saksa keeles õppima, ütles Grenzstein " kuida hüüaksivad pasunad, - kui Eestlased Eestimaa linna koolides sedasama tahaksiwad."[1]

Suurele tundide arvule vaatamata ei omandanud õpilased tegelikult saksa keele oskust. Üheks põhjuseks oli siin see, et kõik kooliõpetajad ei osanud ise seda keelt hästi. Siin oli juba juttu "segatud keelte" õpetamisest Põlwa kihelkonnakoolis. Võru maakonnast oli teada, et pastor õpetas igal laupäeval kooliõpetajatele need saksakeelsed õppetükid selgeks, mida need nädala jooksul lastele pidid õpetama.[2] Rõngu tütarlastekoolis õpetasid "kaks saksa mamslit, kes ise waewu eesti keelt porsiwad", ka saksa keelt ei osanud nad perfektselt.[3]

"Sakala" ei olnud võõrkeele õppimise vastu. Kuid ta võitles võõrkeele õpetamisega liialdamise vastu. Nii nagu "Eesti Postimees" nii ka "Sakala" olid arvamisel, et võõrkeelte õppimine on väga vajalik ja kasulik, kuid seda tuleb teha parajal ajal ja parajal mõõdul. Koolides ei tohi võõrkeelt õpetuskeelena kasutada, selleks peab jääma eesti keel.[4] Erinevus on selles, et "Sakala" astus selles ja paljudes teistes õppetöö sisusse puutuvates küsimustes palju otsustavamalt välja, avaldas palju rohkem kirjutisi sel teemal. Need kirjutised olid oma sisult palju löövamad jättes varju "Eesti Postimehe" manitsevad arutlused. "Eesti Postimees"

---

1 "Sakala" nr. 34 ja 35, 7.X 1878.
2 "Sakala" nr. 22, 15.VI 1878.
3 "Sakala" nr. 49, 6.XII 1880.
4 "Eesti Postimees" nr. 3, 19.I 1883; "Sakala" nr. 3, 20.I 1879.

sekkus õppekavade ümber puhkenud mõttevahetusse alles 80-ndatel aastatel, kui ajalehe toimetajaks oli juba K.A. Hermann.

Omaette küsimuseks oli vene keele õpetamine ja selle propageerimine tolleaegses rahvakoolis. Vene keel oli võõrkeelena saksa keelega ametlikult võrdsustatud. Vene keele tundmine riigi keelena oli kohalikele rahvastele enam vajalik kui saksa keel. Ometi oli just vene keele õpetamine puudulik.

Tõuke vene keele õpetamise parandamiseks andis üldise väeteenistuse seaduse kehtestamine 70-ndate aastate keskel. Sellega on seletatav ka rahva huvi kasv vene keele õppimise vastu. Paljud vanemad nõudsid, et koolides oleks õpetatud senisest rohkem vene keelt. Vanemad eelistasid neid koole, kus riigi keele õpetamine oli kõrgemal tasemel. Seepärast sai ruttu populaarseks Rakvere "Eesti Kalevipoja Seltsi" kool.[1]

80-ndate aastate algul arenes ajakirjanduses mõttevahetus ka vene keele õpetamise üle. Selle tulemusena jõuti arvamusele, et kõige enne tuleb lastele emakeele lugemine ja kirjutamine selgeks õpetada. Seejärel võib julgesti ka võõrkeeli õpetama hakata. Võõrkeelte, sealhulgas ka vene keele õppimist võiks alustada vallakooli ülemas klassis, kahe-kolme nädalatunniga.[2]

Huvi kasvu vene keele vastu näitab kasvõi seegi, et paljud kirjasaatjad nõudsid vene keele õpetamist. "Sakalale" kirjutati Virumaalt, et seal lubati juba 5 aasta eest vene

---

1 "Eesti Postimees" nr. 31, 4.VIII 1876

2 "Eesti Postimees" nr. 17, 25.IV 1884.

keelt hakata õpetama. Kästi lastel isegi vene keele raamatud osta. Seda lubadust aga ei täidetud. Kooliõpetajad ei oskavat sõnagi vene keelt.[1]

Sõna võtsid ka kooliõpetajad ise. Nende ja paljudest teistest teadetest selgus, et peamiseks takistuseks vene keele õpetamisele oligi see, et kooliõpetajad seda keelt ise ei osanud. Nad ei olnud vene keelt ise õppinud, suur töökoormus ei võimaldanud neil seda töö kõrvalt ka õppida. Seepärast võtsid paljud kooliõpetajad vene keele õpetamist raske sundusena, ega suutnud järelikult ka lastes õppimise vastu huvi äratada.[2]

1882. ja 1883.a. senaator Manasseini juhtimisel Kuramaa ja Liivimaa kubermangudes teostatud revisjoni tulemusena leiti, et vene keele õpetamine siinsetes koolides oli äärmiselt madalal tasemel. Rõhutati, et vene keel oli koolidesse sisse viidud ainult valitsuse rahustamiseks, et ta siinsetesse kooliasjadesse vahele ei segaks. 1882.a. õpetati vene keelt 959-st Liivimaa kubermangu valla- ja 126-st kihelkonnakoolist ainult 790 koolis[3], saksa keelt 404 koolis. Kuid nende võõrkeelte õpetamise tase oli tunduvalt erinev. Õpetajad olid saksa keeles saanud palju parema ettevalmistuse kui vene keeles. Paljud õpetajad oskasid vaevalt lugeda venekeelseid lugemispalu, mistõttu õpilased vene keele tundidest mingit kasu ei saanud. Tütarlapsed olid vene keele tundidest täielikult vabastatud. Poisid, õpetajate halva keeleoskuse tõttu, ei jõudnud selles aines edasi ja õppisid ainult kuidagiviisi

---

1 "Sakala" nr. 2, 10.I 1881.
2 "Eesti Postimees" nr. 15, 11.IV 1884.
3 Manaseina revizija, Riga 1949, lk. 186.

vene keele tähti kirjutama ja trükitut silpidesse liigendama.[1]

Samal ajal ei võtnud kohalikud võimud midagi ette, et saada koolidesse paremaid vene keele õpetajaid. Juba õpetajate seminarides oli vene keele õpetamine madalal tasemel. Liivimaa kubermangu 3 seminaris (Tartu I, Irmlausi, Valga õigeusu) oli õpetav personal 22-liikmeline. Nendest ainult 5 olid võimelised õpetama vene keelt.[2]

Koolides kulutati palju aega usuõpetuse ja saksa keele õpetamisele. Oskusainete võimlemise, käsitöö, joonistamise ja laulmise õpetamine jäi hoopis tahaplaanile. Seetõttu leiame ajakirjanduses laialdast propagandat rahvakooli õppekavasse oskusainete õpetamise sisseviimiseks.

Kõige rohkem propageeriti võimlemist.[3] Enam päevakorrale tõusis võimlemise õpetamine maakoolides peale üldise sõjaväeteenistuse seaduse ilmumist 1874.a. Asja algatajatel tuli olla järjekindel. Võimlemise vastased väitsid, et talulastele polevat võimlemist vaja, nad saavat küllaltki hea kehalise ettevalmistuse rasket talutööd tehes. Ka paljud kooliõpetajad pidasid võimlemist "naerutööks", mis need võivad teha, kellel paremat tööd teha ei ole.

Võimlemine võitis aja jooksul järjest rohkem poolehoidjaid. Kuid võimlemisõpetajate vähesus andis tunda. 1874.aastа Liivimaa kubermangu maakoolide õppekavasse oli võimlemine kohustusliku õppeainena sisse võetud - vallakoolis 3 ja ki-

---

1 Manaseina revizija, Riga 1949, lk. 187.
2 Manaseina revizija, lk. 192.
3 A. Tiigil TRÜ-st valmis 1959.a. dissertatsioon teemal "Võimlemine Eestimaa koolides 19. sajandi II poolel".

helkonnakoolis 2 tundi nädalas. Võimlemist õpetati ainult poeglastele.

Ajakirjandus tegi suure töö uue õppeaine propageerimisel. "Eesti Postimees" avaldas järjekindlalt sõnumeid igast võimlemisüritusest. Nende sõnumite keel oli omapärane, sellega nagu püüti lugejaid kaasa tõmmata võimlemise propageerimisele. Tartu linnakoolide "turnipeost" osavõtjate meeleolu iseloomustati nii: "Kõik näitsiwad nõnda waimustatud wälja, kui lähäksiwad n'ad praegu Pariisi linna ärawõtma."[1]

Eriti agar võimlemise propageerija oli Tartu Eesti vallakooliõpetajate seminari õpetaja Kurrik. Ta avaldas ajakirjanduses pikemaid kirjutisi, milles andis ülevaate võimlemise arengu ajaloost, tutvustas võimlemisharjutusi s.o. harjutusi ihuliikmetele ja võimlemisriistadega ning "turnimänge". Selles artiklis tõstis ta üles küsimuse spordiplatsi, võimlemissaali, võimlemisriistade ja spetsiaalse käsiraamatu vajalikkusest.[2]

Ka teised kooliõpetajad võtsid sõna ajalehe veergudel. Kooliõpetaja Lindenberg rõhutas laste arstliku läbivaatuse vajadust enne võimlema asumist. Tema oli üks esimesi, kes kõneles vajadusest õpetada ka tütarlastele võimlemist.[3] Selle aine õpetamise kohta tütarlastele teateid selle perioodi ajalehtedes ei leidu.

Aastate jooksul sai võimlemine ka maakoolides eluõiguse. Koolidesse muretseti võimlemisriistu, näiteks Laiuse kihel-

---

1 "Eesti Postimees" nr. 26, 26.VI 1874.
2 "Eesti Postimees" nr. 38; 39 ja 40, 17.; 24.IX ja 1.X 1875.
3 "Eesti Postimees" nr. 45, 2.XI 1875.

konnakoolile osteti "turnihobune" 46 rbl. eest.[1] Spordiplatsidest ja võimlatest küll teateid ei olnud. Ilmus käsiraamat "Turnimise raamat".

Kuidas võimlemistunde peeti, sellest annab ettekujutuse kirjeldus Viiratsi koolist: "Sel ajal kui tütarlapsed näputööd tegiwad, turnisiwad poislapsed. Kooli lauad ja pingid lükati kokku, kommando järele astusiwad kõik poisid platsi ja seadsiwad endid kui sambad püsti. Käte ja jalgade, kere ja kaela paenutamised tehti ära, paljas 1 2 3 ega. Wiimaks riputadi kaigas kahe köie otsas konksude kaela lae alla ja meie tugewad poisid tõmbasiwad endid selle külles ülesse, lõiwad ratast ümber kaika, ronisiwad mööda nööri lae alla n.n.e., ja tunnistasiwad sellega, et mitte üksi waimu, waid ka ihu ja rammu poolest sell talwel koolis oliwad kosunud."[2]

Ajaliselt järgnes võimlemise sisseviimisele koolides käsitöö õpetamise sisseviimise nõudmine. Tõukeks sellele oli taanlase Klauson-Kaasi poolt 1878.a. Tartus korraldatud käsitöö kursused, millest võttis osa mitu kooliõpetajat. Üksikutes koolides hakati juba käsitööd õpetama. "Baltia III üldisel näitusel" premeeriti paljusid koole aurahade ja kiituskirjadega näitusele esitatud paremate tööde eest.[3] 1881.a. toimus uus käsitöö kursus, seal õppis ka 11 kooliõpetajat.[4]

Üha rohkem nõuti käsitöö kui õppeaine õppekavasse võtmist. Sellise nõudmisega esines "Sakala".[5] Ka Eesti Kirja-

---

1 "Eesti Postimees" nr. 20, 20.V 1881.
2 "Eesti Postimees" nr. 16, 19.IV 1878.
3 "Eesti Postimees" nr. 29, 16.VII 1880.
4 "Eesti Postimees" nr. 24, 17.VI 1881.
5 "Sakala" nr. 3, 18.III 1878; nr. 12, 13.V 1878.a.

meeste Seltsi koosolekul jõuti arvamisele, et "koolides peaks käsitööd parajal mõõdul tehtama."[1]

Pastoreid, mõisnikke ja teisi rahvapimestajaid, kes kartsid, et oskusainete õpetamisega väheneb usuõpetuse tähtsus ja õppijad muutuvad üleannetuks, naersid välja Nalja Märt ja Kalja Pärt. Kalja Pärt ohkis, kui kuulis, et rahvakoolides hakatakse käsitööd õpetama: "Enne kooli lugemise raamat, siis geograafia, siis looduseõpetus, ja nüüd ka weel käsitöö! Mõne aasta eest tagasi õppis minu poeg 50 piibli-salmi nädälas pähä, wiimaste uuenduste järele sai ta paljalt 25 tükki ja kui nüüd ka weel käsitöö tuleb, siis ta wist enam 5 salmi nädalas pähä ei õpi.... On nüüd jo üleannetu küll, mis ta siis alles teeb, kui enam piibli salmide orjust ei ole."[2]

Võrreldes käsitöö ja võimlemise levikut, on näha, et viimane sai enam eluõigust. Võimlemise populaarsuse kasvule aitasid kahtlemata kaasa kõrgemate koolide eeskuju, võimlemispidude läbiviimine ja eestikeelse õpperaamatu olemasolu. Käsitöö õpetamise kohta erialast kirjandust ei ilmunud. Koo-liõpetajate konverentsidel ega Eesti Kirjameeste Seltsi koosolekutel sellest pikemalt ei kõneldud.

---

[1] „EP"* nr. 10, 7.III 1884.
[2] "Sakala" Lisaleht nr. 6, 8.IV 1878.

*„EP" - „Eesti Postimees"

2. Tütarlaste haridus

Üha suuremat tähelepanu hakati vaadeldaval perioodil pöörama tütarlaste hariduse korraldamisele. Sellele probleemile pöörasid tähelepanu nii "Eesti Postimees" kui ka "Sakala". Tütarlaste hariduse eesmärgina nähti nendest tublide taluperenaiste kasvatamist.[1] Rõhutati, et naine ja ema peab olema kirjaoskaja ja "jumalasõna" tundja, et neid oskusi ja teadmisi oma lastele koduõpetuse teel edasi anda. Arvati, et hea kodune esimene õpetus aitab ka talurahvakoole kõrgemale astmele tõsta. Nii ei tarvitseks koolides õpetustega enam "abc-st" peale hakata.[2]

Mitmete pahede põhjustajaks peeti naiste harimatust. Ainult poeglastele parema koolihariduse võimaldamine ei kõrvaldanud ebakõlasid talurahva elus, sest "ilma sündsa tüttarlaste kolita ei sa meie ... Eesti nored mehhed mitte paljo eddasi sama egga ommast parremast kaswatamisest kasso tundma ja õnnelikud ollema, kui ni rummalad naesed peawad wõtma...".[3]

Oli katsetatud tütarlaste õpetamisega mitmetes koolides ja sellest kokkuvõtteid tehes, nähtut üldistades, andsid kirjasaatjad ja ajalehtede toimetajad nõu, missugustesse koolidesse tütarlapsi saata. Linnakoolidesse tütarlaste saatmist ei propageeritud, sest seal ei valmistatud ette neid

---

[1] "Eesti Postimees" nr. 48, 29.XI 1872.
[2] "Eesti Postimees" nr. 8, 24.II 1871; "Sakala" nr. 8, 24.II 1879.
[3] "Eesti Postimees" nr. 1, 5.I 1872.

talutöö jaoks.[1] Linnakoolid oma saksastamise vaimuga õpetasid lapsi talutööd põlgama, maainimesi halvustama. "Sakala" arvates tulid nendest koolidest välja õpilased arvamisega "pangem lilled pää otsa ja ärgem tehkem tööd, ega kedrakem ega kudugem, sest meie isad ja mehed ehitavad meid siiski ühkesti".[2]

Ka teadmised, mis niisugustest koolidest saadi ei tulnud talupoja seisusest tütarlastele kasuks. Tütarlapse koolitamine linnas tähendas "kergema elu peale õppimist." Võib arvata, et enamus taludest pärinevaid tütarlapsi olid aasta või paar mõnd ametit, kas õmblemist, kudumist või muud käsitööd õppimas. Õpetajateks olid sageli ise hariduseta "linna mamslid", kes püüdsid "vigase" saksa keelega rõhutada "oma tarkust". Kui niisuguses "koolis" õppinud tütarlapsed maale tagasi läksid, siis läks tükk aega tarvis, enne kui need "linnawigurid" ära kadusid.

Kartusest, et vanemad ei võta küllalt tõsiselt neid hoiatusi linnakoolide kohta, kasutas "Eesti Postimees" teist mõjusat vahendit. "Jututoas" avaldati mitmeid jutustusi linnakoolide kohta. Seal oli sageli üsna traagiliste näidete varal püütud selgitada, et tütarlaste linnakoolidesse panemine on väga ohtlik.

Rahvakoolide madal õppetase ei valmistanud lapsi ette kreiskoolidesse astumiseks ja naisterahvastel ei olnud, sel ajal levinud arvamuse kohaselt, niisugust haridust vajagi. Ajalehed tegid selgitustööd tütarlaste kihelkonnakoolide asu-

---

1 "Eesti Postimees" nr. 1, 5.I 1872.
2 "Sakala" Lisaleht nr. 37, 13.IX 1870.

Väike - Maarja kihelkonna koolimaja XIX sajandi lõpul.

tamiseks. 1874.a. Liivimaa Ülemmaakoolivalitsuse Liivimaa luteri usu maakoolide õpetuse plaani § 34 tunnistas eriti vajalikuks tütarlaste jaoks kihelkonnakoolide asutamise. Nende koolide jaoks pidi valmima eriline õppeplaan.[1]

Nimetatud koolides oli ette nähtud üldhariduslike õppeainete õpetamine "kooli-isa" juhtimisel. Söögikeetmine, majapidamine, õmblustöö, kudumine, lillede kasvatamine ja "kõik muu, mis haritud talu seisuses iga inimesele auks ja kasuks on"[2] - seisis "kooli-ema" õpetuse all.

"Eesti Postimees" tutvustas pikemalt Paistu tütarlastekooli tegevust. See kool asutati 1869. aastal Paistu kirikumõisas Paistu pastor Hanseni abiga.[3] Kooli eesmärk oli: "Talurahvale mõistlikumaid inimesi, perenaesi ja emasi kaswatada".[4]

Kooli ülalpidamine oli seotud suurte raskustega. Lõpuks võttis kihelkond kooli kulud ja maksud enda kanda. 1874.a. muudeti Paistu tütarlastekool kihelkonnakooliks. "Eesti Postimees" suhtus olemasolevatesse tütarlastekoolidesse sügava poolehoiuga. Üks kirjasaatja avaldas pikema kirjutise Paistu koolist. Seal rõhutati eriti tütarlaste lihtsust ja korralikkust. Nad olid oma õpetajale sünnipäevaks isegi "Kalevipoja" kinkinud.[5] Kooliõpetaja J. Vares, keda viimane teade näib olevat pahandanud, teatas, et ta "Kalevipoega" ei mõtlegi koolis lasta ette lugeda tema "... sisu koreduse pärast".[6]

---

[1] Materialien zur Kenntniss des evangelisch-lutherischen Landvolksschulwesens in Livland, lk. 155 ; "EP" nr-d 11 ja 12, 12. ja 19.III 1880.
[2] "EP" nr. 39, 27.IX 1872.
[3] "EP" nr. 8, 22.II 1873.
[4] "EP" nr. 48, 29.XI 1872.
[5] "Eesti Postimees" nr. 48, 29.XI 1872.
[6] "Eesti Postimees" nr. 8, 22.II 1873.

"Sakala" kõneles julgemalt tütarlastekoolide puudustest. Eesti keele parema omandamise asemel õpiti nendes koolides vaevalist saksa keelt. Ka olid õpilased "... oma wana särawa seelikute asemel sitsi kleidid" ja kauni kalewi kampsunite asemel "sitsi kuhwtad" selga ajanud.[1] Rõngu tütarlaste koolis peeti "balle" saksa hantwärkidega" ja "moosekantidega" ning sunniti tüdrukuid hommikuni tantsima.[2] Seepärast nimetas Jakobson olemasolevaid tütarlastekoole saksa "toaneitside" kasvatamise asutusteks.

Vaatamata ka tütarlastekoolides kehtinud saksastamisvaimule tuleb nende koolide asutamist tervitada. 1880-ndate aastate algul töötas Eestimaal mitmeid niisuguseid koole. Enamus neist asus Lõuna-Eestis. Võrumaal töötas 3 tütarlastekooli: Rõuges (avatud 1875.a.),[3] Põlvas,[4] Räpinas (avatud 1879.a.).[5] Viljandimaalt on teated kolme tütarlaste kooli kohta ja neljandas, Põltsamaa kihelkonnakoolis, oli tütarlaste jaoks II korrusel eraldi klass.[6] Seal õpetati tütarlapsi eri plaani alusel. Teised tütarlastekoolid Viljandimaal olid Paistus (asut. 1869.a.)[7], Tarvastus[8] ja Helmes.[9] Tartumaalt on teada 3 tütarlastekooli: Tormas[10], Puhjas[11], ja Kudina vallas.[12] Viimases oli tütarlaste jaoks eri klass.

---

1 "Sakala" nr. 5, 10.IV 1878.
2 "Sakala" nr. 49, 6.XII 1880.
3 "Eesti Postimees" nr. 47, 19.XI 1875.
4 "Eesti Postimees" nr.-d 11 ja 12, 12. ja 19.III 1880.
5 "Eesti Postimees" nr. 16, 18.IV 1879.
6 "Eesti Postimees" nr. 30, 27.VII 1877.
7 "Eesti Postimees" nr. 8, 22.II 1873.
8 "Eesti Postimees" nr. 3, 21.I 1876.
9 "Eesti Postimees" nr. 11 ja 12; 12. ja 19.III 1880
10 "Eesti Postimees" nr. 7, 16.II 1883.a.
11 "Eesti Postimees" nr. 15, 15.IV 1881.
12 "Eesti Postimees" nr. 33, 19.VIII 1881.

Virumaal oli Kunda mõisas[1] ja Läänemaal Vigala vallas tütarlastekool.[2] Kahtlemata oli tütarlastekoole rohkemgi. Suuremates kihelkonnakoolides eraldati tütarlapsed ja poeglapsed eri klassidesse.

Tütarlaste õpetamiseks eri koolide, nagu kõigi teistegi koolide asutamine, oli takistatud majanduslike raskuste tõttu. Nende koolide asutajateks olid balti saksa ringkonnad, kes viisid nendesse koolidesse sisse saksa ja saksakeelse kasvatuse. Alles 1882.a. avas Lilli Suburg Pärnus eestikeelse tütarlastekooli, kus kasvatus toimus rahvuslikus vaimus.[3]

Kahtlemata aitas tütarlastekoolide asutamine kaasa naiste haridusliku taseme tõusule. Kui terves Vene riigis kooliskäijate tütarlaste arv võrreldes poeglastega moodustas 1/5, siis Baltimaadel olid need arvud peaaegu võrdsed. Ainuüksi Balti kubermangudes õppis 1/3 kõigist Vene riigis koolis käivatest tütarlastest.[4] Seega võib öelda, et tütarlaste hariduslik tase oli Eestimaal tunduvalt kõrgem kui Venemaa teistes osades.

---

1 "Eesti Postimees" nr. 4, 23.I 1885.
2 "Eesti Postimees" nr. 50, 10.XII 1875.
3 P. Põld, Eesti kooli ajalugu, lk. 150.
4 "Eesti Postimees" nr. 9, 27.II 1884.

3. Kooliõpetajate ettevalmistamine ja nende hariduslik tase

19. saj. 70-ndatel ja 80-ndatel aastatel valmistati eesti rahvakoolidele õpetajaid ette õpetajate seminarides, kihelkonnakoolides ja õpetajate kutseeksamite kaudu. Ka töötas maakoolides hulgaliselt linnakoolide s.o. kreiskoole, gümnaasiume ja elementaarkoolide lõpetajaid.[1] Eestis töötas 70-ndate aastate algul kolm Balti rüütelkonna poolt ülalpeetavat seminari. Need olid Tartu Õpetajate Seminar (asutatud 1828.a.), Valga köstrite ja kihelkonnakooliõpetajate seminar (asutatud 1850.a.), Kuuda seminar (asut. 1854.a.).

1867.a. Ülemkoolikomisjoni poolt välja antud "Seadmisstes ma-kolide pärrast Tallinnamaal" nõuti, et need kooliõpetajad, kes ei olnud seminari lõpetanud, pidid tegema eksami kihelkonna koolivalitsuses. Teadmisi nõuti neil katsetel minimaalselt: soravalt lugemist ja kirjutamist; katekismuse ja piiblilugude tundmist, seletamist, jutustamist; arvutamist nelja tehte ulatuses nimega ja nimeta arvudega ja murdudega ning lauluoskust.[2]

Rahvahariduse mahajäämuse üheks põhjuseks oligi rahvakooliõpetajate halb ettevalmistus. "Eesti Postimees" avaldas 70-ndate aastate algul palju sõnumeid ja juhtkirju, mida läbib mõte, et on hädasti tarvis üht head kooliõpetajate seminari. Ühtlasi arvati, et kui vallakooliõpetajate ettevalmis-

---

[1] Vt. lk. 95.
[2] P. Põld, Eesti kooli ajalugu, lk. 115.

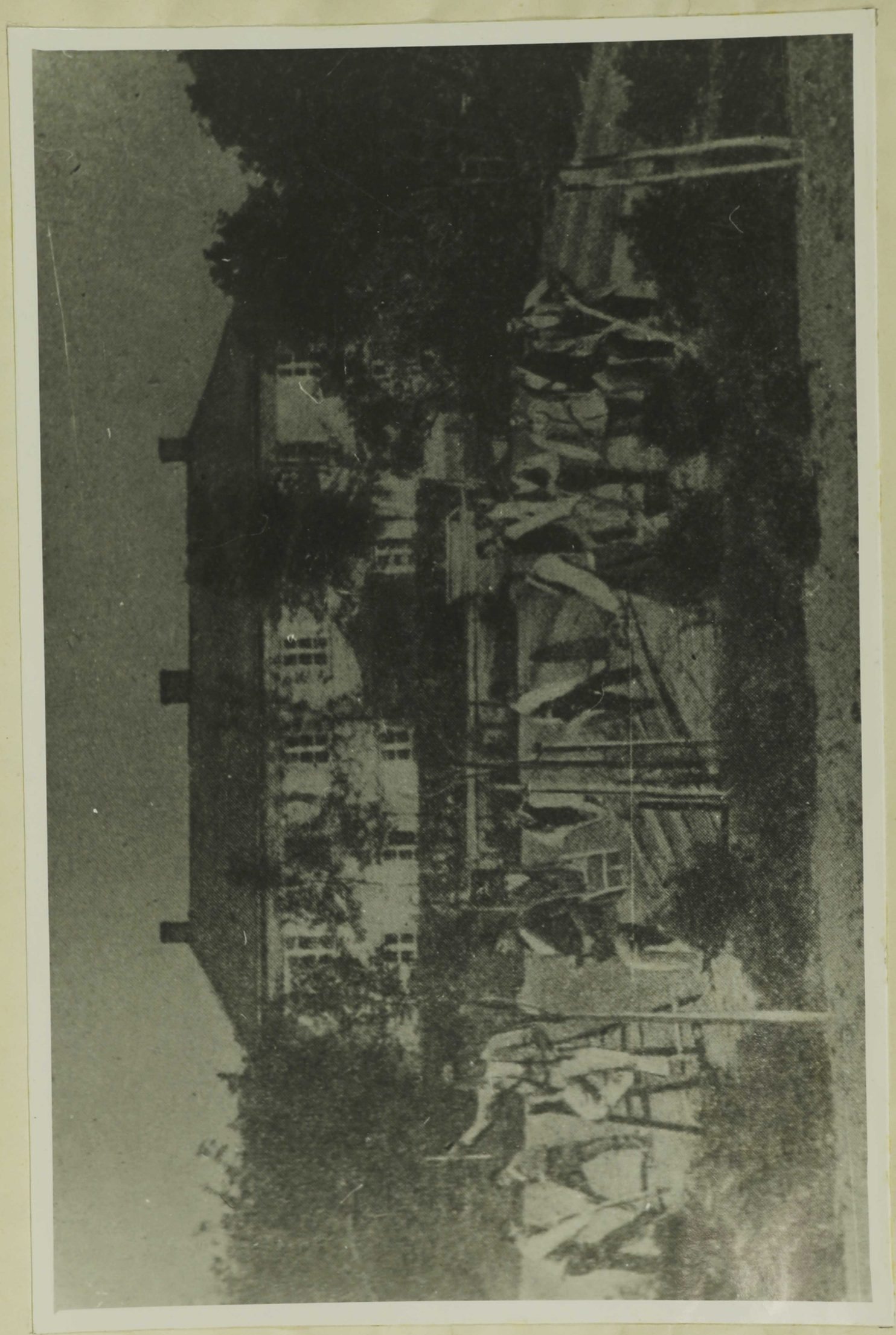

Cimze seminar Valgas.

tamine endist viisi kihelkonnakoolide hooleks jääb, kus üldaineid õpetatakse ja "koolmeistri ameti iseäralikke tarwidusi wäga wähe, ehk ka mitte sugugi ei ole wõimalik õpetada, pealegi weel, kus iga kool ise plaani ja moodi järele õpetab, seni ei lähe meie kooli asjad nõnda, kuidas nemad muidu peaksid minema."[1]

Püüti anda õpetusi, kuidas kiiresti kooliõpetajaid välja õpetada. Viljandi kooliõpetajate konverentsil kiideti heaks mõte, et noored mehed peale kihelkonnakooli lõpetamist ühe kihelkonnakooliõpetaja juures talve ehk kaks õppimas käiksid. Seal n.ö. abiõpetaja ametis õpiksid nad põhjalikumalt tundma õpetamise ja koolipidamise saladusi.[2]

70-ndatel aastatel asutati juurde uusi kooliõpetajate seminare. Riias avati 1870.a. vene õppekeelega Baltimaade seminar. Õpilasteks võeti eeskätt eestlasi ja lätlasi. Seal valmistati ette õpetajaid vene õigeusu abi- ja kihelkonnakoolidele.

1871. a. avati Kaarma seminar Saaremaal.[3]

1873.a. asutati Tartus Eesti vallakooliõpetajate seminar.[4] Seda tuntakse tema kauaaegse direktori järgi ka Hollmanni seminari nime all. Noarootsis asutati samal aastal Paslepa seminar. Seal valmistati ette õpetajaid rootsi koolidele. 1878.a. loodi Tartu II Õpetajate Seminar.[5] Seminari

---

1 "Eesti Postimees" nr. 27, 7.VII 1871.
2 "Eesti Postimees" nr. 36, 8.IX 1871.
3 F.E/derberg/, Kaarma seminaar Saaremaal. Eesti Üliõpilaste Seltsi Album. Neljas leht, Tartus 1899, lk. 105.
4 J. Kivisaar, Tartu Eesti vallakooliõpetajate (Hollmanni) seminar, lk. 10.
5 "Postimees" nr. 54, 7.III 1903.

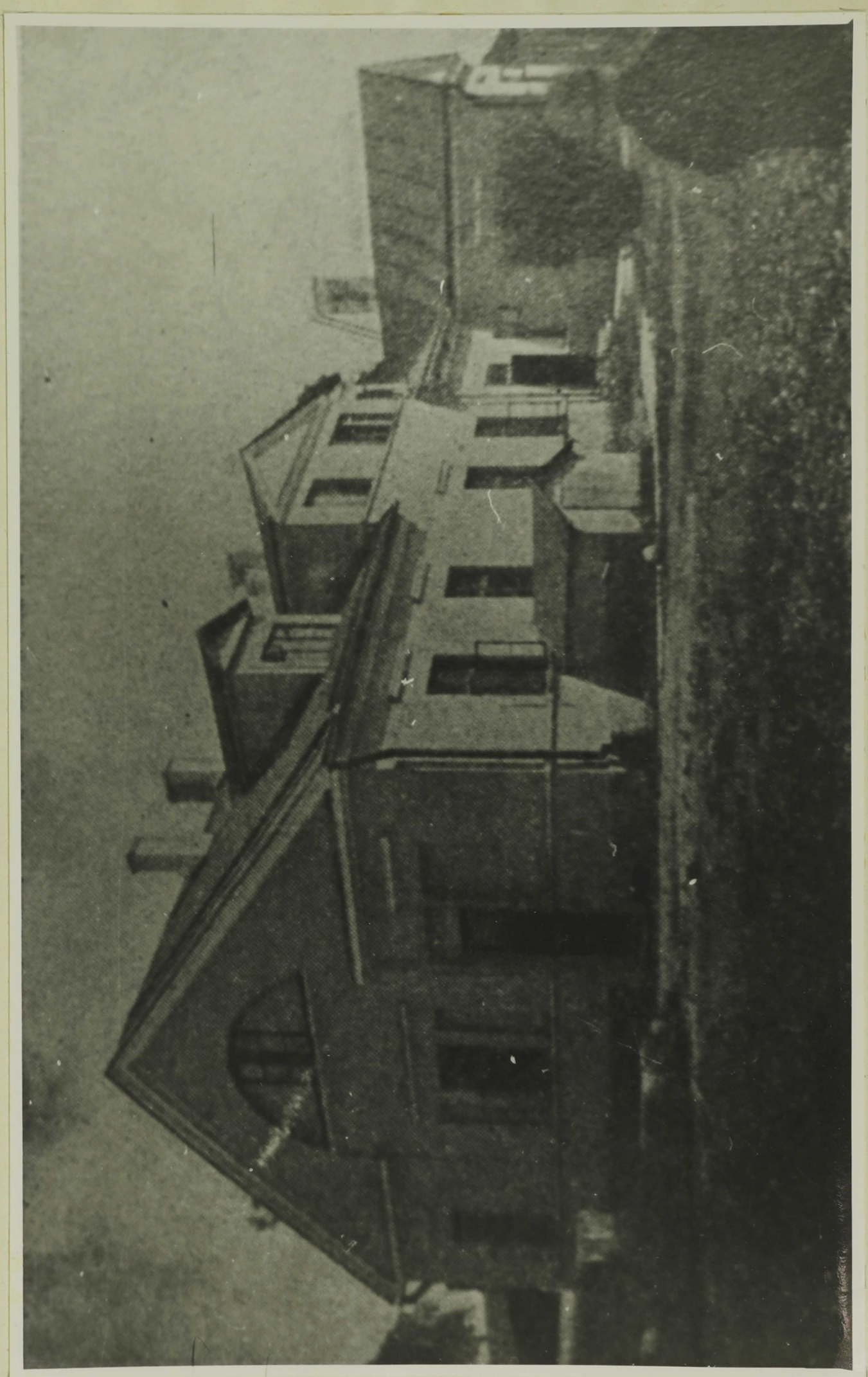

Tartu Eesti vallakoolitöötajate seminari peahoone.

ülesandeks oli Balti kubermangude põhjaosa varustamine vene keelt oskavate õpetajatega.

Seminaridesse võeti vastu kihelkonnakooli lõpetanud noormehi. Sisseastumine toimus võistluseksamite teel. Siin arvestati eriti kohaliku pastori poolt välja antud "elukombe-tunnistust."[1] Suurt tungi seminaridesse ei olnud. Kooliõpetaja ameti õppimine päästis "meest väeteenistusest ja päraha maksust lahti."[2] On avaldatud arvamust, et kui need eesõigused ära võtta, oleks seminarid kohe tühjad.

Seminari lõpetajad pidid vähemalt algul õpetaja ametit pidama väeteenistusest vabanemiseks ja see kestis 6 aastat.

Seminari astujad erinesid ea ja ettevalmistuse taseme poolest. Kaarma seminaris istusid esimestel aastatel mehed, kes kooli astudes olid 20-26 aastat vanad. Seminari 25-aastapäeval meenutas G. Markus seminari esimesi kasvandikke: keegi Mustjala talumundris sasis juustega nooreealine talumees astus koolmeistri tuppa ja ütles: "Tere ka, isand." Ta kaabitses ise kõrva äärest ning kuulas pikka juttu ajades järele, kuidas õpilasi seminari vastu võetakse. Tema kuub, vest ja särk olid kõik eest lahti. Kuub oli hall ja lühike, ka püksid lühikesed ja saapatallad olid rautatud, nagu töö- ja sõiduhobuste kabjad. See mees oli 22 aastat vana ja astus ise seminari õppima.[3]

Enamus seminari astujaist olid talupoegliku päritoluga.

---

1 J. Kivisaar, tsit. teos, lk. 27.
2 "Eesti Postimees" nr. 26, 25.VI 1875.
3 F. E/derberg/, Kaarma seminaar Saaremaal, lk. 105-106.

Kaarma seminari 120 õpilasest oli 69 taluperemehe, 19 vabadiku, 12 kooliõpetaja, 7 metsavahi, 5 köstri, 4 aidamehe, 2 käsitöölise, 1 kõrtsmiku ja 1 mõisarentniku laps.[1] Selline päritolu võis olla ka teiste seminaride õpilastel. Ka J. Kivisaar meenutab, et Tartu Eesti kooliõpetajate seminari sisseastujad tulid enamasti talutaredest ilma peenema "schlifita", mida ka seminar neile ei andnud. Sellepärast lahkusid nad sealt samasugustena nagu sinna ilmusidki. Pärast seminari lõpetamist valgusid nad suures enamuses jälle maale samasse keskkonda, kust nad võrsunud olid. Sellepärast ei eraldunud nad pärast ametisolles peaaegu sugugi talupoegadest.[2]

Et seminaridesse astujate ettevalmistus oli väga erineval tasemel, asutati seminaride juurde eelklassid. On teada, et Kaarma seminari juures töötas eelklass nn. kõige alam klass, mille "õpilasi ei arvata siin seminaristide liiki".[3]

Ülevaate seminaris õpetuse sisust saame õppeprogramme jälgides. Tartu vallakooliõpetajate seminari õppeplaan sarnanes keskkooli õppekavadele, kuid vanu keeli siin ei õpitud. Lisandusid veel pedagoogika, proovitundide kuulamine, viiulimäng[4]. "Sakala" kritiseeris seminari õppeplaani, et seal ei õpetata loodusteadusi, mis kooliõpetajale kui tulevasele põllumehele väga vajalikud on.[5]

Kasvandike mälestuste põhjal tehti seminaris väga palju

---

1 F.E/derberg/, Kaarma seminaar Saaremaal, lk. 107.
2 J. Kivisaar, Tartu Eesti vallakooliõpetajate (Hollmanni) seminar 1873-1887, lk. 27.
3 "Eesti Postimees" nr. 49, 6.XII 1878.
4 Vt. lk. 91.
5 "Sakala" Lisaleht nr. 3, 18.III 1878.

ja suure hoolega tööd. Vahel tuli öödki appi võtta. Seminari kursus oli küll lühike, siiski suudeti seal õppeaineid ligikaudu keskkoolide õppekavade järgi läbi võtta. Rohkem tööd oli vene keele ja õppemetoodika omandamisega. Viimast õpiti nii teoreetiliselt kui ka praktiliselt. Õpilased kuulasid harjutuskoolis iga nädal 2 proovitundi. Järgmise astmena valmistati ette mõne teema kohta tund. Ettevalmistus tuli teha kirjalikult ja võimalikult üksikasjaliselt. Selle kontrollis direktor üle. Siis tuli see tund oma kaasõpilastega läbi viia. Tunnile järgnes arvustus. Järgnevalt anti tunde 4-5-le harjutuskooli õpilasele oma kaasõpilaste ees.

II õppeaastal andsid seminaristid tunde harjutuskoolis. Igale seminari õpilasele anti kuuks ajaks aine kätte, mida ta pidi õpetama; siis vahetati ja anti uus aine jne. Arvustamine toimus laupäeviti.[1]

Seminari lõpetajad pidid sooritama lõpueksamid. Esimesel päeval oli hommikupoolikul kirjalik töö mõne metoodilise teema lahendamiseks - 4 tundi, siis arvutamises - 2 tundi ja viimaks saksa ja vene keeles. Teisel päeval oli suuline katse ja kolmandal päeval proovitunnid õpilastega.[2] Seminaris õppijad said hea ettevalmistuse ja tavaliselt kõik sooritasid lõpueksamid.

1874.a. Liivimaa Ülemmaakoolivalitsuse poolt välja antud "Juhikäskudega" kehtestati ka vallakooliõpetajatele eksamid. Eksami sooritamine pidi toimuma seminaris sealsete

---

[1] "Eesti Postimees" nr. 48, 28.XI 1873; J. Kivisaar, Eesti vallakooliõpetajate (Hollmanni) seminar 1873-1887, lk. 17-18.

[2] J. Kivisaar, tsit. teos, lk. 20.

Tartu Eesti vallakooliõpetajate seminari õppeplaan.[1]

	I kl.	II kl.	Õpetaja
Piiblilugu	2	2	
Piibli lugemine	1	1	
Katekismus	2	2	Hollmann
Ajalugu	2	2	
Maateadus	-	2	
Kooliteadus (pedag. metood.)	2	2	
Proovitundide kuulamine	2	2	
Arvutamine	5	5	
Eesti keel	2	3	
Saksa keel	2	2	Kurrik
Laulmine	2	2	
Võimlemine	2	2	
Joonistamine	2	2	
Loodusteadus (füüsika)	2	2	
Käsitöö	2	2	Org
Viiulimäng	2	2	
Vene keel	4	2	
Vene ajalugu	2	2	Pimenov
Vene geograafia	2	2	
Kokku	40	41	

[1] J Kivisaar, Tartu Eesti vallakooliõpetajate (Hollmanni) seminar 1873-1887, Tartu 1932, lk. 16.

kooliõpetajate juures.[1]

Väljaspoolt seminari eksamile tulijate hulgast suutsid vähesed selle sooritada. 1875.a. oli Lõuna-Eestist tulnud Tartusse eksamile 37 kooliõpetajat, kuid eksami sooritasid ainult 12.[2] 1880.a. 26 eksamile tulnust sooritas selle 8.[3]

Seminari lõpetanud kooliõpetajaid hinnati väga. Nende järgi oli suur nõudmine. Seminare arvuliselt ei olnudki nii vähe, kuid kasvandike arv oli väike - umbes 12 õpilast klassis. Nendest langes õppeaja jooksul ka mõni välja. Seega ei jõudnud seminarid kaugeltki rahuldada nõudmist õpetajate järele. Raskusi oli tööd leida Tartu vene õigeusu seminari lõpetajatel luteriusulistel. Vene koolidesse ei saanud nad usu pärast ja luteriusu vallakoolidesse ei tahetud neid sellepärast, et nad vene seminaris olid õppinud. "Eesti Postimehes" nõuti, et mõlema seminari luteriusulised kasvandikud tuleb võrdsustada tööle võtmisel.[4]

A. Grenzstein avaldas kriitilisi mõtteid rahvakooliõpetajate ettevalmistamise kohta. Tartu vallakoolmeistrite seminaris. Seal ei õpetatud pedagoogikat, psühholoogiat ega loogikat.[5] Pastor Hollmann oli seminari töö korraldanud rangelt saksa vaimus. Kasvandikke ei lubatud minna ühelegi eesti peole. Peale pastorite "Ristirahva Pühapäeva Lehe" ja kirjandusliku ajakirja "Meelejahutaja" ei lubatud seal muud eestikeelset ajakirjandust lugeda. Isegi raamatute laenutamine

---

1 "Eesti Postimees" nr. 26, 25.VI 1875.a.
2 Samas.
3 "Eesti Postimees" nr. 28, 9.VII 1880.a.
4 "Eesti Postimees" nr. 29, 20.VII 1883.
5 "Eesti Postimees" nr. 29, 28.VII 1879.

V. Justi raamatukogust oli keelatud.[1] Kuuda seminari direktor ei lubanud seminaris õppijatel ajalehtedele kaastööd teha.[2]

Ka Valga köstrikoolis keelati pärast Cimse surma seminaristidel rahvuslike ajalehtede lugemine. Vahetundidel lubati õpilastel ainult mõisnike poolt välja antud "Kündjat" ja "Tallinna Sõpra" lugeda.[3]

Et enamus seminaridest oli rüütelkondade asutatud, siis loomulikult pidi seal peremeestele meelepärane vaim olema.

Valitsevad klassid lootsid rahvakooliõpetajate kaudu kohalikku elanikkonda saksastada. Seetõttu püüti seminariste kultuuriliselt lähendada sakslastele, kasvatades nendes samaaegselt vaenu vene rahva ja vene kultuuri vastu. Suurt tähelepanu pöörati seminarides religioonile. Liivimaa kubermangu seminarides õpetati vene keelt mitterahuldavalt. Seminari lõpetajad ei saanud peaaegu üldse vene kõnekeelest aru ega osanud ise seda keelt kõnelda. Selle tulemusena oli kujunenud niisugune olukord: ühelt poolt viitas rüütelkond võimatusele parandada vene keele õpetamist luteriusu koolides, kuna selleks ei jätkunud küllaldaselt häid õpetajaid. Kuid teiselt poolt ta ise ei valmistanud tema valduses olevates seminarides selliseid õpetajaid ette.[4]

Õppe- ja kasvatustöö reaktsiooniline iseloom seminarides avaldas mõningat negatiivset mõju paljudele tulevastele

---

[1] J. Kivisaar, Tartu Eesti vallakooliõpetajate (Hollmanni) seminar 1873-1887, lk. 29.
[2] "Eesti Postimees" nr. 13, 30.III 1883.
[3] "Eesti Postimees" nr. 47, 23.XI 1883.
[4] Manaseina revizija, lk. 193.

õpetajatele. See avaldus selgesti nende kutsetöös, nende truualamlikus suhtumises kirikusse ja balti-saksa aadlisse. Kuid põhiosa seminari lõpetanud õpetajatest jäi truuks oma rahvale, võttis sageli agaralt osa eesti rahvusliku liikumise kodanlik-demokraatliku suuna tegevusest ja taotles sõprust vene rahvaga. Need kooliõpetajad sisendasid eesti talulastele võitlustahet balti-saksa mõisnike ja pastorite vastu. Seminaride kasvandike hulka kuulusid paljud tolleaegsed rahvusliku liikumise tegelased eesotsas C.R. Jakobsoni, J. Kunderi, J. Adamsoni, P. ja A. Petersoni ning paljude teistega.

1882. a. oli Eestimaa kubermangus töötavatest õpetajatest umbes 25% seminari haridusega.[1] Peale selle olid Põhja-Eestis paljud kooliõpetajad õppinud mitmesugustes linnakoolides.[2] Ka kihelkonnakooli haridusega õpetajate protsent oli üsna suur, neid oli Põhja-Eestis 1882.a. 126.[3]

Lõuna-Eesti kooliõpetajate haridusliku taseme kohta on meie käsutuses tunduvalt ülevaatlikumad andmed. Lõuna-Eestis töötas 1882.a. 720 õpetajat, nendest kihelkonnakoolides töötas 13 naisõpetajat. Seminari haridusega oli 127 õpetajat. Kooliõpetaja eksami oli sooritanud 537 õpetajat. Seega kutseta õpetajate arv oli üsna väike - 56.[4] Kihelkonnakooli lõpetanud õpetajaid oli siin 123.[5] Enamus neist arvatavasti oli sooritanud eksami õpetajakutse saamiseks.

---

1 H. Speer, tsit. teos, lk. 342.
2 Vt. lk. 95.
3 H. Speer, tsit. teos, lk. 359.
4 Vt. lk. 96
5 H. Speer, tsit. teos, lk. 359.

Tabel kõrgema hariduseya õpetajate kohta Eestimaa kubermangus 1882. a. [1]

	Harjumaa	Virumaa	Järvamaa	Läänemaa
Kuuda seminar	47	9	8	51
Paslepa seminar	3	-	-	11
Jädivere seminar [2]	5	4	-	8
Attaste seminar [3]		2	1	-
Kaarma seminar	4	-	1	7
Teised seminarid	1	1	1	2
Kreis-ja teised linna keskkoolid	10	13	7	10
Linna elementaarkoolid	9	6	3	4

[1] H Speer, Das Bauernschulwesen in Gouvernement Estland vom Ende des achtzehnten Jahrhunderts bis zur Russifizierung, Tartu 1936. lk 343.

[2] Jädivere seminar (asut. 1837. a.) peale 1854. a. liideti Kuuda seminariga.

[3] Attaste seminar Järvamaal (asut. 1838. a.) ühendati 1864. a. Kuuda seminariga.

Valla- ja kihelkonnakoolide õpetajad ja nende haridus Liivimaa kubermangu Eesti osas. [1]

	Maakonna nimetus	Mees- ja naisõpet. arv 1882.a.	Nendest						Ametisse asunud			
			Seminari haridusega		Ilma seminari hariduseta, kuid eksami teinud		Ei ole seminaris käinud ega ka eksamit teinud		1857 ja varem	1858 - 1870	1871 - 1882	Andmed puuduvad
			Valla-kooliõp.	Kihelkonna-kooliõp.	Valla-kooliõp.	Kihelkonna-kooliõp.	Valla-kooliõp.	Kihelkonna-kooliõp.	õpet.	õpet.	õpet.	õpet.
1	Tartu	279	25	20	219	4 4 naisõp.	7	–	50	93	124	12
2	Võru	158	30	9	89	4 2 naisõp.	22	– 2 naisõp.	23	51	80	4
3	Pärnu	85	10	8	61	–	4	2	9	22	53	1
4	Viljandi	198	10 1 naisõp.	1	141	11 2 naisõp.	14	3 2 naisõp.	37	46	104	11

[1] Materialien zur Kenntniss des evangelisch-luterischen Landvolksschulwesens in Livland, Riga 1884, tabel 9, lk. 66.

4. Õppemetoodika

Küllaltki tähtsa lõigu vaadeldava perioodi rahvakooli õppetöö korralduse jälgimisel moodustab küsimuste ring, mis on seotud kooliõpikute, õppevahendite, üksikute ainete õpetamise metoodika, kooliõpetajate enesetäiendamise ja pedagoogilise propagandaga.

Eesti algupärase koolikirjanduse rajajana kuulub esikoht kahtlemata C.R. Jakobsonile.[1] Ta aitas palju kaasa vanade usulis-moraalitsevate kooliraamatute kõrvaldamisele ja koostas ise mitmeid uuema pedagoogika nõuetele vastavaid õpperaamatuid nagu aabits, emakeele lugemik, geograafia ja saksa keele õpik. Kõige rohkem õnnestus tema 3-osaline "Kooli lugemise raamat"[2] ja "Uus Aabitsaraamat, kust viiekümne pääwaga lugema ja kirjutama võib õppida."[2] Lugemikus leidus rohkesti õpetlikke ja kasvatuslikke lugemispalu, head ilukirjandust, eriti luuletusi. Raamatus oli rohkesti pilte, ta oli kirjutatud uues kirjaviisis. Lugemik rajas endale kindla tee koolidesse, poole sajandi kestel ilmus temast 15 trükki.[4] Ehkki eesti ajakirjanduses õpiku kohta pikemalt sõna ei võetud, leiame "Eesti Postimehes" mõtte, et "Kooli lugemise raamatu" "... iga haritud rahva kõige parema kooli raa-

---

[1] Vrd. A. Ela ngo, C.R. Jakobson õpikute koostajana. Rmt.: C.R. Jakobson ja tema ajastu, lk. 105-127.

[2] I osa ilmus 1867.a., II osa - 1875. ja III - 1876.a.

[3] Uus Aabitsaraamat ilmus 1867.a.

[4] R. Põldmäe, "Materjale Jakobsoni "Kooli lugemise raamatu" I osa sünni- ja levikuloo kohta." Keel ja Kirjandus nr. 10; 1962, lk. 591-602.

tute kõrwa auuga panna wõib".[1]

Eesti Kirjameeste Selts kiitis heaks Rapla pastori C.E. Malmi lugemiku "Laulud ja Loud" käsikirja. See oli koostatud ilmselt tagamõttega - võistelda Jakobsoni hea õpikuga. "Eesti Postimehes" ilmunud arvustuses märgiti, et uus raamat piltide puudumise ja sissejuhatuse poolest Jakobsoni lugemikust maha jääb.[2] Seega oli Jakobsoni lugemik omamoodi etalooniks tolleaegsete kooliraamatute seas.

Malmi lugemik oli koostatud palju kiriklikumas vaimus, mistõttu pastorid tema levikut Põhja-Eestis igati soodustasid. Samal ajal ei saanud Jakobsoni lugemik Põhja-Eestis õiget levimishoogu.[3]

Vene keele õpetamise parandamiseks aitas suurel määral kaasa C.H. Niggoli "Vene keele õppimise raamat". Raamat oli koostatud nii, et kirjutamise ja lugemise õppimine toimus rööbiti.[4]

Matemaatika õpetamisel peeti parimaks ja sisukamaks R. Kallase raamatut "Mõistlik rehkendaja", mis koosnes kooliõpetajatele ja õpilastele määratud osadest. Tolleaja arvustaja arvas selle arvutamise raamatu "... kõige paremate saksa kooli rehkendamise raamatute sarnaseks."[5]

Suure kiituse osaliseks sai "Eesti Postimehes" J. Bergmanni 3-osaline "Üleüldine ajalugu". "Keskaeg" sisaldas jutustusi ka Eesti- ja Soomemaa ajaloost. Selles oli peaaegu

---

1 "Eesti Postimees" nr. 20, 17.V 1872.
2 "Eesti Postimees" nr. 16, 17.IV 1874.
3 R. Põldmäe, tsit. artikkel, lk. 600.
4 "Eesti Postimees" nr. 43, 22.X 1875.
5 "Eesti Postimees" nr. 35, 28.VIII 1874.

kõikide Euroopa tähtsamate maade ajalugu kajastust leidnud. Võrreldes saksa keeles ilmunud ajalooraamatutega oli see samm edasi. Siiski oli ka Bergmanni õpik tugeva kirikliku värvinguga. Ajaloo õpetamise olukorraga eesti rahvakoolis sel perioodil on põhjalikumalt tutvunud K. Kotsar, kes uurimistöö tulemusena on andnud hinnangud ka tolleaegsetele ajalooõpikutele.[1]

Seoses uue õppeaine - võimlemise sisseviimisega tunti suurt puudust vastava õpiku järele. Selle raamatu koostamine tehti Eesti Kirjameeste Seltsi poolt ülesandeks Tartu vallakooliõpetajate seminari õpetaja Kurrikule. J. Kurriku "Turnimise raamat" ilmus 2-osalisena.[2] See sisaldas ka pilte ja venekeelseid käsklusi harjutuste sooritamiseks. Isegi vene sõjaväe jaotus oli raamatus ära toodud. Kahtlemata oli see raamat üheks põhjuseks, et võimlemine meie koolides peagi eluõiguse võitis.

Peale nimetatute ilmus veel hulgaliselt kooli- ja üldse lastele määratud raamatuid. Kooliraamatute autoritena olid tuntumad C.R. Jakobson, Joh. Kunder, R. Kallas, J. Kurrik, Pärn, J. Kapp, Grenzstein, Tülk, Nolken, J. Bergmann. Enamus kooliraamatute koostajatest olid kooliõpetajad ise, paljud pastorid.

Mihkel Veske olevat 1878. aasta lõpupoole avaldanud arvamust, et paari aasta pärast on Eestis vajadus õpikute järgi rahuldatud. "Kuid," küsis seepeale üks kooliõpetaja, "mis

---

[1] K. Kotsar, Ajaloo õpetamise metoodika eesti rahvakoolis (kuni 1917). „Nõukogude Kool" nr. 3, 1962; Kotsar, Eesti rahvakooli õpetajate ajalooalane ettevalmistus. „Nõukogude Kool" nr. 4, 1962.

[2] "Eesti Postimees" Jututuba nr. 22, 30.V 1879.

kasu on meil headest õpikutest, kui neid koolides ei lubata pruukida?" Ta lisas, et on olemas C.R. Jakobsoni head lugemikud, Lõuna-Eesti koolides õpetatakse aga lugemist sageli võrumurdelisest ja vigasest lugemisraamatust "Eesti laste sõber".[1]

Koolide materiaalne olukord oli liiga vilets nõuetekohaste õppevahendite muretsemiseks. 70-ndate aastate alguseni oli maakaardi raamat ainus abinõu, mis abistas eestlasi geograafia õppimisel.

1870. aastal avaldas "Eesti Postimees" teate, et Nõo pastor Mickwitz ja Võnno pastor Oehrn olid valmistanud kaks eestikeelsete nimedega maakaarti koolide jaoks. Need olid mõeldud kasutamiseks piibliloo tundides. Esimene oli "Palästina ehk tõotud maa," teine "Palästina ehk Kanaanimaa."[2]

Eesti Kirjameeste Seltsi koosolekul 4. jaanuaril 1877.a. näitas dr. M. Weske koosolijatele "kahte historia (ilmalou) kaarti wärwidega, mis preili M.v. Lenz walmistanud. Kõneleja soowis, et need kaardid ka Eesti kihelkonnakoolides pruugitud saaksiwad."[3] Kaardid olid küll saksakeelsete nimetustega, kuid kõneleja arvas, et saksakeelse nimetuse kõrval on nii palju ruumi, et sinna ka eestikeelse nimetuse võis kirjutada. Nende kaartide ilmumist peab K. Kotsar üldse esimeste ajaloo seinakaartide kasutuselevõtmiseks eesti rahvakoolis.[4]

---

1 "Sakala" nr. 45, 19.XII 1878.
2 "Eesti Postimees" nr. 51, 23.XII 1870.a.
3 "Eesti Postimees" nr. 4, 26.I 1877.
4 K. Kotsar, Ajaloo õpetamise metoodika eesti rahvakoolis (kuni 1917), Nõukogude Kool nr. 3, 1962, lk. 230.

A. Grensteini toimetusel ilmus 80-ndate aastate algul "Eestimaa kaart" I ja II leht. Seda võib pidada üheks esimeseks Eestimaa kaardiks, mida koolides kasutati. See oli ~~käsitsi~~ suurendatud Vene riigi kaardilt ja kohati vananenud, mistõttu seda kaarti tublisti kritiseeriti. "Eesti Postimehe" toimetus arvas, et see oli väga vajalik kaart.[1]

Karmi kriitika sai E.v. Sadowi geograafia kaart. kus nimetused olid saksakeelsed. 10-aastased lapsed ei saanud saksakeelsetest nimetustest ja pealegi veel nende lühenditest aru. Kaardil oli Tallinn tähistatud Rv., Tartu - Drp., Pihkva - Psk. jne. Selliseid õppevahendeid nimetati õigusega "vaimusuretajateks", mis nüristasid laste vaimu.[2]

Ajalehe andmetel ei ole võimalik õppevahendeid rohkem iseloomustada. Et aga peale mainitute veel teisi õppevahendeid kasutati. näitab 1874.a. kehtestatud Liivimaa luteriusu maakoolide õpetuse plaan, mille § 8 nägi ette, et koolis pidid olema järgmised õppevahendid:

1) Üks eksemplar kõigist koolis kasutatavaist raamatutest.
2) Gloobus.
3) Euroopa, Vene Läänemere kubermangude ja Palestiina seinakaardid.
4) Üks muusikariist: viiul, klaver, orel või harmoonium.
5) Joonlaud.
6) Rehkendamise kast (vist arvelaud).
7) Piibli ja lauluraamat.[3]

---

[1] "Eesti Postimees" nr. 43, 24.X 1884.
[2] Eesti Postimees" nr. 8, 23.II 1883.
[3] Materialien zur Kenntniss des evangelisch-lutherischen Landvolksschulwesens in Livland, lk. 146.

Igal koolilapsel pidi olema:

1) Kooli lugemisraamat.

2) Uus testament, lauluraamat, piibliluguderaamat ja katekismus.

3) Tahvel, krihvel, joonlaud,

4) Kalligraafia- ja ortograafiaraamat,

5) Vanemail lastel väike geograafiaraamat.[1]

1873/74. õ-a. oli 117 kihelkonna- ja 918 vallakoolis[2]

Liivimaa kubermangus järgmised õppevahendid:

1) 185 gloobust.

2) 485 Euroopa kaarti.

3) 296 Läänekubermangude kaarti.

4) 585 Palestiina kaarti (Eesti jaoskonnas 503).

5) 527 muusikariista.

6) 32 rehkendamise kasti e. lauda.

7) 235 poolkera kaarti.[3]

Sellest näitestki järeldub, et tolleaegne kooliõpetaja pidi õpetamisel suurt vaeva nägema, sest õppevahendite hulk oli väike. Vaevalt, et nad isegi midagi jõudsid valmistada, kuna tööpäev oli küllaltki pikk ja pingeline. Enamus kooliõpetajatest töötas kolme jao lastega. Ei ole mõeldavgi, et kooliõpetaja siis veel aega sai õppevahendeid valmistada.

Kogemuste vahetamine ja üldse meie mõistes pedagoogilise propaganda vahendid olid piiratud. Palju kirjutati eesti-

---

[1] Materialien zur Kenntniss des evangelisch-lutherischen Landvolksschulwesens in Livland, lk. 147.

[2] P. Põld, Eesti kooli ajalugu, lk. 126.

[3] "Eesti Postimees" nr. 30, 23.VII 1875.a.

keelse koolialase ajalehe või ajakirja asutamise vajadusest. See mõte aga ei saanud teoks. Käsitletaval perioodil ilmusid mõningad kooliõpetajate käsiraamatud, mis puudutasid õpetamise, kasvatamise, kooli juhatamise jm. probleeme. "Eesti Postimees" tõi teateid nende ilmumise, väärtuse ja puuduste kohta ning propageeris nende kasutamist. Teatati raamatute; "Õppetus koolipidamisest ja lastekaswatamisest",[1] "Kooli--õpetuse plaan"[2] ja "Koolmeistri käsiraamat" ilmumisest.[3] Nendest käsiraamatutest oli kahtlemata kasu. Küsitav on ainult see, kui paljudeni need ulatusid. Kooliõpetajate arvamusi nende väljaannete kohta ei ole avaldatud. Mitmeid vajalikke pedagoogilise sisuga artikleid avaldas "Sakala".[4]

Liivimaa kubermangus peeti igal kevadel Liivimaa rahvakooliõpetajate konverentse. Algul oli konverentsi pidamise kohaks Riia, hiljem Valga. Eesti jaoskonna kooliõpetajad käisid harva konverentsidel. Selle põhjuseks oli see, et ettekanded peeti seal saksa keeles. Tavaliselt esinesid kooliõpetajad ise. Nad vahetasid kogemusi õpetamise ja kasvatamise küsimustes.

"Eesti Postimees" tõi teateid nende konverentside kohta. 1874.a. Valga konverentsil oli ettekanne "Kuida hoiab Liivimaa rahvakoolmeister ennast omas lahutud seisuses kängu jäämise eest."[5] Selle vastu soovitas esineja järgmist: kooli-

---

1 "Eesti Postimees" nr. 26, 27.VI 1873.
2 Eesti Postimees" nr. 8, 23.II 1877.
3 "Eesti Postimees" nr. 51, 19.XII 1879.
4 /Undritz/, Mõned üleüldised juhatused kooli korrapidamise üle, "Sakala" Lisaleht nr. 46, 16.XII 1878; "Sakala" Lisaleht nr. 49 ja 50, 23. ja 30.XII 1878.; P. Uudritz, Ajaloo õppimise tähtsusest. "Sakala" Lisaleht nr. 4-7; 27.I; 10. ja 17.II 1879.; - p. Koolmeistrite edasiharimisest, "Sakala" Lisaleht nr. 18, 3.V 1880.
5 "Eesti Postimees" nr. 45, 6.XI 1874.

õpetajad peavad ise oma seisust parandama, haridusele rohkem rõhku panema, teadmisi täiendama tundideks hoolikalt ette valmistuma, palju häid raamatuid lugema, haritud inimestega läbi käima, kellelt nad võivad õppida häid kombeid.

Samal konverentsil oli juttu ka sellest, kuidas peaks kooliõpetaja koolivaheaega kõige kasulikumalt veetma. Kooliõpetajatele soovitati suvel keha ja vaimu kosutada: jalgsi matkata, ujuda, põllu- ja muud kehalist tööd teha. Vaimu kosutamiseks aga häid raamatuid lugeda, kooliõpetajate konverentsidest osa võtta jms. Vallakoolide õpetajad neid soovitusi täita ei saanud, sest kasina palga tõttu pidid nad koolitööst vabal ajal põllul töötama. 1875.a. konverentsil loeti ette kihelkonnakooli õpetajate kohustused. Sellest on näha, et ka kihelkonnakooliõpetajal koolivaheaega ega muud pikemat puhkust ei saanud olla, kuna ta oli kooliõpetaja, köster, orelimängija, kantor (eeslaulja), põllumees.[1]

Eestimaa kubermangus ei peetud kooliõpetajate konverentse terve kubermangu ulatuses, vaid üksikutes maakondades ja kihelkondades. Kirjasaatjate sõnumitest nähtub, et niisugused konverentsid olid teretulnud. Enamus vanema põlve kooliõpetajaid sai sel viisil ajaga mõnevõrragi sammu pidada.

Tänuväärt tööd pedagoogilise mõtte edasiarendamisel tegi Eesti Kirjameeste Selts ja eriti selle juures loodud "koolmeistrite jaoskond". Enamik kooliraamatuid ilmus Eesti Kirjameeste Seltsi toimetusel. Seltsi poolt volitatud asjatundjad isikud tutvusid enne raamatute käsikirjadega ja andsid siis nõusoleku trükkimiseks. Seltsi koosolekutel arutati

---

[1] "Eesti Postimees" nr. 34, 20.VIII 1875.a.

mitmeid kooliellu ja õpetamisse puutuvaid küsimusi, mille kohta ajakirjandus teateid tõi ja mis seltsi aastaraamatutesse talletati.

Pedagoogilise mõtte arengu jälgimisel hakkab silma, et 19. saj. 70-ndatel 80-ndatel aastatel käis koolielus võitlus uue ja vana vahel. Uut esindas uus kirjaviis, uued head õpperaamatud, eesrindlikud õppemeetodid üksikute õppeainete õpetamisel, uute õppeainete juurutamine, eesrindlikumad kasvatusvahendid.

Teiselt poolt andis tunda vana visa püsimine. Vana avaldus aegunud kirjaviisi, usulise suunitlusega õpperaamatute, saksa keele ja usuõpetuse tuupimise, kitsaste õppekavade ja alandavate karistamisvõtete kujul.

Eriti ilmekalt avaldus uue ja vana vastuolu suhtumises laste karistamisesse. 1881.a. Tartus kooliõpetajate konverentsil pidas kooliõpetaja Grünfeldt kõne teemal "Kuidas saadad eksijat last õigele teele? " Ettekandja mainis ühe karistusvahendina laste peksmist, mida pidi kooliõpetaja ise toimetama.[1] Samal arvamusel oli ka kooliõpetaja Tobber, kes avaldas "Eesti Postimehes" kirjutise "Kooli nuhtlus ja palk walla koolis".[2] Artikli autor loetles koolis kasutusel olnud karistusi: "... hirmutamine silmaga, hirmutamine suu sõnaga, laitmine kirjaga, priiuse käest wõtmine ja ihule walu tegemine." Samas anti juhtnööre, millal ja missugusel korrarikkumise puhul tuleb anda kehalist karistust. Artikli lõpust

---

[1] "Eesti Postimees" nr. 25, 24.VI 1881.

[2] "Eesti Postimees" nr. 30, 33, 34, 29.VII, 19. ja 26. VIII 1881.

leiame ka "Eesti Postimehe" suhtumise laste füüsilisse karistamisse. Selles on öeldud: "Witsaküsimuses ei sünni meie mõtted... mitte ühte."[1]

Et "priiuse käest wõtmine" ja peksmine laialt kasutusel olid, selle kohta on palju andmeid. Soovitas ju "Eesti Postimees" ise uute koolimajade ehitamisel ka head kartserid ehitada. Nõuded olid järgmised: "karzer (wangikammer) peab walgustud, wäljastpoolt küttetaw, kõigewähem 3 metert kõrge ja põrmandu pealt 12 □ metert suur olema."[2]

Otsustavat väljaastumist kehaliste karistuste keelamise eest "Eesti Postimehest" me ei leia. Kui Tartu maakonnast kirjutati, et sealne kooliõpetaja peksis lapsi vastu pead ja selga, siis arvas "Eesti Postimees": "Keegi ei tohiks lapsi toorel kombel karistada."[3]

Enam otsustavalt astus "Sakala" välja aegunud kasvatusvahendi vastu. Jakobson mõistis laste kehalise karistamise hukka, kuna see sünnitas karistaja vastu viha.[4] "Sakala" nimetas neid kooliõpetajaid, kes lapsi peksid, nurjatuteks jne.[5] "Sakala" avaldas iroonia "Eesti Postimehe" kohta, kes pooldas peksmist. Selles naeruwääristati peksmise, tuupimise koole - kus kasvatati alistuvaid teoorje, kellel pole midagi vaja mõista ega teada. Uuendusi niisugustes koolides ei tunta, sest "mis on kuningas ilma zeptrita? Mis on koolmeister kepita ja witsata? Kepp ... on kõige tarkuste ja

---

1 "Eesti Postimees" nr. 30,33,34, 29.VII, 19. ja 26. VIII 1881.
2 "Eesti Postimees" nr. 26, 30.VI 1871.
3 "Eesti Postimees" nr. 24, 12.VI 1885.
4 "Sakala" nr. 10, 29.IV 1878.
5 "Sakala" nr. 20, 17.V 1880; "Sakala" nr. 51, 20.XII 1880.

õpetuste päris põhi... Mis tarwis laseb siis Jumal puid kaswada? Kas... mitte koolmeistrite tarwis? Witsu! Peksu!" - soovitas kirjutise autor, sümboolse nimega "Aronikepp".[1] Kalja Pärt soovitas, et "iga koolmeister peaks eksami tegemise juures ka ette näitama, et ta heaste witsu mõistab anda.", sest isegi Tallinnas Eestimaa sinodi kulul välja antud "Eestirahwa Kalendris" propageeriti laste peksmist koolis[2]. Pastor Hollmanni juhtimisel toimuvaid kooliõpetajate konverentse nimetas Nalja Märt "urvaplaastri tegijate" konverentsideks, kuna ka seal propageeriti vitsahirmu.[3]

Nii nagu vits oli koolielust visa kaduma, nii püsis ka palju muud aegunut. Kõik ajakohasem ja eesrindlikum ei saanud kuidagi eluõigust. 1882.a. kirjutati "Eesti Postimehes", et Tartumaal Kursi kihelkonnas on uued kooliraamatud ja uus kirjaviis alles "tundmata asjad".[4] Veel 80-ndate aastate algul ilmus ajalehtedes palju teateid selle kohta, et koolides kasutati vana kirjaviisi.[5]

1880. aastal oli Liivimaa kubermangus 20 kihelkonna- ja 50 vallakooli vähem kui 1879. aastal oma tunniplaane Ülemmaakoolivalitsuse poolt välja antud õppeplaanide järgi seadnud.[6]

* * *

---

1 "Sakala" Lisaleht nr. 41, 11.XI 1878.
2 "Sakala" nr. 1, 7.I 1881.
3 "Sakala" nr. 30, 25.VII 1881.
4 "Eesti Postimees" nr. 27, 30.VI 1882.
5 "Eesti Postimees" nr. 30, 25.VII 1884; nr. 20, 16.V 1884; nr. 13. 30.III 1883.
6 "Eesti Postimees" nr. 28, 15.VII 1881.

Vaadeldaval perioodil oli rahvakooli õpetamise tase paranenud. Uute õppekavade sisseviimine lõi eeldused plaanipärasemaks tööks. Suurenes pedagoogilise ettevalmistusega rahvakooliõpetajate hulk.

See kõik soodustas seda, et paljud kooliõpetajad hakkasid enam huvi tundma koolitöö ajakohastamise vastu. Ilmus uusi kooliraamatuid, õppevahendeid. Pöörati tähelepanu tütarlaste hariduse korraldamisele.

Ajakirjanduses jätkus mõttevahetus uute õppekavade ümber. Nendes oli veel palju puudusi. "Sakala" astus otsustavalt välja koolides usuõpetuse ja saksa keelega liialdamise, laste füüsilise karistamise jms. vastu. "Sakala" tõstis üles ka küsimuse loodusõpetuse, geograafia ja ajaloo õpetamise parandamisest.

Koolides hakati õpetama oskusaineid. Nendest kõige suurema populaarsuse võitis võimlemine.

Uute õppeainete sisseviimine oli takistatud; see toimus väga aeglaselt. Eesti Kirjameeste Selts ja eesrindlikud kooliõpetajad tegid ära suure töö paremate töövõtete levitamiseks nende rakendamiseks tegelikku töösse. Samal ajal kirikuõpetajate ja rüütelkonna mõju all olevad haridusasutused propageerisid ajast ja arust läinud "kasvatusvahendeid".

Kooliõpetajate enesetäiendamise võimalused olid piiratud. Kuid enamus õpetajatest ei saanud olemasolevaidki võimalusi kasutada. Seda takistas vilets majanduslik olukord, raske põllutöö, suur töökoormus ja kasin palk. Seega kujunes kooliõpetajate õpetamismetoodika tegelikus töös. Seda mõjutasid mitmed tegurid. Suurimat mõju avaldasid kehtivad õppe-

plaanid ja nendes antud metoodilised juhendid. Nõrga metoodilise ettevalmistuse tõttu õpetasid paljud õpetajad ise nii, nagu neid kunagi koolipõlves õpetati. Kogemusi sai vahetada ainult kaasõpetajatega.

Aegamööda kujunesid välja isiklikud kogemused, mida mõningal määral mõjutas ka metoodikaalase kirjanduse lugemine.

III peatükk

VÕITLUS KOOLIDE VABASTAMISE EEST MÕISNIKE JA PASTORITE MÕJU ALT

1. Koolide järelvalve korraldus[1]

1839.a. Liivimaa kubermangu rüütelkonna maapäeva otsusega asutati Ülemmaakoolivalitsus, mis juhtis kubermangu maakoole. Selle liikmeteks olid nelja maakonna koolivalitsuse esimehed, kindralsuperintendent[2], koolinõunik ja õigusteadusliku haridusega sekretär. Sama maapäeva otsusega loodi maakonnakoolivalitsused, mille koosseisu kuulus üks mõisnik ja kaks kooli revidenti, kellest üks oli ilmalik.

Need koolivalitsuse organid võtsid õpetajaid ametisse ja vallandasid neid, avasid ja sulgesid koole, kinnitasid koolide ülalpidamiskulud, määrasid rahatrahvi kuni 25 rbl.

1849.a. talurahvaseaduste põhjal loodi Liivimaa kubermangus kihelkonna koolivalitsus, mis allus maakonna koolivalitsusele. Selle koosseisus olid pastor, kihelkonna kooliõpetaja, kihelkonna koolivanem ja kiriku eestseisja-mõisnik, kes oli ühtlasi eesistujaks.

Tähtsamad küsimused koolielus lahendas koolikonvent, kuhu kuulusid kihelkonna mõisnikud. Konvent andis välja korraldusi koolide kohta, reguleeris koolitrahve, valis kihel-

---

[1] Vrd. P. Põld, Eesti kooli ajalugu.

[2] superintendent - evangeeliumi luteriusu kirikus ülemvaimulik (1919. aastast piiskop).

konna kooliõpetaja ja määras kooliõpetaja palga. 1870-ndast aastast alates kuulusid konvendi koosseisu ka talurahva esindajad. Neil oli mõisnikega ühesugune hääleõigus.[1]

Kodu- ja vallakooli õpetuse järele valvasid pastor ja kiriku eestseisja - mõisnik. Neid abistasid köster, kiriku vöörmündrid, koolivanemad. Viimased nimetas kohalik koolivalitsus kogukonna kohtunike keskelt.

1856. aasta talurahvaseaduse põhjal loodi Eestimaa kubermangus koolide valitsemiseks ja nende tegevuse üle järelvalve teostamiseks Ülemmaakoolikomisjon. Seda juhtis esimehena rüütelkonna peamees. Komisjoni kuulusid kiriku- ja rüütelkonna esindajad. 1875-ndast aastast alates laiendati komisjoni koosseisu kooliõpetajate seminaride kuraatori ja siseministri poolt määratud esindajaga. Ülemmaakoolikomisjoni ülesandeks oli vallakoolide ja õpetajate seminaride asutamine, nende revideerimine, kooliõpetajate eksamineerimine, ametisse võtmine, nende palga reguleerimine, õpperaamatute määramine ja kaebuste läbivaatamine.

1875.a. moodustati maakonna koolide nõukogu. Selle koosseisu kuulusid pastor, mõisnik ja kihelkonnakohtu kaasistujad. Esimeheks oli mõisnik, kes nimetati Ülemmaakoolikomisjoni poolt.

Järgmise astmena seisuslikus koolivalitsuses oli kihelkonna koolivalitsus, mille koosseisu kuulus mõisnik, kooli vöörmünder ja pastor ning alates 1875-ndast aastast ka üks talurahva esindaja. Kihelkonna koolivalitsus korraldas õpetajate kutseeksami vastuvõtmist ja otsustas kooliõpetajate

---

[1] "Eesti Postimees" nr. 34, 26.VIII 1870.

vallandamise üle.

Valla volikogude poolt valitud vöörmündrid olid otsesed koolide eest hoolitsejad. Nad valvasid laste kooliskäimise järele, toetasid kooliõpetajat koolitöös, kasseerisid trahvirahad ja andsid need edasi pastoreile.

Kihelkonna mõisnike hulgast olid valitud koolirevidendid. Nad esitasid Ülemmaakoolikomisjonile aruandeid ja teateid koolide tööst, revideerisid koole.

Aastakümnete jooksul välja kujunenud kooli järelvalve organites oli tunduv ülekaal kirikutegelastel ja mõisnikel. Alles 1875. aasta määrustega said Eestimaa kubermangus kihelkonna koolivalitsuse ja maakonna koolide nõukogu koosseisu talurahva esindajad. Liivimaa kubermangus juba 1849. a. talurahvaseaduste põhjal loodud kihelkonna koolivalitsuses oli kihelkonna koolivanem. Kõrgemates koolivalitsuse organites ei olnud talurahva esindajaid. Talurahva esindajad olid hariduslikult tasemelt tunduvalt madalamal astmel kui mõisnikud ja pastorid. Ametlikuks keeleks koolivalitsuse asutuste koosolekutel oli saksa keel, mida talurahvas ei mõistnud.

Ulatuslik koolipropaganda, mis ajalehtede veergudel arenes, nägi kooliihariduse laiendamises võimalust valmistada koolides ette ka häid ametnikke, kes oskaksid ja julgeksid välja astuda talurahva kaitseks. Mõisnikud ja pastorid hoidsid visalt kinni oma juhtpositsioonist hariduselu korraldamisel. 1878.a. märtsis avaldas "Eesti Postimees" teate, et ka Eestimaa rüütelkonna maapäeval oli juttu sellest, et ka Eestimaa kubermangu kiriku- ja koolikonventides oleks mõis-

nike kõrval talurahva esindajaid, nagu oli Liivimaa kubermangus. 1877.a. lükati see nõudmine tagasi, öeldi "liig wara" olevat. 1878.a. maapäeval pidi sedasama uuesti nõutama.[1]

Väliselt tundub Liivimaa koolivalitsus eesrindlikum, sest seal olid esindatud kõik koolide eest hoolt kandvad seisused. Kõikide seisuste esindajatel ei olnud kaugeltki ühesugune õigus. "Sakala" avaldas 1881.a. pikema artikli. "Mõnda meie kihelkondade koolivalitsustest".[2] Selles oli ära toodud palju puudusi, kihelkonna koolivalitsuste töös. Kihelkonna koolivalitsuses oli neli liiget, 2 kiriku esindajat ja 2 ilmliku võimu esindajat. Kooliõpetaja oli seal ülearune. Kihelkonna koolivanem oli aga lihtsalt nimepoolest. Temalt ei nõutud midagi. Üks kord kuus käis ta kirikumõisas koolivalitsuse istungil, kus istus ja vaatas pealt, kuidas pastor valla koolivanemate käest trahviraha vastu võttis. Kihelkonna koolivalitsuses olid juhtival kohal pastor ning kihelkonna vöörmünder. Nad tegutsesid omaette, aga koolivalitsuse nimel. Kihelkonna koolivalitsuse koosolekud peeti eesti keeles, protokollid koostati algul eesti keeles ja loeti koosolekul ette. Hiljem kirjutati need protokollid saksa keeles vastavasse raamatusse, kusjuures sageli muudeti meelevaldselt vastuvõetud otsuseid.

Kõigilt koolivalitsuse liikmetelt protokollile uuesti allkirju ei võetud. Üks koolivalitsus võttis vastu seaduse, et kooliõpetajad ei tohi koolivalitsuselt luba küsimata üle kolme päeva kodust ära käia - ei suvel ega talvel. Kuni 3

---

[1] "Eesti Postimees" nr. 12, 22.III 1878.a.
[2] "Sakala" nr. 14, 4.IV 1881; nr. 15, 11.IV 1881.

päeva võis ära olla koolivanema loal. Hiljem täiendati seda seadust pastori ja kihelkonna vöörmünderi poolt nii: "Kooliõpetajad ei tohi ilma koolivalitsuse loata - ei talvel, ega suvel, - mitte üht päewa kodust ära minna; peaks aga kooliõpetaja arvamata ja etteteadmata hädalisel korral ühe päewa viitma, siis peab seda kohe järeltuleval pühapäeval õpetaja juures vabandama."[1] Selle kohta küsiski kirjasaatja, kas niisuguseid seadusi on igal pool lubatud teha. Ka leiti see ebaõige olevat, et vald maksis kooliõpetajale palga, kuid kooliõpetaja töö üle otsustas faktiliselt ainult kirikuõpetaja. Seda tegi ta kevadeti ühe päevaga, pealegi hulga laste juures. Sellest siis tuligi, et kooliõpetajaid, kes valla arvates tublid olid, vallandas koolivalitsus sageli mõne tühise eksituse pärast. Samal ajal pidas koolivalitsus ametis halbu kooliõpetajaid, keda vald sugugi ei tahtnud. Mõned koolivalitsuse liikmed kasutasid oma ametialast võimu kooliõpetajatele isiklikuks kättemaksmiseks.

Peale selle olid kohalikel pastoritel suured õigused õppetöö sisuliste küsimuste lahendamisel. "Eesti Postimees", kes igati kirikuõpetajate õigusi ja head nime püüdis kaitsta, kirjutas küll: "Meie õppetajad ei olle mitte... rahwast rummaluses tahtnud hoida, waid on iggapiddi nõudnud neid wąlguse tee peal eddasi sata ja kui nad kolide eest ei olleks hoolt kannud, ei olleks kolid ni paljo eddasi jõudnud."[2]

C.R. Jakobson näitas, kuidas pastorid koolide eest "hoolitsesid". Üks pastor oli oma koolis ära keelanud lapsi "Kooli lugemise raamatust" lugema õppida. Teine läkitas raamatu-

---

1 "Sakala" nr. 15, 11.IV 1881.
2 "Eesti Postimees" Jututuba nr. 31, 5.VIII 1870.

kaupmehele, kes "Weikese Geograafia" pastorile näha oli saatnud, raamatu järgmiste sõnadega tagasi "Nii kaua kui mina õppetaja olen ei tohi minu lubaga ükski Jakobsoni raamat siin kihelkonnas laiali saadud lautud." Kolmas õpetaja käratas talumehele, kes oli õpetaja käest nõu tulnud küsima, kuidas oma poega saaks lasta edasi õppida: "Mis studeerida lasta! et pärast ka meie kaela peale hakkab käima, nago nüüd C.R.J. Postimehes teeb! Minnul ei ole sinuga tegemist!"[1]

Sageli kiusati taga kooliõpetajaid, kes võtsid osa rahvuslik-kultuuriliste seltside tegevusest. Ka "Eesti Postimees" avaldas mitu sõnumit, selle kohta. Virumaal vallandati kooliõpetaja sellepärast, et ta "edendanud Eesti asja, Eesti uuemat kirjawara, rahwuslisi ajalehti ja muud sarnast. See ei ole kiriku=õpetaja meele järele olnud."[2]

Pastorite meelsus eestlastele hariduse andmises avaldus ka Aleksandrikooli ettevõttes. Räpinast teatati, et sealne kirikuõpetaja ja köster suhtusid Aleks. kooli abikomiteede asutamisse suure umbusuga ega olnud nõus selleks raha maksma.[3]

C.R. Jakobsoni teravate artiklite vastu "Eesti Postimehes" saabus nagu juba varem märgitud, pastoritelt ja nende poolehoidjatelt hulgaliselt kirju. Need avaldati ajalehes. Samal ajal toimetus märgib oma seisukoha puhkenud vaidlustes, et tema kummagi vaidleja poole ei hoia, vaid tahab ainult tõde ja õigust. Lugejal võib siin tekkida kahtlus aja-

---

1 "Eesti Postimees" nr. 36, 9.IX 1870.
2 "Eesti Postimees" nr. 36, 1.IX 1882.
3 "Eesti Postimees" nr. 13, 12.III 1874.

lehe meelestatuse kohta. Kui aga toimetaja J.V. Jannsen keeldus 1871.a. "Eesti Postimehes" C.R. Jakobsoni artikleid avaldamast, on selge, kelle "tõde ja õigust" ajaleht kaitses.

Kui pastorid ja mõisnikud kiusasid taga ja vallandasid eesrindlikke kooliõpetajaid, siis seadsid nad ametisse neid, kes olid sõnakuulelikud ja alandlikud. Sageli ei vaadatud niisuguste kandidaatide tööle ega haridusele. Näiteks Viljandi kihelkonnakooli võttis koolivalitsus tööle kaks kooliõpetajat. Kumbki ei olnud seminaris käinud ega kooliõpetaja eksamit sooritanud. Nad võeti ametisse tingimusega, et ei võta osa ühegi eesti seltsi tööst.[1]

Helmes määrati kihelkonna kooliõpetajaks J. Supp, kes oli kooliõpetaja kutseeksamil läbi kukkunud. Rahvas oli küll niisuguse kooliõpetaja töölevõtmise vastu, kuid nende arvamust ei pandud tähele.[2] Et J. Supp kooliõpetaja ametis hinnatud ei olnud, näitab isegi see, et ka "Eesti Postimees" avaldas tema kohta halvustava sõnumi. Selles oli öeldud,et J. Supp ei kõlba õpetajaks, et ta andis õpilastele teotavaid sõimunimesid.[3]

Niisugused koolivalitsuste poolt "ametisse upitatud" kooliõpetajad tasusid pastoritele ja mõisnikele nende usalduse mitmeti. Viimased võisid arvestada niisuguseid õpetajaid kui oma kindlaid tugisid.

Ka senaator Manasseini revisjoni käigus selgus, et senati ja siseasjade ministri mõju Balti kubermangude rahva-

---

1 "Sakala" nr. 47, 28.XI 1881.
2 "Sakala" nr. 43, 31.X 1881.
3 "Eesti Postimees" nr. 21, 19.V 1882.

hariduse alal oli äärmiselt piiratud. Siin võimutsesid täielikult kirik ja rüütelkond, kes innukalt kasutasid oma õigust valida õpetajaid ja määrasid ametisse eranditult neid isikuid, kes olid neile ustavad ja valmis teenima nende vaateid. See tegevus oli sügavalt eesmärgipärane. Valla- ja kihelkonnakooliõpetajad võisid mõjutada kasvandikke. Seepärast eelistati saksameelseid õpetajaid ja neile loodi avarad võimalused teha selles suunas kasvatustööd.

Samal ajal takistati Riia ja Tartu II õpetajate seminari lõpetajate tööleasumist luteriusu koolides. Kuigi nende seminaride lõpetanutel oli õpetajakutse ja tunnistus selle kohta olemas, nõudsid koolivalitsused neilt veel erilise eksami sooritamist saksa keeles.[1]

Eriti palju on "Sakala" käsitlenud pastorite ja mõisnike ülemvõimu koolide üle ja nende tagurlikku tööd sellel alal. Koolivalitsus oli määranud, missuguseid raamatuid rahvakoolides kasutada võis. Selle järgi oleks kooliõpetaja ise võinud otsustada, missuguseid raamatuid ta kasutama hakkab. Kuid Kanepi kihelkonna koolivalitsus otsustas: "... uuemaid kooliraamatuid ja uut kirjutuse viisi ... ja Tallinna keelt (kirjakeelt) ei tohtida koolides õpetada..."[2] Teine pastor keelas kihelkonnakoolis igasuguste "poliitika ajalehtede" lugemise. Isegi laulukoori harjutuse läbiviimiseks pidi pastori või mõisniku käest kirjalik luba võetama. Õpitavad laulud tuli pastorile ette näidata.[3]

Omapärast "hoolt" koolide eest kandis kirikuõpetajate

---

1 Manaseina revizija, lk. 192-197.
2 "Sakala" nr. 11, 15.III 1880.
3 "Sakala" nr. 10, 6.III 1881.

sinod.[1] Sinodil kiideti heaks pastorite koostatud kooliraamatud ja soovitati neid koolides kasutada,[2] kuigi olid olemas Eesti Kirjameeste Seltsi toimetusel ilmunud paremad kooliraamatud.

Seega nägime, et koolide järelevalve organites võimutsesid täielikult pastorid ja mõisnikud. Üksikutel talurahvaesindajatel ei olnud peaaegu mingit õigust. Nad olid seal ainult nime poolest.

Pastorid ja mõisnikud kasutasid oma võimu selleks, et suunata rahvaharidust nendele meeldivas suunas. Nad takistasid uute raamatute kasutusele võtmist koolides, kiusasid taga eesrindlikke õpetajaid. Nad tegid kõik, et koolides võimalikult vähem vajalikke teadmisi antaks. Samal ajal nõudsid nad usuõpetuse tuupimist, et sel teel hävitada neidki mõtlemise algeid, mida rahvakool võiks arendada.

---

1 "Eesti Postimees" nr. 26, 29.VI 1882.

2 "Eesti Postimees" 26, 29.VI 1882; nr. 26, 27.VI 1894.

2. Koolide kontrollimine

Kihelkonna pastor valvas otseselt valla- ja kihelkonnakoolide töö üle. Üks kord aastas teostas koolide "katsumist", s.t. õpilaste teadmiste kontrolli, mis oli ühtlasi kooli aastase töö ülevaatus.

"Eesti Postimees" avaldas teateid avalikust koolide kontrollimistest. Virumaal Nigula kihelkonnas toimus 10 kooli õpilaste teadmiste kontrollimine kirikus. Sinna kogunesid kooliõpetajad oma tublimate õpilastega. Pealtkuulajateks olid mõisnik, pastor, iga valla talitaja, koolivanem ning kooli vöörmünder. Kontrolliti usuõpetuse, katekismuse, piiblilugude tundmist, lugemisoskust, sündinud asjade jutustamist, geograafiat ja laulmist. Demonstreeriti ilukirja. Iga laps sai trükitud tunnistuse ja kõige tublimatele kinkis pastor raamatu.[1]

Enamikul juhtudel külastas pastor ise koole. Koolidele ja ümbruskonna elanikele oli see tähtsaks päevaks, sest siis ta "katsus kooli, loetas kodulapsi, kirjutas lauarahvast, pidas jumalateenistust, võttis vanu ja vigaseid ... armulauale."[2]

Koolides jäeti enne seda mitmel päeval õppetunnid ära, kõik olid ametis koolimaja puhastamise, põrandate pesemise ning ruumide kaunistamisega. Pastori koolitulek oli kogu ümbruskonna elanikele pidupäevaks.[3]

"Katsumisel" käitus pastor tihtilugu omavolitsevalt,

---

[1] "Eesti Postimees" nr. 20, 19.V 1871.
[2] A. Kitzberg, Valitud teosed II kd., lk. 377.
[3] Samas.

hoolimatult, ülbelt. Suure-Jaani pastor lõi vihahooga kahele poisile pähe.[1]

Viljandi maakonnast teatati, et Kõpu pastor oli kutsunud lapsed "kes weel päris koolis ei käi" Puiatu mõisa "keldrikambrisse katsumisele". Mõned 8-10-aastased lapsed pidid kuni 20 km poris ja vihmas ära käima. Kirjasaatja nõudis, et pastor käiks ise igas koolimajas, aga mitte ei sunniks sügisesel ajal lapsi 20-30 versta kauguselt mõisa keldrisse tulema.[2]

Ka "Eesti Postimees" tõi teateid, milles avaldati rahulolematust koolide kontrollija tegevuse üle, sest igakord ei selgitanud ta välja ja kooliõpetaja töö tulemusi s.o. laste oskusi. Ta andis õpetaja tööle hinnangu hoopis kõrvaliste asjaolude peale vaadates: "Sagedaste on ette tulnud, et kooli ülevaataja ja katsuja seda kooli, mille õpetaja Aleksandrikooli asjust osawõtab, laidab, ilma et ta seda oleks ära teeninud."[3]

Sageli olid koolide kontrollijad ise harimatud. Hiiumaal keelati kooliõpetajatel ära ajalehtedele kirjutamine. Koolide üle valitses Käina mõisnik, sest pastorit seal ei olnud. Mõisnik oskas ainult koole laita, et seal ei õpetata küllaldaselt usuõpetust, vaid "muid tühje wigurisid".[4]

Mõnele pastorile ei meeldinud, et koolides olid õpetajatel kateedrid e. õppetoolid. Nii olevat üks pastor leidnud kooli tulles õpetaja kõnetoolist: "Kantsli päält

---

1 "Sakala" nr. 20, 17.V 1880.
2 "Sakala" nr. 43, 25.XI 1878.
3 "Eesti Postimees" nr. 5, 31.I 1879.
4 "Eesti Postimees" nr. 11, 16.III 1883.

maha!"hüüdnud pastor. Sellele oli järgnenud teisi pahemaid sõnu, mis kõik laste kuuldes öeldi.[1]

Koolide kontrollimine ühel päeval ei saanudki olla objektiivne. Ühe päevaga ei oleks keegi jõudnud saada tõepärast ülevaadet kooli õppe- ja kasvatustöö korraldusest. Õppis ju sel ajal ühes koolis keskmiselt 40-50 last. Pastorid kasutasid koolisminekut ka muude tema kohustuste hulka kuuluvate asjade toimetamiseks. Mõnedes kohtades tehti hiljem konvendil kokkuvõtteid koolide kontrollimise tulemustest.[2] Nagu ajalehtede teadetestki nähtus, oli koolide "katsumine" rohkem vormitäiteks, kooli üle kehtestatud kiriku ülemvõimu väliseks avalduseks.

---

1 "Eesti Postimees" nr. 2, 21.I 1881.
2 "Eesti Postimees" nr. 34, 21.VIII 1885.

3. Koolitrahv

Rahva haridusliku taseme tõusule aitas ühe küllaltki olulise tegurina kaasa koolisunduse kehtestamine. Liivimaa kubermangus pandi see maksma juba 1819. aastal. 70-ndatel aastatel kehtis koolikohustus kõikides vallakoolides. Koolikohustusliku elanikkonna hulka kuulusid 10-13-aastased lapsed s.o. vallakooli õpilased. Kihelkonna- ja linnakoolide õpilased ei allunud sellele seadusele. Vallakoolide õpilased pidid kindel arv päevi nädalas koolis käima. Puudutud päevade eest tuli maksta trahvi. Ka oli ette nähtud, et puudutud päevad tuli tagant järele koolis käia.

Koolitrahvide kehtestamist põhjendati sellega, et muidu paljud vanemad ei saadaks oma lapsi kooli. Linnades ei ole koolikohustust. Sellepärast ka "... need lapsed tosina kaupa linna uulitsatel wedelewad ja kõiki paha kombeid õpiwad, ... wahest pool osa süüaluseid 10-, 11- ja 12-aastased lapsed, kuna selleealised lapsed maal kõik koolis peavad käima."[1] Sama kirjasaatja arvas, et paljud linnainimesed tunnevad kahetsust, et linnas koolisundust ei ole.

Trahvi suuruse määras kihelkonna koolikomisjon. Eestimaal oli see 1-19 kopikat iga põhjuseta puudutud päeva eest. Kooliõpetajad pidasid puudutud päevade üle arvestust. Vöörmünder kogus need rahad kokku. Trahvirahad kasutati koolide kasuks. Ajalehtedes rõhutati korduvalt, et koolitrahv ei ole kellegi karistamiseks või

---

[1] "Eesti Postimees" nr. 10, 7.III 1879.

kiusamiseks sisse seatud, vaid hooletuse vähendamiseks.[1]

Nii "Sakala" kui ka "Eesti Postimehe" veergudel avaldati mõtet, et koolitrahv tuleks kaotada. Kooliõpetaja A. Hanson varjunimega Pärnlane nimetas trahviraha ja orjasundust "Sakalas" "orjakepi tegudeks" põhimõttel "kui sa ei tule, hoia sa saad, sa maksad."[2] Ta arvas, et trahvirahade nõudmine tuleks lõpetada. Sama kirjasaatja arvas, et kui tõesti peaks leiduma mõni vanem, kes ei hooli laste koolitamisest, tuleks niisugune kohtu korraldusel vangi panna.

Trahvide vastu esinesid ka mitmed teised "Sakala" kirjasaatjad. Leiti, et see on eriti ebaõiglane vaesemate laste suhtes.

Ka "Eesti Postimehes" avaldati korduvalt mõtteid, et trahvi sissenõudmine tuleks ära kaotada. Trahvide määramine ja nende maksmine tekitas palju lahkarvamusi lastevanemate ja kooliõpetajate vahel. Trahve pidi vahel isegi kohtu teel nõudma. Siis lisandusid trahvirahadele ka kohtukulud. Enamuse trahvimaksjatest moodustasid vaesed popsid, moonakad jt. alama seisuse esindajad. Nende lapsed ei saanud tihti kooli minna toidu, riiete ja jalanõude puudumise pärast. Nii kujuneski, et paljud vanemad pidid oma vaesuse pärast ka veel trahvi maksma.[3]

Koolitrahvi ja -sundust ei saanud ära kaotada, seda mõistsid ka kirjasaatjad. Siis oleks kooliskäimine veelgi

---

[1] "Eesti Postimees" nr. 10, 7.III 1879; nr. 12, 24. III 1879; nr. 13, 31.III 1879.

[2] "Sakala" nr. 4, 27.I 1879; nr. 5, 3.II 1879.

[3] "Eesti Postimees" nr. 12, 20.III 1885.

korratumaks muutunud. Kuid samal ajal ei võetud midagi rohkemat ette vaesemate koolilaste toetamiseks, et nad saaks koolis käia.

Koolitrahv sellisel kujul, nagu nägime, oli vaesemale rahvale lisakoormiseks.

4. Koolide allutamine ülevenemaalisele haridusministeeriumile

Baltimaade haridussüsteemile oli iseloomulik mõisnike ja vaimulike ainuvõim koolide üle.[1] See ainuvõim väljendus selles, et pastorid ja mõisnikud otsustasid koolide avamise, sulgemise, õpetajate ametissevõtmise ja vallandamise, nende palkade suuruse, õppetöö korralduse üle koolides. Mõisnike poolt asutatud ja nende ülalpidamisel olevate mõisakoolide arv oli tähtsusetu. Isegi balti saksa ajaloolane H. Speer ei saanud märkimata jätta, et mõisakoolide rajamisel oli kindel eesmärk, mida lihtrahvas sageli ei taibanudki. Sellega vabastati emad laste õpetamisest ja neid sai kasutada mõisatöödel. Lapsi kasvatati mõisakoolides kuulekuse vaimus, et neist hiljem teoorje teha.[2]

Järgnev tabel annab ülevaate koolide ülalpidamiskulude kandjate kohta Liivimaal 1881/82. õppeaastal:[3]

Kulude andja	Vallakoolide jaoks	Kihelkonnakoolide jaoks	Kokku
Vald	181402 rbl.64 kop.	25141 rbl.81 kop.	206544 rbl. 45kop.
Mõis	61071 rbl.09 kop.	10746 rbl.2 kop.	71817 rbl. 11kop.
Kirik	271 rbl.32 kop.	4027 rbl.4 kop.	4298 rbl. 36 kop.
K o k k u	242745 rbl. 5 kop.	39914 rbl.87 kop.	282659 rbl. 92kop.

Nagu toodud andmedki näitavad, oli koolide tegelikuks ülalpidajaks vald s.o. talurahvas, järgnesid mõis

---

1 Eesti NSV ajalugu II kd., lk. 223.
2 H. Speer, tsit. teos, lk. 413.
3 Materialien zur Kenntniss des evangelisch-lutherischen Landvolksschulwesens in Livland, lk. XX .

ja lõpuks kirik. Koolide üle järelvalve teostamisel, nende juhtimisel oli olukord vastupidine. Oli ju kooli-elus kõige suurem võim kirikul ja mõisnikel. Talurahvas sai kooliasjus sõna sekka öelda (mida tavaliselt ei ar-vestatud) oma üksikute esindajate kaudu koolivalitsuse madalamates organites.

Kujunenud soodsaid võimalusi hariduselu juhtimisel kasutasid vaimulikud ja mõisnikud agaralt. Nad muutsid koolid pimestava usuõpetuse tuupimise kohaks ja meelita-sid rahvast taevariiki pääsemisega. Selle kohta küsis tabavalt Ado Reinwald: "Kuidas olete, teie, saksad, nii helded ja armulised, et taeva ja õnnistuse üksi eestlas-te päralt jätate? - Ma palun jätke mõni nurk taevast ka sakste tarvis!"[1] Nad propageerisid saksameelset kasvatust, propageerisid saksa keele õpetamist. Samal ajal tegid pastorid ja mõisnikud kunstlikult takistusi vene keele levikule.

Omapärast olukorda Baltimaade hariduselu juhtimisel kritiseerisid kohaliku eesrindliku intelligentsi esinda-jad. Nad jõudsid arusaamisele, et pastorite ja mõisnike monopolile koolides tuleb lõpp teha. Üheks ja esialgu kõige realistlikumaks teeks sellele oli Baltimaade koo-lide allutamine ülevenemaalisele haridusministeeriumile.

See küsimus tõusis eriti päevakorda 80-ndate aasta-tate algul ja kujunes aastate jooksul tähtsamaks kõneai-neks. Koolide järelvalve küsimuse lahendamise ümber tek-

---

[1] Talurahvakoolid Lõuna-Eestis 1870-ndail aastail. Rmt.: Eesti NSV ajaloo lugemik II kd., lk. 218.

kis pinev võitlus. Seda küsimust arutati rahva hulgas elavalt. See oli kõneaineks ka Viljandimaa vallavanemate konverentsil. Vallavanemad juba 1879. aasta lõpul otsustasid paluda keskvalitsuselt koolide allutamist haridusministeeriumile.[1]

Eelneva sõnumi avaldamise eest ründas "Revalsche Zeitung" "Sakala" toimetust. Ta nimetas "Sakalat" ja "Tallinna Eesti Zeitungit" vaimuharimise vastasteks, kuna koolide riigivalitsuse kontrolli alla saamise soovimine olevat "üksnes mässajate soov, et levitada nihilistlaste ja soziallaste õpetusi koolides."[2]

"Sakala" väitis, et koolide juhtimise ümberkorraldamine tagakski just seda, et koolides nihilistlasi ei kasvatataks. "Ei ole tulus meie noorsoole, et kirikuõpetaja keisri pühadel lapsi käseb koolitada, ... et kirikuõpetaja koolmeistrite ees riigivalitsusest paha räägib ja koolmeistreid ametis peab, kes on joodikud jne., kui nad aga muidu kirikhärra tahtmist teewad."[3]

Nagu näeme, oli võitlus väga terav; balti-saksa ajalehed püüdsid "Sakalat" tsaarivalitsuse silmis hoopis kahtlustäratavana näidata. "Sakala" aga haaras endakaitseks samade võitlusvahendite järgi.

Ka "Tallinna Sõber" arvas, et kui koolid ministeeriumi alla lähevad, siis muutuvad lapsed ususalgajateks ja nihilistlasteks. Tõestuseks toodi järgmine salm A. Reinwaldi raamatust: "Mis ustakse, seda ei teata mitte,

---

1 "Sakala" nr. 6, 9.II 1880.
2 "Sakala" nr. 11, 15.III 1880.
3 Sealsamas.

mis teatakse, seda ei usta mitte n.n.e." See oli "Sakalas" varem avaldatud. "Sakala" seevastu tõestas, et kuna Reinwald oli hariduse kiriku valitsuse all olevates külakoolides saanud, siis võib järeldada, et just külakoolid kiriku valitsuse all "uskmatuid" kasvatavad.[1]

"Eesti Postimehe" seisukoht koolide alluvuse muutmise küsimuses oli hoopis erinev. See oli väga selgelt väljendatud: "Meie seisame kõigest wäest selle wastu, et meie koolid kodumaa ühenduse ja hariduse käigu käe alt lahti saaksiwad kistud, misläbi neile põhjatumat kahju kardame tulewat."[2]

Selliste väljenduste eest kritiseeris "Sakala" "Eesti Postimeest", et see astus vastu rahvakoolide ministeeriumile allutamise soovile.[3] Seepärast palus "Eesti Postimees" oma lugejatel arvamusi avaldada, mis siin ja seal arvatakse rahvakoolide allutamisest haridusministeeriumile.[4]

"Eesti Postimees" püüdis, kus vähegi võimalik, pastorite ja rüütelkonna huve kooliküsimuses kaitsta. Kui nende seisuste esindajad enesekiituses liiale läksid, ei saanud "Eesti Postimees" oma au päästmiseks jätta vahele astumata. Põltsamaa pastor G. Maurach teatas, et olemasoleva rahvakooli valitsuse muutmine olevat täiesti võimatu ainuüksi juba selle pärast, et eestlaste ja lätlaste hulgas ei ole kõrgema haridusega võõrkeelte tundjaid, kes mõisnike ja pastorite asemele asuda võiksid. Ta oli

---

1 "Sakala" nr. 13, 29.III 1880.
2 "Eesti Postimees" nr. 49, 3.XII 1880.
3 "Sakala" nr. 50, 13.xII 1880.
4 "Eesti Postimees" nr. 9, 4.III 1881.

arvamisel, et niisuguseid mehi ei ole ka tulevikus leida, sest eestlased ja lätlased õpivad peamiselt kirikuõpetajaks, kuna selles ametis on neil kõige paremini leib kindlustatud. "Eesti Postimees" lükkas kõik need väited ümber ja tuletas pastorile meelde, et ligi sada eestlast on lõpetanud ülikooli.[1]

1881.a. esitasid eesti seltside saadikud Peterburis valitsusele palvekirja. See märgukiri sisaldas - ehkki truualamlikus vormis - rida pärisorjuse igandite vastu suunatud nõudmisi. Muuhulgas esitati rahva soovina ka nõudmine, "... et rahvakoolide ülevaatamine rüütlite ning kirikuõpetajate käest ära wõetakse."[2] Selle peale puhkes balti-saksa ajalehtedes ärevus, "... sest kuida wõida seltside saadikud terwe rahwa soowi awaldada."[3]

Kui aga Viljandi kandis maapäeva jaoks mõned kooliõpetajad ja päriskoha omanikud suure saladuskatte all palve- ja truudusekirju kirjutasid, "kus tunnistatakse, et Eestirahwas Eesti rahwusliku ajalehtede ässitamise hukka mõistab ... kirikliku eesõiguste ja koolide praeguse walitsusele truuiks tahab jäeda...", siis nimetasid balti-saksa ajalehed seda rahva tõsiseks sooviks.[4] Teine samasugune kiri saadeti Helme kihelkonnas mõisnike maapäevale. Sellel oli 15 allkirja, kelle hulgas "paar eksamita koolmeistrit, mõned kiriku wöörmündrid ja nende sugulased." Ka seda kirja nimetasid balti-saksa ajalehed

---

1 "Eesti Postimees" nr. 12, 25.III 1881.
2 "Eesti Postimees" nr. 30, 29.III 1881.
3 "Sakala" nr. 9, 27.II 1882.
4 Samas.

rahva sooviks, kuhu "paljud wallaametnikud ja päriskoha omanikud" alla kirjutanud.[1]

Isegi "Eesti Postimehe" toimetus nõustus "Olevikuga", kus neid kirju "ebakirjadeks" nimetati ja arvas, et "Riia maapäew wõiks ... seda eksitust parandada, kui ta palwekirjad - kirjutajatele tagasi saadaks."[2]

Helme 15 kooliõpetajat avaldasid kirja "Ristirahva Pühapäeva Lehes" ja "Tallinna Sõbras", kus nad astusid välja "Sakalas" poolteist aastat tagasi avaldatud artikli vastu. Selles kõneldi koolide allutamisest riigivõimudele. Helme kooliõpetajad teatasid oma kirjas "... et seesugust soowi kusagil maailma sees ei olla. Helme targad kaebavad, et ajalehtedes kooli aluspõhja alt ära õenistatakse."[3]

"Sakala" imestas, et Helme "kirjameestel" selle kirja valmistamiseks poolteist aastat kulunud. Ta vihjas kirjasaatjate "ninameeste" harimatusele, öeldes: "Seesugused peawad jo ikka kartma, et nad tõise kooliwalitsuse all tähtjast koolmeistri ametist wälja praagitakse.[4]

Sellega mõisnike ja pastorite mõju all olevate Helme "kirjameeste" töö veel ei lõppenud. Ka senaator Manasseinile saatsid nad palvekirja. Selles kirjutasid nad väga alandlikult praeguste rahvakoolide õitseaega pastorite ja mõisnike hea juhtimise all.[5]

* * *

---

1 "Sakala" nr. 9, 27.II 1882.
2 "Eesti Postimees" nr. 11, 10.III 1882.
3 "Sakala" nr. 38, 26.IX 1881.
4 Samas.
5 "Eesti Postimees" nr. 37, 8.IX 1882.

"Sakala" kirjutas 1879. aastal: "Prantsusmaal on kiriklased selle üle kihisemas ja tuld sülitamas..., et kooli valitsust nende käest tahetakse ära wõtta. Kuid nende wiha ei aita midagi",[1] Sama iseloomustus oli kehtiv ka siinsete pastorite ja mõisnike kohta.

1886-1887. aasta seadustega allutati eesti- ja läti luteriusu valla- ja kihelkonnakoolid ning õpetajate seminarid haridusministeeriumile. Siin seati sisse Venemaa sisekubermangudega sarnane rahvakoolide järelevalve süsteem. Rahvakooli direktori ja inspektori ametikohtade sisseseadmise tagajärjel vähenes kiriku mõju koolile. Kiriku kontrolli alla jäi ainult järelvalve koduõpetuse ja usuõpetuse teostamise üle. Mõisnikud säilitasid küllaltki suure osa senistest privileegidest hariduselu juhtimisel, seda just koolide majandusliku arengu mõjutamise kaudu. Talurahvaseaduste põhjal loodud rahvakoolide järelevalve organid nimeliselt säilisid, kuid nende osatähtsust piirati.

Seega oli täitunud eesti rahvusliku liikumise demokraatliku suuna esindajate soov. 80-ndate aastate koolireformiga allutati rahvakoolid haridusministeeriumile, seati sisse vene keele õpetamine. Kuid olles teostatud tsaariisevalitsuse reaktsioonilise poliitika tingimustes, seadis reform emakeele alandavatesse tingimustesse. Ka ei muudetud rahvakoolide ülalpidamise korraldust. Selle reformiga kohandati Baltimaade koolikorraldust kapitalismi arengu vajadustega. Samal ajal olid reformil kaugele ulatuvad tagajärjed. Vene keele oskuse levik soo-

---

[1] "Sakala" nr. 16, 21. IV 1879.

dustas tsarismivastase töölisliikumise levikut, mis oli suunatud kapitalismi hävitamisele Venemaal.[1]

---

[1] Eesti NSV ajalugu II kd., lk. 225-228.

KOKKUVÕTE

19. saj. 70-ndatest aastatest kuni 80-ndate aastate alguseni oli rahvakool Eestis jõudnud arengus tunduvalt edasi. Seoses kapitalistlike suhete arenguga majanduselus tekkisid uued nõudmised hariduselu ümberkorraldamiseks. Maa vajas rohkem haritud inimesi. Igal alal oli vaja kirjaoskajaid mõtlevaid inimesi; oli vaja haritumaid ametnikke ja töölisi; ratsionaalne põlluharimine nõudis ka põllumehelt senisest enam teadmisi.

Rahvakooli olukorra parandamise nõudmisega esinesid intelligentsi parimad esindajad. Demokraatlike elementide võitlus koolide majandusliku ja õppetöö sisulise külje parandamise eest kandis vilja. Tugevnes koolide materiaalne baas. Ehitati uusi, ajakohaseid koolimaju, kus oli õpilastele ja õpetajatele loodud senisest normaalsemad töötingimused. Sellega seoses kasvas ka õpilaste arv. Suurendati kooliõpetajate palka. Tehti ettevalmistusi õpetajate pensioni sisseseadmiseks.

Kõt aga koolide ülalpidamiskulud olid peaaegu täielikult kogukondade kanda, jäi koolide majanduslik olukord lõplikult lahendamata. Kehvad koolimajad, õppevahendite puudus, kooliõpetajate madalad palgad - see kõik andis tunnistust rahva vaesusest, mitte aga rahva hoolimatust suhtumisest koolidesse, nagu seda püüdsid väita mõisnikud, pastorid, nende äjakirjandus ja mõjualused.

Rohkem edusamme tehti õppetöö sisulises ümberkorraldamises. 1874. ja 1878. a. uute õppekavadega muudeti vallakoolides kohustuslikuks geograafia, võõrkeelte, oskusainete - laulmise, poistel võimlemise ja tütarlastel käsitöö õpetamine. Kihelkonnakoolis lisandusid veel ajalugu, loodusõpetus, joonistamine, aiatöö. Uute õppekavade sisseseadmisega muudeti koolitöö plaanipärasemaks, määrati ära ainete sisuline maht, õpetamise eesmärgid, anti metoodilisi näpunäiteid eri ainete õpetamise kohta.

Uute õppekavade kehtestamine ei toonud kaasa otsustavat murrangut õppetöös. Ka õppeplaanid ise ei olnud puudustest vabad. Palju aega oli ette nähtud usuõpetuse ja saksa keele õpetamiseks. Samal ajal vene keele tundide arv oli küllaltki väike. Ka emakeele õpetamisele ei pööratud küllaldast tähelepanu. Nendegi, kuigi mitte täiesti puudustest vabade, õppekavade ellurakendamine oleks võimaldanud rahvahariduses mõningat edu saavutada.

Kuid uusi õppekavasid ei rakendatud kõikjal ellu, neid muudeti kohtadel koolivalitsuste poolt, nõuti õpetamist halbade, metoodiliselt nõrkade raamatute järgi, mis olid koostatud kiriklikus vaimus. Olemasolevate heade kooliraamatute kasutamist takistasid kohalikud pastorid. Paljudes kohtades kasutati ikka veel piiblit lugemisraamatuna. Seepärast jätkus ajakirjanduses uute õppekavade kriitika.

Avati uusi õpetajate seminare. Seminari lõpetanud kooliõpetajad olid saanud küllaltki hea üldhariduslikku ja pedagoogilise ettevalmistuse. Sel ajal kasutusel ol-

nud pedagoogilise praktika kestus võimaldas kasvandikel sisse elada kooliõpetaja igapäevase töö raskustesse ja seepärast olid seminari lõpetanud kooliõpetajad eriti hinnatud ja tulid oma tööga edukalt toime. Seminarid ei suutnud aga vajalikul hulgal kutsega õpetajaid ette valmistada. Seepärast oli enamus töötavatest õpetajatest kihelkonnakooli haridusega.

Õpetajate enesetäiendamise võimalused olid piiratud. Pedagoogilise propagandaga tegelesid peamiselt Eesti Kirjameeste Selts, ajakirjandus.Liivimaa kubermangus korraldati koolmeistrite konverentse. Viletsa palga, suure töökoormuse ja raske põllutöö tõttu ei suutnud enamus kooliõpetajad olemasolevaidki enesetäiendamise võimalusi kasutada.

Üha rohkem paistab silma, et kooliõpetaja muutus küla kultuurielu keskseks kujuks. Varem oli kooliõpetaja tegevuses ainult laste õpetamise, vallakirjutaja ameti, põllutööga, ega tõusnud eriti esile talurahva hulgast. Seoses rahvusliku liikumise elavnemisega muutusid paljud kooliõpetajad maal selle liikumise eestvedajateks, nad leidsid oma põhitöö kõrval aega tegelda Aleksandrikooli abikomiteedes, kooli heaks raha korjata, abistada näitemüükide ja pidude korraldamisel, lüüa kaasa raamatukogude asutamisel, võtta osa või juhatada laulu- ja mängukoore, saata ajalehtedele sõnumeid.

Rahvuslikust liikumisest osavõtjad ja sellele kaasatundjad koolmeistrid kannatasid kooli tegelike valitsejate - pastorite ja mõisnike tagakiusamise all ja ka sel-

lepärast, et pastorid surusid peale usuõpetust, tõkestasid paremate õpikute kasutamist, üldse eesrindlikumate pedagoogiliste võtete rakendamist jne.

70-ndate ja 80-ndate aastate vahetusel tõusis täie teravusega üles küsimus koolide vabastamisest mõisnike ja pastorite ülemvõimu alt, nende allutamisest ülevenemaalisele haridusministeeriumile. Ajakirjanduses puhkenud poleemika paljastas üha enam seniste hariduselu juhtijate rahvavastast tegevust. Kiriku ja rüütelkonna esindajad ja nende poolehoidjad tegid meeleheitlikke pingutusi, et säilitada senine juhtiv koht hariduselus, mis võimaldas teostada kasvatustööd soovitud suunas.

Rahvakoolide üleviimine Vene haridusministeeriumi süsteemi ja kontrolli alla 1886.a. tähendas küll pastorite ülemvõimu asendamist tsaari tšinovnike võimuga. Kuid positiivne oli siiski, et see likvideeris järsult balti-saksa aadli ja seda aadlit teeniva kiriku monopoli koolide juhtimise ja kontrollimise alal.

Ajalehtedes "Eesti Postimees" ja "Sakala" leidub hulgaliselt materjali tolleaegse rahvakooli kohta. Nimetatud allikaid võib pidada küllaltki tähtsateks eesti kooli ajaloo uurimisel.

"Eesti Postimees" oli (vähemalt 1880-nda aastani) sõltuv mõisnikest ja pastoritest. Seepärast olid tema hinnangud rahvahariduse korralduse ja selle taseme kohta tagasihoidlikud. Ainult koolide majandusliku olukorra kohta käivates hinnangutes oli ajaleht objektiivsem.

Me ei leia "Eesti Postimehest" otsustavat väljaastumist õppetöö sisulise külje parandamise, aga ka mitte

koolide järelevaatajate, pastorite ja mõisnike aadressil.

Kooliolude parandamiseks astus otsustavalt välja "Sakala". "Sakala" ei süüdistanud talurahvast, vaid paljastas kooli tegelike valitsejate - mõisnike ja pastorite tegevust.

Ajaleht astus julgelt välja usuõpetuse ja saksa keelega liialdamise vastu, paljastas meie rahvakoolide järelevalve organite tööd, nõudis tütarlaste hariduse paremat korraldamist jpm.

Ajalehtedest, eriti "Sakalast" ja teistest kasutatud allikatest selgus, et vaadeldud ajavahemikul tehti rahvahariduse alal märkimisväärseid edusamme. Kuid samal ajal ei saa me seda aega pidada eesti rahvakooli tõeliseks õitseajaks, nagu seda on kinnitanud balti-saksa ja kodanliku Eesti ajaloolased. Koolielus oli endiselt palju lahendamata küsimusi. Rahvakooli arengu peamiseks takistuseks oli koolide majandusliku baasi nõrkus ja küllaltki tähtsat osa etendas mõisnike ja pastorite tagurlik tegevus koolide juhtimisel.

Р е з ю м е

Настоящая дипломная работа является попыткой дать обзор состояния эстонской народной школы I870 - I885 годов по материалам газет "Эести Постимеэс", "Сакала" и по данным некоторых других источников и показать как развивалась народная школа в данный отрезок времени. Здесь рассматривается только народные школы в деревне, т.е. волостные, приходские школы и учительские семинары.

Во введении дается обзор развития народной школы до 70-х годов XIX века и постановлений о народных школах. Наиболее глубоко освещены вопросы экономического положения школ и учителей, работа в народной школе, критика новых учебных планов, учебная методика, подготовка учителей, уровень их образования.

А также рассматривается здесь - как организована поддержка школ и подвинение их всероссийскому министерству просвещения.

В начале 70-х годов уровень работы народных школ был совсем низким. Сохранялась домашняя учеба. Основными предметами в волостных школах были: чтение, богословие, письмо и счет, церковное пение.

В приходских школах учеба велась по тем же предметам, но в более расширенном объеме, была платной и преподавание велось на немецком языке.

Большим препятствием являлось отсутствие школьных зданий и их плохое состояние, низкий уровень образования учителей. Подготовка учителей в основном велась в приходских школах. В школах сохранялись устаревшие учебные планы. В газетах появлялись критические заметки об этих планах.

Развитию народных школ препятствовали помещики и священники, им нужен был только труд крепостных.

В 1874 г. в Лифляндской губернии для волостных и приходских школ были введены новые школьные программы, а с 1878 г. - в Эстляндской губернии.

В волостных школах предусматривалось преподавание географии, русского и немецкого языков, для мальчиков гимнастика, а для девочек - рукоделие.

В приходских школах добавились география, история, естествознание, рисование, гимнастика и садоводство.

Присмотр за школами и содержание школ оставались прежними.

Несмотря на то, что новые школьные программы были не без недостатков, проведение их в жизнь было бы шагом вперед в развитии народных школ, но они не были везде применены, на местах их изменяли. Пасторы часто требовали вести преподавание по методически устаревшим учебникам и препятствовали распространению в школах передовых учебников, как например, запрещалась книга для чтения К.Р. Якобсона.

Пасторы и помещики были заинтересованы в германизировании школ, всячески расширяли преподавание богословия и немецкого языка. Все прогрессивное в школах всячески изгонялось. Преследовались и увольнялись передовые учителя, которые прини-

мали участие в работе народных культурных обществ, препятствовали изучению русского языка и преследовали сторонников дружественного отношения к России.

Содержание школ было возложено почти только на одних крестьян. Экономическое положение школ оставалось таким же плохим, хотя некоторые поправки и были сделаны. Хотя и были построены новые и довольно современные школы, но условия работы в большей части оставались прежними.

Были организованы новые семинары для учителей, но они не смогли удовлетворить запросы учителей.

Причинами того, что частичное введение в жизнь новых учебных планов не дало достаточных результатов можно считать и слабую подготовку учителей, недостаточность учебных пособий, плохое состояние школьных зданий и тяжелое материальное положение учителей, особенно волостных.

Так как главными врагами развития школьного образования были пасторы и помещики, которые управляли школами, то надеялись на то, что школьные дела будут улучшены, если они перейдут под власть всероссийского министерства просвещения. Пасторы и помещики всячески старались сохранить свою власть. Но уже реформами 80-х годов I9 века школы были переведены под власть России. Это привело к замене власти пасторов властью царских чиновников и устранило единовластие балтийско-немецких помещиков и их слугу - церковь.

Большую помощь в изучении истории эстонской школы оказывают газеты "Эсти Постимеэс" и "Сакала". Из них и из некоторых других использованных источников выяснилось, что

этот период с I870 по I885 год явился периодом подъема народного образования, но это время нельзя все же считать временем расцвета в развитии народного образования, как это утверждали прибалтийско-немецкие историки и историки буржуазного времени. В школьной жизни было много неразрешенных вопросов, и основными как уже говорилось выше, были вопросы материального положения школ и учителей и отрицательное отношение помещиков и пасторов к распространению просвещения среди народа.

KASUTATUD KIRJANDUSE NIMEKIRI

1. Marksismi-leninismi klassikud

Lenin, V.I., Rahvuste enesemääramise õigusest. Teosed, 20. kd., Tallinn 1953, lk. 361-417.

2. Allikad

"Eesti Postimees" 1870-1885.

"Olevik" 1883.

"Postimees" 1904.

"Sakala" 1878-1882.

Kitzberg, A., Hennu veli. Valitud teosed, II kd., Tallinn 1955.

/Kitzberg, A./, Ühe vana "tuuletallaja" noorpõlve mälestused, Tartu 1924.

Manaseina revizija. Senatora N. Manaseina zinojums par vina izdarito reviziju Vidzemes un Kurzemes gubernās no 1882. lidz 1883 gadam. Materiali Latvijas PSR Vestures Petišanai. Redigijis A. Drizulis, Riga 1949.

Materialien zur Kenntniss des evangelisch-lutherischen Landvolksschulwesens in Livland. Veröffentlicht von dem livländischen Landraths-Collegium. Riga 1884. /Однодневная перепись начальныхъ школъ въ имперiи произведенная 18 января 1911 года. Рижскiй Учебный Округъ, С.-Петербургъ 1914.

3. Kirjandus.

Eesti NSV ajalugu, II kd., Peatoimetaja J. Saat, Tallinn 1963.

E/derberg/, F., Kaarma seminaar Saaremaal. Eesti Üliõpilaste Seltsi Album, IV leht, Tartu 1899, lk. 101-108.

Elango, A., C.R. Jakobson õpikute koostajana. Rmt.: C.R. Jakobson ja tema ajastu. Tallinn 1957, lk. 105-127.

Jansen, E., Erinevate suundade küsimusest Eesti rahvuslikus liikumises 1860-1880-ndatel aastatel. Rmt.: C.R. Jakobson ja tema ajastu. Tallinn 1957, lk. 34-72.

Jansen, E., Kuidas kirik "Sakalat" taga kiusas, Rmt.: Religiooni ja ateismi ajaloost Eestis II. Tallinn 1961, lk. 225-254.

Kivisaar, J., Tartu Eesti vallakooliõpetajate (Hollmanni) seminar 1873-1887, Tartu 1932.

Kotsar, K., Eesti ajalugu Oktoobrirevolutsiooni-eelses rahvakoolis. "Nõukogude Kool" 1962, nr. 1, lk. 71-75.

Kotsar, K., Ajaloo õpetamise metoodika eesti rahvakoolis (kuni 1917.a.). "Nõukogude Kool" 1962, nr. 3; lk. 229-235.

Kotsar, K., Eesti rahvakooli õpetajate ajalooalane ettevalmistus. "Nõukogude Kool" 1962, nr. 4, lk. 314-319.

Laul, E. Kirik ja kool XIX ja XX sajandi vahetusel Eestis. Rmt.: Religiooni ja ateismi ajaloost Eestis II. Tallinn 1961, lk. 254-284.

Põld, P., Eesti kooli ajalugu. Redigeerinud H. Kruus. Akadeemiline Kooperatiiv, Tartu 1933.

Põldmäe, R., Materjale Jakobsoni "Kooli Lugemise raamatu" I osa sünni- ja levikuloo kohta." Keel ja kirjandus" 1962, nr. 10, lk. 591-608.

/Raedlin, K./, Liiwimaa rahwakooli ja iseäranis Pärnu kreisi maakoolide ajalugu. Tori õpetaja kõne Pärnu kreisi koolmeistrite konverentsil peetud Tori kihelkonna koolimajas 18. Juunil 1886.a, Tartus 1887.

Speer, H., Das Bauernschulwesen im Gouvernement Estland wom Ende des achtzehnten Jahrhunderts bis zur Russifizierung, Tartu 1936.

Talurahvakoolid Lõuna-Eestis 1870-ndail aastail. Rmt.: Eesti NSV ajaloo lugemik II. Toimetanud E. Laul ja A. Traat, Tallinn 1964.

Tedre, Ü., C.R. Jakobson ja rahvaluule, Rmt.: C.R. Jakobson ja tema ajastu, Tallinn 1957.

Wäike-Maarja kihelkonnakool praegune algkool 1873-1923, Rakwere /1923/.

SISUKORD

Lk.

Sissejuhatus 2

I peatükk

Rahvakoolide arv ja majanduslik olukord . .

1. Koolide ja õpilaste arv 16

2. Koolimajade ehitamine 24

3. Koolide majanduslik olukord 42

4. Kooliõpetajate pensioni küsimus 57

II peatükk

Õppetöö rahvakoolides . . . . . .

1. Õppekavad 60

2. Tütarlaste haridus 78

3. Kooliõpetajate ettevalmistamine ja nende hariduslik tase 84

4. Õppemetoodika 97

III peatükk

Võitlus koolide vabastamise eest mõisnike ja pastorite mõju alt . . . . . .

1. Koolide järelevalve korraldus 110

2. Koolide kontrollimine 119

3. Koolitrahvid 122

4. Koolide allutamine ülevenemaalisele haridusministeeriumile. 125

Lk.

Kokkuvõte 133

Resümee (venekeelne) 138

Lisad:

Kasutatud kirjanduse nimekiri 142

Fotod 29, 34, 80, 85, 87

Tabelid 23, 41, 51, 52, 64, 91, 95, 96

Plaanid 25, 37, 38

Kaardid 19, 20